

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

**XVIII. YÜZYIL FETVA MECMUALARI IŞIĞINDA
OSMANLI'DA AİLE HUKUKU**

Yüksek Lisans Tezi

BÜŞRA KARAÇAM

İstanbul, 2020

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

**XVIII. YÜZYIL FETVA MECMUALARI IŞIĞINDA
OSMANLI'DA AİLE HUKUKU**

Yüksek Lisans Tezi

BÜŞRA KARAÇAM

Danışman: PROF. DR. MEHMET ERDOĞAN

İstanbul, 2020

GENEL BİLGİLER

Adı Soyadı	: Büşra Karaçam
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Programı	: İslam Hukuku
Danışmanı	: Prof. Dr. Mehmet Erdoğan
Tez Türü ve Tarih	: Yüksek Lisans- 2020
Anahtar Kelimeler	: Fetva mecmuası, Fetava-yı Feyziyye, Behcetü'l-fetava, Neticetü'l-fetava, Osmanlı aile hukuku.

ÖZET

XVIII. YÜZYIL FETVA MECMUALARI IŞIĞINDA OSMANLI'DA AİLE HUKUKU

Çalışmamızda XVIII. yüzyılın önemli fetva kitaplarından olan Fetâvâ-yı Feyziyye, Behcetü'l-fetâvâ ve Netîcetü'l-fetâvâ adlı eserlerin aile hukuku kısımları incelenmiştir. Bu eserler Osmanlı Fetvahanesi tarafından muteber kabul edildiği ifade edilen mecmualar içerisinde yer alıp hem kendi dönemine hem de sonraki dönem eserlerine kaynaklık etmiştir.

Bu çalışmada aile hukuku başlığı altında nikâh, radâ', talâk konularındaki fetvaların Osmanlı toplumundaki uygulandığı hakkında bilgi verilmiştir. Klasik fıkıh kitaplarından yararlanılarak hükümlerin, şart ve durumlara göre nasıl yorumlandığı görülmüştür. Ayrıca, dönemin sosyolojisinin ve aile yaşantısının fetvalara yansıyan kısımları ortaya çıkarılmıştır. XVIII. yüzyıl Osmanlı halkının din ile olan ilişkisi, örf ve gelenekleri, evlilik ve boşanma süreçleri, kadın ve erkeklerin bu süreçteki rolleri, nikâh ve talâk sonrası mali yükümlülükleri gibi hususlar, danışılan meseleler üzerinden çözümlenmiştir. Araştırmamızda, literatür incelemesi ve karşılaştırmalar yapıp fetvalar yorumlanarak ele alınmıştır. Bu çalışmanın, İslam aile hukuku ve Osmanlı tarihi üzerine yapılan çalışmalara ışık tutucu bir kaynak olması amaçlanmaktadır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name Surname : Busra Karacam
Department : Basic Islamic Sciences
Programme : Islamic Law
Thesis Advisor : Prof. Dr. Mehmet Erdogan
Degree Awarded and Date : Master- 2020
Keywords : Fatwa collections, Fetawa-yı Feyziyye, Behcetü'l-fetawa, Neticetü'l-fetawa and Ottoman family law.

ABSTRACT

FAMILY LAW IN OTTOMAN EMPIRE IN THE LIGHT OF 18TH CENTURY

In our study one of the most significant fatwa books in 18 th century Fatawa-yı Feyziyye, Behcetü'l-fatawa and Neticetü'l-fatawa were investigated in the matter of family law. These books were recognised and highlighted by Ottoman Fatwa house at all times and they have always been used as references since their publications.

In this work, examples about the application of fatwas given in family law in terms of marriage, lactation and divorce will be given. The comparison between classic Islamic law books and the fatwa books will be done according to the decision given for the case and the dependence of the fatwa to the conditions and situations. Besides, the sociology of that period and family life at that time will be pointed using the fatwas. Customs and traditions, marriage and divorce, the roles of women and men in family, financial obligations after marriage and divorce and, the relation of people with religion in 18 th century Ottoman Empire will be discussed based on the fatwas given for the cases. Literature review and the comparison between books will be conducted with hermeneutic method in this thesis. It is aimed to produce a kind of light source for Islamic family law and Ottoman history.

ÖNSÖZ

“XVIII. Yüzyıl Fetva Mecmuaları Işığında Osmanlıda Aile Hukuku” başlıklı tezimizde, Fetvahane tarafından muteber kabul edildiği ifade edilen “*Fetâvâ-yı Feyziyye*”, “*Behcetü’l-fetâvâ*” ve “*Netîcetü’l-fetâvâ*” adlı eserler aile hukuku özelinde incelenmektedir. Giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşan çalışmamızın başlangıcında araştırmanın konu, amaç, metot ve kaynaklarından bahsedilmekte, daha sonra fetva ve fetva mecmuaları kavramları ele alınmaktadır. Birinci bölümde mecmuaları oluşturan alimlerin hayatına, ilmi kişiliğine ve kaynakların tanıtımına yer verilmektedir. İkinci bölümde aile hukuku alanında nikâh, mehir, radâ’, talâk iddet, nafaka, nesep ve hidâne bâblarındaki fetvalar yorumlanıp klasik fıkıh kaynaklarından yararlanılarak İslam aile hukukunun Osmanlı’daki işleyişi hakkında öngörü sağlanmaktadır. Böylece öğreti ve uygulamadaki usul gösterilmeye çalışılmaktadır. Dönemin toplumsal yapısı ve aile yaşantısının fetvalara yansıyan kısımları ortaya çıkarılmak istenmektedir. Çalışmamızın İslam aile hukuku ve Osmanlı tarihi üzerine yapılacak çalışmalara ışık tutucu bir kaynak olmak olması amaçlanmaktadır.

Bu çalışmanın her aşamasında desteğini gördüğüm, ilmi birikim ve tecrübelerinden istifade ettiğim saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Mehmet ERDOĞAN’a, değerlendirme sürecinde kıymetli eleştiri ve önerileriyle çalışmama katkı sağlayan sayın Prof. Dr. Recep CİCİ ve Dr. Öğr. Üyesi Hacer YETKİN hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, eğitim hayatım boyunca üzerimde emeği bulunan tüm hocalarıma, her daim yanımda olan kıymetli dostlarıma ve bugünlere ulaşmamda en büyük destek ve gayreti gösteren sevgili anneme, babama ve kardeşlerime ayrı ayrı teşekkür eder bu çalışmanın hayırlara vesile olmasını dilerim.

İstanbul, 2020

BÜŞRA KARAÇAM

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	viii

1. GİRİŞ..... 1

1.1 Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
1.2 Araştırmanın Amacı ve Metodu.....	2
1.3 Araştırmanın Kaynakları.....	3
1.4 Fetva Kavramı ve Fetva Mecmuaları.....	5
1.4.1 Fetva Kavramı	5
1.4.2 Fetva Mecmuaları.....	7

2. XVIII. YÜZYIL ŞEYHÜLİSLAMLARI VE FETVA MECMUALARI

2.1 Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi	11
2.1.1 Hayatı ve Eserleri	11
2.1.2 Fetâvâ-yı Feyziyye	12
2.2 Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi	14
2.2.1 Hayatı ve Eserleri	14
2.2.2 Behcetü'l-fetâvâ	15
2.3 Dürrîzâde Mehmet Arif Efendi	17
2.3.1 Hayatı ve Eserleri	17
2.3.2 Netîcetü'l-fetâvâ	17
2.4 Netîcetü'l-fetâvâ'da Adı Geçen Diğer Şeyhülislamlar	19
2.4.1 Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi	19
2.4.2 Paşmakçızâde es-Seyyid Abdullah Efendi	20
2.4.3 Damadzâde Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi.....	20
2.4.4 İsmailfendizâde İshak Efendi	20
2.4.5 Feyzullahefendizâde es-Seyyid Mustafa Efendi	21

2.4.6 Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi	21
2.4.7 Hayatîzâde Mehmed Emin Efendi.....	21
2.4.8 Akmahmudzâde es-Seyyid Mehmed Zeynelabidin Efendi	22
2.4.9 İsmâilefendîzâde Mehmed Esad Efendi	22
2.4.10 Halilefendîzâde Mehmed Said Efendi.....	22
2.4.11 Feyzullahefendîzâde es-Seyyid Murtaza Efendi	23
2.4.12 Vassâf Abdullah Efendi.....	23
2.4.13 Damadzâde Feyzullah Efendi.....	23
2.4.14 Dürrîzâde Mustafa Efendi	24
2.4.15 Mehmed Salih Efendi	24
2.4.16 Çelebizâde İsmail Asım Efendi.....	24
2.4.17 Hacı Veliyyüddin Efendi.....	25
2.4.18 Ebubekirefendîzâde Ahmed Efendi.....	25
2.4.19 Pîrîzâde Osman Sâhib Efendi.....	25
2.4.20 Mirzazâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi	25
2.4.21 Şerîfzâde es-Seyyid Mehmed Efendi	26
2.4.22 İvazpaşazâde İbrahim Beyefendi.....	26
2.4.23 Salihefendîzâde Mehmed Emin Efendi	26
2.4.24 Esadevendîzâde Mehmed Şerîf Efendi	27
2.4.25 Karahisârî es-Seyyid İbrahim Efendi	27
2.4.26 Dürrîzâde es-Seyyid Mehmed Ataullah Efendi.....	27
2.4.27 Arapzâde Ahmed Ataullah Efendi.....	28
2.4.28 Müftûzâde Ahmed Efendi	28
2.4.29 Mekkî Mehmed Efendi.....	28
2.4.30 Seyyid Mehmed Kâmil Efendi	28
2.4.31 Hamîdîzâde Mustafa Efendi	29

3. FETVALAR IŞIĞINDA OSMANLI'DA AİLE HUKUKU

3.1 Kitâbu'n-Nikâh (Evlenme)	30
3.1.1 Nişanlanma	31
3.1.2 Evlilikte Velayet.....	32
3.1.2.1 Küçüğün Evliliği	33
3.1.2.2 Bulûğ Muhayyerliği	35
3.1.3 Evlilikte Denklik (Kefâet)	36
3.1.4 Evlilikte Vekalet ve Fuzulinin Nikâhı	37
3.1.5 Kölelerin Evliliği	38
3.1.6 Gayrimüslimlerle Evlilik	39

3.1.7 Evlenilmesi Haram Olan Kadınlar	40
3.1.8 Evlilik Akdinin Sonuçları.....	43
3.1.8.1 Mehir.....	43
3.1.8.2 Nafaka ve Mesken.....	49
3.1.8.3 Nesep.....	52
3.2 Kitâbu'r-Radâ' (Süt Emme).....	54
3.3 Kitâbu't-Talâk (Boşanma)	57
3.3.1 Mahkeme Kararıyla Boşanma (Tefrik)	60
3.3.2 Muhâlea	61
3.3.3 Boşama Yetkisinin Eşe Verilmesi (Tefvîz-i Talâk)	64
3.3.4 Îlâ, Zihâr ve Liân	64
3.3.5 Bâin Talâk	67
3.3.6 Ric'î Talâk	68
3.3.7 Şer'î Tahlil (Hülle)	69
3.3.8 Talâkın Şarta Bağlanması (Ta'lik)	70
3.3.9 Mecnunun, Sarhoşun ve Hastanın Boşaması.....	73
3.3.10 Vekaletle Boşama.....	74
3.3.11 Evliliğin Sona Ermesinin Sonuçları	75
3.3.11.1 İddet	75
3.3.11.2 Hidâne	78
4. SONUÇ	82
EKLER.....	86
KAYNAKÇA	90

KISALTMALAR

a.g.m	: Adı geçen madde, makale
Behce	: Behcetü'l-fetâvâ
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
Feyziye	: Fetâvâ-yı Feyziyye
haz.	: Hazırlayan
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
md.	: Maddesi
Netîce	: Netîcetü'l-fetâvâ
nr.	: Numara
ö.	: Ölüm Tarihi
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
ss.	: Sayfa sayıları
Sy.	: Sayı
TALİD	: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
ter.	: Tertip eden, tercüme eden
vb.	: Ve benzeri

1.GİRİŞ

1.1 Araştırmanın Konusu ve Önemi

“XVIII. Yüzyıl Fetva Mecmuaları Işığında Osmanlıda Aile Hukuku” başlıklı tezimizde Fetvahane tarafından muteber kabul edildiği ifade edilen mecmualardan “*Fetâvâ-yı Feyziyye*”, “*Behcetü’l-fetâvâ*” ve “*Netîcetü’l-fetâvâ*” adlı üç eser aile hukuku özelinde incelenmektedir. Giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşan çalışmamızın başlangıcında araştırmanın konu, amaç, metot ve kaynaklarından bahsedilmekte, daha sonra fetva ve fetva mecmuaları kavramları ele alınmaktadır. Birinci bölümde mecmuaları oluşturan alimlerin hayatına, ilmi kişiliğine ve kaynakların tanıtımına yer verilmektedir. İkinci bölümde ise asıl konumuz olan mecmuaların aile hukukuna dair kısımları incelenmektedir. *Kitâbu’n-nikâh* ile *Kitâbu’t-talâk* arasındaki nikâh, mehir, radâ’, talâk, iddet, nesep, nafaka ve hidâne bâblarındaki fetvalar yorumlanıp klasik fıkıh kaynaklarından yararlanılarak İslam aile hukukunun Osmanlı’daki işleyişi hakkında öngörü sağlanmaktadır. Özellikle geniş yer tutan talâk meseleleri bize Osmanlı toplumundaki örfi uygulamalar, boşama sonrası eşlerin ve çocukların durumu gibi konular hakkında önemli bilgiler vermektedir. Hükümlerin kadın ve erkekler açısından olumlu veya olumsuz etkileri de ortaya çıkarılmaktadır.

Fetva kitapları, toplumun tarihi ve sosyal yapısıyla ilgili araştırmalarda önemli bir yere sahiptir. Dönemin dini hayatını aydınlatan, sosyal ve kültürel değerlerine yol gösteren tarihi belgelerdir. Bilindiği üzere İslam aile hukukunun Osmanlı toplumunda uygulama alanı geniştir. Hakkında en çok fetva verilen alanlardan biridir. Dönemi anlamak adına toplumun en küçük sosyal yapısı olan aile kurumu bize bu hususta kapı aralayacaktır.

Bu tür çalışmalar gerek İslam hukuku gerek sosyal tarih açısından Osmanlı dönemi üzerine yapılacak çalışmalara kaynaklık etmesi açısından faydalı olacaktır. Osmanlı üzerine yapılan araştırmaların arttığı günümüz toplumunda bu çalışmanın ilim dünyasına mütevazı bir katkı sağlayacağı umulmaktadır.

1.2 Araştırmanın Amacı ve Metodu

Osmanlı'nın son dönemine kadar hukuki alanda, İslam Hukuku'nun hükümleri yürürlükte olmuştur. Fakat değişen siyasi ve sosyal şartlar neticesinde yeni kanunlaştırmalara gidilmiştir. XIX. yüzyıla varmadan Osmanlı'da, her alanda fetva danışılan bir kurum olarak 'meşihat makamı' bulunmaktadır. Mecmualar, hemen her konuda yüzlerce problemi ele alması ve Hanefi mezhebindeki hâkim görüşe dayalı yanıt vermesi sebebiyle kadılar için el kitabı niteliğindedir. Zamanla artan sualler, araştırma yapma imkanını sınırlı kıldığından farklı meselelerin bir arada görüleceği eserlere ihtiyaç duyulmaktadır. Fetva kitapları da bu açıdan kadı ve müftülere yol göstermektedir.

Yazıldığı dönem ve sonrasını etkileyen fetva mecmuaları Osmanlı toplumunu tanımayı ve aynı zamanda tarihe ışık tutmayı sağlamaktadır. Toplumun geçmişi ile geleceği arasında bilgi aktarımı sunmaktadır. Ayrıca, zamanın şart ve yaşayışının hukuka etkisi hakkında ipuçları vermesi bakımından önemlidir.

Günümüzde, fetva literatürü üzerine muhtelif çalışmalar yapılmaktadır. Osmanlı Dönemi'ni siyasi, sosyal, iktisadi, tıbbi vb. farklı açılardan ele alan araştırmalar mevcuttur. Bu amaçla yola çıkarak tezimizde, fetva mecmualarındaki aile hukuku konusunun ve dönemin sosyolojisinin fetvalara yansıyan kısımlarını ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır. Evlilik ve boşanma meselelerinin Osmanlı toplumunda nasıl anlaşılıp uygulandığını, aile kurumunun oluşup dağılma sürecini, halkın dinle ilişkisini ve bu dönemde en çok karşılaşılan meseleleri görmek ve çözümleyebilmek adına bu konu tercih edilmiştir. XVIII. yüzyıl Osmanlı ailesinin fetva kitaplarına yansıyan yönü ele alınmaktadır. Bu alandaki boşluğu doldurmak ve klasik kaynaklardaki fıkhi hükümler ışığında dönemin ailesinin dini hükümleri uygulama çaba ve gayreti, fetvalara verdiği önem ve hassasiyet ortaya çıkarılmak istenmektedir.

Eserler tarandığında, Hanefi mezhebinin esas alındığı ve zamanın şartlarına göre en uygun cevapların verildiği görülmektedir. Birçok konuda ortak paydada buluşan fetvalar verilerek tearuz önlenmiştir. Tezimizde, literatür inceleme ve karşılaştırmalar yapıp fetvalar yorumlanarak ele alınmaktadır. Mecmualarda yer alan tüm fetvaları teze alma imkânı bulunmadığından, tekrara düşmemek adına, konuyu en iyi temsil eden

meselelere yer verilmektedir. Meseleler konulu olarak tasnif edildikten sonra, ilgili başlık altında öncelikle İslam hukukundaki asıl hüküm verilip mecmualarda gelen sual ve cevaplar ile örneklendirilmektedir. Fetvalar üzerine inceleme ve değerlendirmede bulunurken klasik eserlerden yardım alınmaktadır. Bu değerlendirmeler ışığında meselelerin, fetvalara ve Osmanlı sosyal yaşamına yansımaları görülmüş olacaktır.

1.3 Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamızda XVII. yüzyıl sonu ve XVIII. yüzyıl içerisinde yazılmış üç fetva kitabının aile hukuku başlığı altındaki nikâh, radâ' ve talâk konularına dair fetvalar incelenmektedir. Kapsamın geniş olması hasebiyle, o dönemde ulemanın itibar ettiği meşhur üç fetva mecmuası belirlenmiştir. *Fetâvâ-yı Feyziyye maa'n-nukûl* 1266 baskısı, *Behcetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl* 1266 baskısı ve *Netîcetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl* 1265 baskısının nikâh, radâ' ve talâk bahisleri incelenmiştir. Bu kaynakların, "Klasik Yayınları" tarafından mevcut nüshaları karşılaştırılarak tam metin latinize eserler halinde derleme çalışması yapılmıştır. Baskılar arasındaki istinsah hataları giderilmiş ve eserlerin yıpranma vb. sebeplerle okunamayan fetvaları üzerine diğer nüshalar yardımıyla düzeltme yapılmıştır. Çalışmamızda "Klasik Yayınları" tarafından neşredilen tam metin latinize eserlerden yararlanılmıştır.

Belirlediğimiz fetva mecmuaları üzerine yapılan mevcut çalışmalar tezin önemli kaynakları arasındadır. Emine ARSLAN, "Nukûllü Fetva Mecmuaları ve Mehmed Fıkhi'nin *el-Ecvibetü'l-Kâni'a* Adlı Eserinin Bunlar Arasındaki Yeri" adıyla Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2010 yılında doktora tezi hazırlamıştır. Seçmiş olduğumuz fetva mecmualarının nukûllü ve nukûlsüz nüshaları ele alınmış ve mecmualar tanıtılmıştır. Ulaşılabilen farklı nüshalara göre eserleri tashih eden fetva eminleri, eserlerin varak sayıları ve istinsah tarihleri belirtilmiş ve nüshalar arasındaki farklılıklar örneklerle gösterilmiştir. Nikâh, radâ' ve talâk bahislerinde delil sunarken en çok başvurulan kaynaklar ortaya çıkarılmıştır. Nukûllü fetva mecmuaları üzerine yapılan ilk kapsamlı çalışma olduğu düşünülmektedir. Çalışmamızın ilgili bölümünde bu tezden istifade edilmiştir.

Rahime ALTAŞ, "Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin *Fetâvâ-yı Feyziyye* İsimli Eserinin Değerlendirilmesi" adıyla Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde

2004 yılında yaptığı yüksek lisans çalışmasını, 2018 yılında “Araştırma Yayınları’ndan” çıkan *Şeyhülislam Seyyit Feyzullah Efendi ve Fetâvâ-yı Feyziyye Nikâh/Evlilik Konulu Fetvaların Fıkhi Tahlili* adlı eseriyle yayınlamıştır. Bu çalışmada, Feyzullah Efendi’nin hayatına yer verilip *Fetâvâ-yı Feyziyye*’nin muhtevasına dair bilgilendirme yapılmıştır. Ceza Hukuku, Devletler Hukuku, Usûl Hukuku, Şahsın Hukuku, Aile Hukuku, Miras Hukuku, Eşya Hukuku, Borçlar Hukukuna dair fetvaların içeriği hakkında açıklamalarda bulunulmuştur. Çalışmanın ana konusunu oluşturan nikâh bahsinde klasik kaynaklar ışığında fetvalar değerlendirilmiştir. Hanefi mezhebindeki genel kabule göre konu açıklanmış, ardından *Fetâvâ-yı Feyziyye*’den örnek meseleler verilmiştir. Tezimizin ilgili kısmı için değerli bir çalışmadır.

Hayri ERGİN, “XVIII. Y.y. Fetvalarına Göre Osmanlı’da Günlük Hayat (*Behcetü’l-fetâvâ*) Örneği” adıyla Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde 2006 yılında yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Bu çalışmada *Behcetü’l-fetâvâ*’nın yazıldığı Lale Devri, din ve toplum ilişkisine dair bilgiler verilmiştir. *Behcetü’l-fetâvâ*, bilgi, inanç, ibadet ve zihniyet boyutlarıyla değerlendirilmiştir. “*Behcetü’l-fetâvâ*’nın Sosyal Hayattaki Rolü” başlığıyla ekonomi, hizmetler, kadın, eğlence hayatı, hukuk, bir arada yaşama, mimari yapı alanında verilen fetvalar ışığında dönemin sosyal hayatıyla ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Fetvaların dönemin ilmi, dini ve ahlaki meselelerini yansıtan tarihi belgeler olduğu vurgulanmıştır. Çalışmanın bir eserle sınırlı olması hasebiyle o konuda verilen fetvanın XVIII. yüzyılın geneline hasredilmesinin yanlış olduğu, konuya dair diğer fetvaların, kadı sicillerinin vb. eserlerin incelenmesi gerektiği belirtilmiştir.

Mehmet Akif AYDIN’ın “Klasik Yayınları’ndan” çıkan *Osmanlı Aile Hukuku* adlı eserinde, aile hukukunun uygulanmasına yardımcı olan kaynaklar arasında fetva mecmualarına da yer verilmiştir. Evlilik ve boşanmaya dair konuları şer’iyye sicilleri ve fetva mecmuaları çerçevesinde yorumlayarak ele alan önemli bir çalışmadır. Ekseriyetle şer’iyye sicillerindeki kayıtlara yer verilmekle birlikte, ele aldığımız fetva mecmualarına dair atıflar da mevcuttur.

Araştırmamızın ikinci kısmını oluşturan nikâh ve talâk konularına dair fetvaların incelenip yorumlanmasında İslam Hukukunun klasik eserlerinden faydalanılmaktadır.

Ancak önceliğimiz fetva mecmualarında gelen meseleleri çözümlemek olduğu için bu eserlere yapılan atıflar sınırlı tutulmaktadır. Çalışmamızda, Serahsî'nin (ö.1090?) *Mebhut*, Merğınânî'nin (ö.1197) *Hidâye*, Kasânî'nin (ö.1191) *Bedâiu's-sanâi* ve İbn Abidin'in (ö.1889) *Reddu'l-muhtâr* adlı eserlerinin ilgili bölümleri incelenmektedir. Ayrıca, Ömer Nasuhi BİLMEN'in (ö.1971) *Hukuki İslamiyye ve Istılahı Fıkhiyye Kamusu* ve Mehmet ERDOĞAN'ın *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* adlı eserlerinden istifade edilmektedir.

Çalışmamızın fikir aşamasında istifade ettiğimiz, farklı fetva mecmualarının aile hukuku bahsine dair çalışılmış mevcut araştırmalar şöyledir: Elif COŞKUN, “Akkirmani Ali Efendi'nin Nikâh ve Talâkla İlgili Fetvaları”, Perihan ÖZDEMİR, “Fetâvâ-yı Abdurrahim'deki Nikâhla İlgili Fetvaların Değerlendirilmesi”, Mustafa OKUMUŞ, “Osmanlı Şeyhülislamlarından Çatalcalı Ali Efendi'nin Fetvalarında Nikâh”, Kübra NUGAY, “Şeyhülislam Mehmed Emin Ankaravî'nin Fetâvâ-yı Ankaravî Adlı Eserindeki Metodu (Aile Hukuku Örneğinde)”, Bünyamin KARADÖL, “Şeyhülislam Minkârizâde Yahya Efendi'nin Nikâh/Evlilik ile İlgili Fetvaları”, Mehmet KOÇ, “Şeyhülislam Minkârizâde Yahya Efendi'nin Talâk ile İlgili Fetvaları ve Tahlili”, Şerafettin SÖKÜLMEZ, “Şeyhülislam Sun'ullah Efendi'nin Fetâvâsına Göre Osmanlı Hukukunda Talâk”.

Çalışmamızın yalnızca belirli kaynaklarla sınırlı olması, dönem hakkında genel bir tablo sunduğundan ikmale muhtaç bir çalışmadır. Küllî ve kapsamlı bir bakış sunmak için ilgi duyan araştırmacılar tarafından, üzerine ilave yapıp konunun genişletilmesiyle sonraki çalışmalara ışık tutmayı hedeflemektedir.

1.4 Fetva Kavramı ve Fetva Mecmuaları

1.4.1 Fetva Kavramı

Fetva kelimesi, *fetâ* (فتى) kökünden gelmektedir. Genç, yiğit, kuvvetli anlamındadır. Lügatte, “bir meselenin şer'î çözümü ve beyanı doğrultusunda yöneltilen sorunun cevabı”¹, “bir olayın hükmünü açıklayan veya güçlükleri çözen kuvvetli cevap”²

¹ Mehmet Erdoğan, “Fetva”, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar, 2005, sayfa (s.) 142.

² Ebu'l Ulâ Mardin, “Fetva”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt (C.) 4, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, s.582.; Fahreddin Atar, “Fetva”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.12, İstanbul, 1995, s. 486.

olarak geçmektedir. Verilen cevapla bir meseleye kuvvet kazandırıldığı için böyle isimlendirilmiştir. İstilahta ise, “sorulan dini meseleye dair fakih bir zatın verdiği cevap, dermeyan ettiği hükümdür.”³ İctihat yoluyla kazanılmış hükmün açıklanmasıdır. Danışma mahiyetindedir. Soruyu sorana “müsteftî”, cevabı veren ehil kimseye “müftî” denir. Müftî, zamanın, mekânın ve halin şartlarını iyi bilen ve buna göre hüküm veren kişidir.⁴ Müftînin, iyi niyetli, ilim ve takva ehli, gerekli bilgi ve donanımına sahip bir zat olması gerekmektedir. Zira fetva vermek büyük bir manevi mesuliyete sahiptir. Fetva, verildiği dönemi yansıtan bir uygulamadır. Toplumu tanımadan doğru hüküm vermek sakıncalı olabilir. Örneğin, yemin ve talâk konularında, örfteki konuşma ve ifade ediş biçimleri önemlidir.

Asrı Saadetten beri Müslümanlar inanç ve amele dair müşküllerini öğrenmek için fetvaya ihtiyaç duymuştur. Peygamber efendimiz hayattayken merak ettikleri hususları ona danışmışlardır. Onun vefatı ardından ilmi kudreti haiz sahabe ve tabiin efendilerimiz fetva danışılan merciiler olmuştur. Bu dönemde fetva usulü Kuran, sünnet, icmâ ve kıyas üzerinden cevaplandırılmıştır. *Mecelle* 39. maddesinde geçtiği üzere “zamanın değişmesiyle ahkâmın da değişeceği”⁵ kuralı gereği şart ve yaşayışa uygun olarak her dönemde fetva faaliyetinin canlı tutulması gerekmiştir. Osmanlı döneminde bu ihtiyacı müftülük, kadılık ve şeyhülislamlık makamları karşılamıştır. Bunlar toplumdaki dinamizmi ayakta tutan kişilerdir. İslam hukukunu durağan olmaktan kurtarıp sürekliliğine katkıda bulunan yapılardır.

Osmanlı döneminde fetva, ibâdât ve ukûbât konularına nazaran ağırlıklı olarak muamelât alanıyla ilgilidir. Sosyal, siyasi, idari, ticari ilişkiler ve ailevi sorunlar üzerine yoğunlaşmaktadır. Fetvalar, toplumda karşılaşılan gerçek ya da muhtemel meseleleri ele aldığından verildiği ortam hakkında önemli ipuçlarına sahiptir. Örfün fetvalar üzerindeki etkisini, Müslümanların zihniyet ve algılarını ortaya koyan bir sistemdir.

Osmanlı fetvası üzerine yapılan muhtelif çalışmalar mevcuttur. Bu araştırmalarda Efendimiz döneminden itibaren fetvanın gelişimine, fetvanın kaza ve

³ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuk-i İslamiyye ve Istılah-ı Fıkhiyye Kamusu**, C.1, İstanbul: Bilmen, 1967, s. 206.

⁴ Ahmet Vehbi Ecer, “İctimai Hayat ve Kültür Tarihi Bakımından Fetva Kitaplarının Önemi”, İsmail Cerrahoğlu ve diğerleri hazırlayan (haz.), **Prof. M. Tayyip Okiç Armağanı** içinde (251-265), Ankara: Sevinç, 1978, s. 254.

⁵ Ebu Said Hâdimî, **Mecâmiu'l-hakâik**, İstanbul, 1318, s. 370.

içtihat kavramları arasındaki ilişkisine dair detaylı incelemeler yapılmıştır.⁶ Aynı konuların tekrar edilmemesi adına fetva kavramı hakkında verdiğimiz bilgileri burada sonlandırmayı uygun görmekteyiz.

1.4.2 Fetva Mecmuaları

Fetva mecmuaları, Osmanlı'da günlük hayatta karşılaşılan meselelere müftü veya şeyhülislam efendilerin verdikleri cevapları içeren; dönemin dini, ahlaki, hukuki, siyasi ve toplumsal yapısını yansıtan fetvaların derlendiği mecmualardır.⁷ XVI. yüzyıldan sonra fetva taleplerinin artması doğrultusunda Osmanlı meşihat makamı içerisinde fetva işlemleriyle ilgilenen özel bir bölüm oluşturma ihtiyacı doğmuştur. Fetvahane adı verilen bu kurumda, gelen sorular öncelikle fetva formuna sokulup yazıldıktan sonra şeyhülislama sunulmuş, onun cevap ve imzasıyla müsteftîye iade edilmiştir.⁸ Cevaplandırılan meselelerin bir nüshası burada kayıt altına alınmıştır. Belgelerin kaybolmaması için ya şeyhülislamın kendisi tarafından ya da fetva katipleri aracılığıyla derlenip koleksiyon halini almıştır. Fetvahaneye danışılan meselelerin sayısı fazla olduğundan bu fetvaların, gelen sorulardan bir kısmını yansıttığı aşikârdır. Eserlerin derleme işlemi sırasında eser üzerinde birtakım değişiklikler yapılmıştır. Orijinallerinde mevcut olan bazı kalıp ifadelerden arındırılarak sadece soru ve cevap kısımları yazılmıştır. Dua ve münacat, rica ve istirham, “Allahu âlem” gibi ifadeler ile müftü ismi dışında kalan imza bölümü çoğunlukla çıkarılan bölümlerdir.⁹

Mecmualar, klasik fıkıh kitaplarının sistematüğinde olduğu gibi “*kitâb*” ve “*bâb*”lara göre düzenlenmektedir. *Kitâbu't-tahâre* (temizlik) ile başlayıp namaz, zekât, oruç ve hac gibi ibadetlere dair meseleler *Kitâbu'l-ibâdât* başlığı altında incelenmektedir. Söz konusu bölümlerden sonra *Kitâbu'n-nikâh*, *Kitâbu'r-radâ* ve *Kitâbu't-talâk* başlıkları altında aile hukukuna dair meseleler ele alınmaktadır. Daha sonra şahsın

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Seda Örsten, “Osmanlı Hukukunda Fetva”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (SBE), 2005); Süleyman Kaya, “Osmanlı Fetvası Üzerine”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, C. 11, Sayı (Sy.) 22, (2013), sayfa sayıları (ss.) 79-125.; Emine Arslan, “Nuküllü Fetva Mecmuaları ve Mehmed Fıkhî'nin el-Ecvibetü'l-Kâni'a Adlı Eserinin Bunlar Arasındaki Yeri”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2010), ss. 10-43.; Osman Şahin, “İslam Hukukunda Fetva Usulü”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, OnDokuz Mayıs Üniversitesi SBE, 2002); Mehmet Abay, “İslam Hukukunda Fetva”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2010).

⁷ Şükrü Özen, “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”, *TALİD*, C. 3, Sy. 5, (2005), s. 334.

⁸ Ferhat Koca, “Osmanlılarda Meşihat Dairesi İçinde Müstakil Bir Birim Olarak Fetvahane”, *İlam Araştırma Dergisi*, C.2, Sy.1, (1997), s. 143.

⁹ Özen, s. 340.

hukuku, borçlar hukuku, vakıf hukuku, ticaret hukuku, yargılama hukuku ve ceza hukuku gibi hukukun çeşitli alanlarına ilişkin bölümlere yer verilerek en son *Kitâbu'l-ferâiz* ile son bulmaktadır. En çok fetva örneği bulunan konular arasında *Kitâbu'l-vakf*, *Kitâbu't-talâk*, *Kitâbu'n-nikâh*, *Kitâbu'l-buyû* ve *Kitâbu'd-dava* bulunmaktadır.

Fetvalarda gerçek isimler kullanılmayıp Müslüman erkekler için Zeyd, Amr, Bekir, Beşir; Müslüman kadınlar için Hind, Zeyneb, Hatice gibi genel isimler kullanılmıştır. Mecmualarda az da olsa gerçek isimlerin kullanıldığı görülmüştür. Soru kısmı ayrıntılı, cevap ise çoğunlukla “olur” veya “olmaz”, “caizdir” veya “caiz değildir” şeklinde kısa ve özlü yanıtlardan müteşekkildir. Bazı fetvalar meseleyi açıklayıcı mahiyette geldiği için bir veya birkaç cümleden oluşabilir. Tamamlayıcı mahiyette gelen sorular ise önceki meselenin arkasından “bu surette” veya “bu mesele beyanında” kalıbıyla peş peşe gelmiştir.

Şeyhülislamlara sorulan fetvaların çoğu Türkçe olmakla birlikte Arapça fetva verildiği örnekleri de mevcuttur. Arapçanın bilim dili olarak kullanılması ya da Osmanlı tebaasında farklı kültürlerin barınması sebebiyle bu fetvaların Arap beldelerinden istendiği muhtemeldir.

Osmanlı müftüleri, Hanefi mezhebinin hâkim ya da en doğru kabul edilen görüşüne uygun olarak fetva vermişlerdir.¹⁰ Mecmualarda, fıkıh kitaplarının yanı sıra diğer Osmanlı şeyhülislamlarının fetva mecmuaları da kaynak olarak kullanılmıştır. Mecmualar genellikle soru- cevap tarzında olduğu, çeşitli görüşlerden birini tercih edip aktardığı ve güncel meselelere temas ettiği için kadı ve müftüler için fıkıh kitaplarından daha kullanışlı olmuş ve hüküm vermede pratik bir fayda sağlamıştır.¹¹

Kadılar, içtihat sahibi olmadıkları durumlarda danışılan meselelerde zaman zaman müftülerin yardımına ihtiyaç duymuştur. Fetvaların hukuka uygunluğu müftülerin denetimindedir. Halk, kendi arasındaki anlaşmazlıkları çözümlerken veya mahkemeye başvururken verilen fetvaları delil olarak kullanmıştır. Bu fetvaların mahkeme tarafından

¹⁰ Ebu'l Ulâ Mardin, s. 583; Uriel Heyd, “Osmanlıda Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri”, Fethi Gedikli çeviren (çev.), Süleyman Kaya ve Yunus Uğur editör (ed.), **Osmanlı Hukukunda Fetva** içinde (28-62), İstanbul: Klasik, 2018, s. 61.; orijinali “Some Aspects of the Ottoman Fetva”, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, Sy. 32, (1969), ss. 35-56.

¹¹ Atar, a.g.m, **DİA**, s. 495.

gelişigüzel reddedilmesi doğru değildir. Hâkimin elinde kuvvetli bir gerekçenin olması gerektiği, aksi halde davanın Dîvân-ı Hümayun'a taşınmasıyla fetvayı reddeden kadının müşkil duruma düşeceği belirtilmiştir.¹²

Fetvahaneye danışılan meseleler arasında dini inanç ve uygulamalar, savaş ve barış, idari tedbir ve ıslahatlar, vergi, cezai hükümlere dair birçok fetva örneği karşımıza çıkmaktadır.¹³ Bu örnekler arasında cevabı aşikâr, basit kabul edilebilecek sualler de mevcuttur. Sıradan bir meseleye temas edilse dahi anlaşılması için konuyu basitçe izah etmek gerektiği bildirilmiştir. Fetvalar, toplumda karşılaşılan gerçek ya da muhtemel meseleleri ele almıştır. Sistematik fetva kitaplarındaki farazi meselelerin gerçek hayatta nasıl karşılık bulduğu mecmualar vasıtasıyla görülmektedir. Örneğin, ergenliğe girmeden evlendirilen kızın baba evindeki nafakası, hasta bir kadının tedavi masraflarının nafakadan sayılmaması ya da cariyelerin evliliğine dair meseleler gibi.

Mecmualarda, günlük yaşamın her alanına ilişkin konular bulunmaktadır. Toplumun ihtiyaç ve yönelimleriyle doğru orantılı olarak hazırlanmış yardımcı kaynaklardır. Hem İslam hukuk tarihi hem de Osmanlı tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Mecmualardaki fetvaların çoğunluğu gerçek hayatta karşılaşılan meseleleri ele alırken bir kısmı varsayıma dayalı farazi meseleleri içermektedir. Yazıldığı dönemin kültürünü içinde barındıran fetvaları yorumlarken dönemin şartlarından bağımsız olarak değerlendirilmemesi gerektiği unutulmamalıdır.

Fetva mecmuaları zaman ve mekanla, muhatabın konumuyla doğrudan ilişkilidir.¹⁴ Osmanlı toplumundaki uygulamayı yansıttığı için dönemin siyasi, tarihi ve sosyal yapısını anlamaya yardımcı olmakta; toplumun dini, ilmi, kültürel anlayış ve seviyesini ortaya koymaktadır.¹⁵ Özellikle hukuk tarihi, antropoloji, sosyal ve siyasi tarih araştırmaları açısından oldukça zengin malzeme sunmaktadır.¹⁶ Fıkıh kitapları, şer'iyeye

¹² Örsten, s. 69.

¹³ Heyd, s.59.

¹⁴ Özen, s.357.

¹⁵ Ecer, s. 265.

¹⁶ Ahmet İnanır, "XVI. Yy Osmanlı Devleti'nde Fetvanın Yeri", Süleyman Kaya ve Haşim Şahin (ed.), **Osmanlıda Fıkıh ve Hukuk** içinde (133-149), İstanbul: Mahya, 2017, s. 135.

sicilleri ve diğ er tarihi verilerle birlikte kullandığı takdirde dönem hakkında kıymetli bilgiler vermektedir.

Fetvahaneye tarafından muteber kabul edilen fetva mecmuaları bulunmaktadır.  eşmiz de Mehmet Halis'in *Hulâsatu'l-ecvibe* adlı eserinin mukaddimesinde ge tiğı üzere, muteber fetva mecmuasından kasıt *Fetâvâ-yı Abdurrah m Efendi*, *Fetâvâ-yı İbn Nüceym*, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, *Netîcetü'l-fetâvâ* ve *Behcetü'l-fetâvâ* adlı eserlerdir.¹⁷ Bu eserler kendilerinden sonraki fetva kitaplarının temel kaynakları olmuştur.

¹⁷  eşmiz de Mehmed Halis, İstanbul: Bosneci Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1289/1872, s. 2.

2. XVIII. YÜZYIL ŞEYHÜLİSLAMLARI VE FETVA MECMUALARI

2.1 Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi

2.1.1 Hayatı ve Eserleri

1048/1639 yılında Erzurum'da doğan Feyzullah Efendi, ilk tahsilini Erzurum müftüsü olan babası Seyyid Mehmet Efendi'den ve çevredeki alimlerden almıştır. Tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek Vani Muhammed Efendi'ye damat olmuş ve bu sayede ilerleyerek şeyhülislamlığa kadar yükselmiştir.¹⁸ Sırasıyla Haydarpaşa, Mihrimah, Sahn-ı Semân, Ayasofya medreseleri, Süleymaniye Dâru'l-hadisi ve Sultan Ahmet Medresesi'nde müderrislik yapmıştır.¹⁹ II. Mustafa ve III. Ahmet'e hocalık görevinde bulunmuştur.

Feyzullah Efendi 1099/1688 yılında Osmanlı Devleti'nin kırk altıncı şeyhülislamı olmuştur. Askeri karışıklık sebebiyle kısa süren bu görevinden sonra Erzurum'a sürülmüş, yedi yıl boyunca ilim ve tedrisatla meşgul olmuştur. 1106/1695 tarihinde kendisine hocalık yaptığı II. Mustafa'nın tahta çıkmasıyla ikinci kez şeyhülislamlık görevine getirilmiştir. Toplamda sekiz sene sekiz buçuk ay görev almıştır. Görevdeyken yakınlarını ilmi rütbelere yerleştirmesi ya da kendisinden sonra oğlunun göreve gelmesini talep etmesi gerekçeleriyle eleştirilmiştir.²⁰ Ulema ve halk nezdinde olumsuz etki bırakmıştır. Osmanlı tarihlerinde yazılmış olduğu üzere ilmi sıfatıyla mütenasip olmayan hareketlerinden dolayı 1115/1703 yılında "Edirne Vakası"²¹ olarak adlandırılan hazin olayı yaşamıştır. İki defa meşihat makamına nail olması ve padişah hocalığından dolayı "Camîu'r-riyâseteyn" diye anılmıştır.²² Şiir, hadis ve tefsir ilimleriyle

¹⁸ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, Fikri Yavuz ve İsmail Özen (haz.), C. 1, İstanbul: Meral, s. 317.; **İlmiyye Salnamesi**, Seyyid Ali Kahraman ve diğerleri (haz.), İstanbul: İşaret, 1998, s. 397.; Ömer Kara ve Sadi Çögenli, "Şeyhülislam Feyzullah Efendi: Hayatı ve Eserleri", Ömer Kara (ed.), **Erzurumlu Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi Sempozyumu** içinde (35-99), Erzurum, 2015, s. 54.

¹⁹ Ahmet Özel, **Hanefi Fıkıh Alimleri**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, s. 329.

²⁰ Abdulkadir Altınsu, **Osmanlı Şeyhülislamı**, Ankara: Ayyıldız, 1972, s. 99.

²¹ Şeyhülislamın uygunsuz icraatları, giderek bozulan siyasi ve iktisadi durumun etkisi ve payitahtın Edirne'ye taşınacağı söylemleri üzerine 1703 yılında yeniçerilerin çıkarmış olduğu ayaklanmadır. Ayaklanma sonucunda şeyhülislam görevden alınmış ve asilere teslim edilmiştir. İşkence görerek öldürülmüştür.

²² Bursalı Mehmed Tahir, s. 317.

işgal etmiştir. Feyzullah Efendi'nin Erzurum'da cami, medrese, dâru'l-kurrâ, mektep ve hamamı, Şam'da dâru'l-hadisi, Edirne'de çeşme ve sebili, Mekke'de mescidi, Medine'de medrese, kütüphane ve muallimhanesi, Fatih'te medrese, kütüphane, mescit, mektep, muallimhane, çeşme ve meşrutaları vardır. Feyziyye Dâru'l-hadisi olarak anılan Fatih'teki külliye halen Millet Kütüphanesi olarak kullanılmaktadır.²³

Feyzullah Efendi'nin *Terceme-i Ravza-i Hatîp, Mecmua-ı Hikâyat, Haşiye alâ envâri't-tenzîl, Nesâyihu'l-mülûk, Riyazü'r-rahme, Letaifnâme, Kitabu'l-ezkâr, Haşiye alâ cüz'i-nebe ale'l-İsferayinî, Ta'likat alâ şerh'i-l-akâid ale'l-Halhalî* adlı eserleri bulunmaktadır.²⁴

2.1.2 Fetâvâ-yı Feyziyye

Fetâvâ-yı Feyziyye, XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumunun günlük hayat, ibâdât ve muamelâta dair meselelerine Feyzullah Efendi'nin verdiği fetvaları ihtiva eden eserdir. Döneminin toplumsal yapısını, din anlayışını yansıtan önemli bir kaynak ve aynı zamanda Fetvahanenin muteber saydığı dört fetva kitabından biridir.²⁵ Feyzullah Efendi'nin ikinci şeyhülislamlığı döneminde verdiği fetvaların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Feyzullah Efendi'nin fetvalarının derlendiği mecmuanın tespit edilebilen en erken dönem iki nüshası 1124 senesinde istinsah edilmiştir.²⁶ Diğer fetva mecmuaları gibi *kitâb* ve *bâblara* göre düzenlenmiştir. Bu düzenlemenin Feyzullah Efendi'nin vefatından sonra olduğu bilinmekle birlikte kim tarafından yapıldığı tespit edilememiştir.²⁷ Fetâvâ-yı Feyziyye'deki fetvaların tümünün Feyzullah Efendi'ye ait olmayıp eserin bazı nüshaları arasında farklı şeyhülislamların imzası bulunmaktadır.²⁸

Fetâvâ-yı Feyziyye maa'n-nükûl adlı eserde bölüm başlıkları ve alt başlıklar Arapça'dır. Çoğu meseleden sonra hükmün alındığı kaynaktan Arapça nakilde

²³ Sedat Yıldırım, “Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Arapça Şeceresi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, 2014), s. 3.

²⁴ Mehmet Serhan Tayşi, “Feyzullah Efendi, Seyyid”, *DİA*, C. 12, İstanbul, 1995, s. 527.

²⁵ Salim Ögüt, “Fetâvâ-yı Feyziyye”, *DİA*, C. 12, İstanbul, 1995, s. 443.

²⁶ Arslan, s. 74.

²⁷ Ögüt, a.g.m, *DİA*, s. 443.

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Arslan, ss. 75-78.

bulunmaktadır. Aile hukuku alanında en çok başvurulmuş kaynaklar arasında *Kâdîhân*, *Tatarhâniye*, *Dürerü'l-hükkâm*, *Mülteka'l-ebhûr*, *Dürre'l-Muhtâr* bulunmaktadır.

Fetva emini Mehmed Refik Efendi (ö.1288) tarafından *Fetâvâ-yı Feyziyye maa'n-nükûl* adıyla neşredilen eserin biri müstakil (İstanbul, 1266), diğeri iki cilt halinde *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'nin kenarında (İstanbul, 1324-1325) olmak üzere iki baskısı yapılmıştır. *Fetâvâ-yı Feyziyye*'nin çeşitli kütüphanelerde birçok yazma ve matbu nüshası bulunmaktadır.²⁹ Tespit edilebilen en erken dönem nüshası, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr.1112'de kayıtlı olup 1124 yılında istinsah edildiği bilinmektedir.³⁰

“Klasik Yayınları” tarafından tam metin latinize edilen *Fetâvâ-yı Feyziyye*'de 1266 tarihli baskısı esas alınmış olup diğer nüshalar üzerinden kontrolü de gerçekleştirilmiştir. Esas aldığımız kaynak, elli bölüm ve yüzün üzerinde çeşitli alt başlıklara ayrılmaktadır. Toplamda 2865 fetva yer almaktadır. Fıkıh kitaplarının sistematığına uygun olarak *Kitâbu't-tahâre* ile başlayarak devamında *Kitâbu's-salât*, *Kitâbu'z-zekât*, *Kitâbu's-savm*, *Kitâbu'l-hac* gibi ibadet bahislerine yer verdikten sonra *Kitâbu'n-nikâh*, *Kitâbu'r-radâ'*, *Kitâbu't-talâk* gibi aile hukukuna dair konuları ele almaktadır. Toplamda elli bölümden oluşan eserde son başlık *Kitâbu'l-ferâiz*'dir. Ayrıca, kitabın baş kısmında besmeleye dair bir fetva yer almaktadır.

İçeriğe baktığımızda en çok fetva örneğinin bulunduğu konular; vakıf (224), dava' (212), nikâh (212) ve talâk (176) bölümlerine aittir. İkinci bölümde ele alacağımız nikâh, radâ' ve talâk bahislerine ait yaklaşık beş yüz mesele bulunmaktadır. Aile hukukuna dair fetvaların sayıca fazla oluşu insan hayatındaki öncelikli konuları bize göstermektedir. Çoğunlukla her fetva tek bir soruyu içermektedir. Bazı fetvaların

²⁹ Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal Sultan, nr.346, 347; Kasıdecizâde, nr.278; Mihrişah Sultan, nr.139; Serez, nr.1152, 1156, 1167; Laleli, nr.1267; Esad Efendi, nr.1074, 1112, 1124; Fatih, nr.2397; Hafid Efendi, nr.103; Muhammed Asım, nr.125, 126; Mahtûtatü'l-belediyye, nr.22; Atif Efendi, nr.1605; Beyazıt Devlet Kütüphanesi, nr.2688, Tekelioğlu, nr.372; İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, nr.19, 186, 316, 332, 569; Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Şer'îye, nr.86, 116, 135; Muallim Cevdet, nr.17; Milli Kütüphane, Yazmalar, nr.2435, 2825; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, nr.3514; Elazığ İl Halk Kütüphanesi, nr.423; Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, nr.924, 2564; Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, nr.1048, 5370; Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, nr.1913/3, Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi, nr.372; Manisa İl Halk Kütüphanesi, nr.4794; Köprülü Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey, nr.125; Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, nr.1676; Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, nr.1420; Kahire-Mısır Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları, Mecâmi Türkî Talat, nr.21, Tarih-i Türkî Talat, nr.116, Fıkhi Türkî Talat, nr.4, 87, 113; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Türkçe Yazmalar, B.22, Konya Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi, nr.5371.

³⁰ Arslan, s. 74-75.

ardından aynı meselenin devamı niteliğinde ikinci ve üçüncü sorular geldiği de görülmektedir. Cevaplar olur veya olmaz kalıbında gelip bazı meselelerde hüküm birkaç cümleyle açıklanmaktadır Fetvalarda Hanefi mezhebinin görüşleri esas alınmaktadır.

Fetâvâ-yı Feyziyye, 18. ve 19. yüzyıllarda adından çokça söz ettiren ve kendinden sonra fetva kitaplarını etkileyen mecmualardandır. Çeşmizâde Mehmed Halis Efendi'nin *Hulâsatı'l-ecvibe* adlı eserinde özetini verdiği altı fetva mecmuasından biridir.

2.2 Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi

2.2.1 Hayatı ve Eserleri

Doğum tarihi bilinmeyen Abdullah Efendi, ilk tahsilini memleketi olan Yenişehir'de yapmıştır. Daha sonra İstanbul'a gelerek eğitimini burada tamamlamıştır.³¹ Fıkıh ilmindeki kabiliyeti ve başarısı sayesinde kısa süre içinde fetva emini olmuştur.³² Süleymaniye Dâru'l-hadisinde müderrislik, Halep ve Bursa kadılığı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. İstanbul kadılığı payesiyle Mora seferine ordu kadısı olarak katılmıştır.

Yenişehirli Abdullah Efendi, 1718 yılında Damat İbrahim Paşa'nın desteğiyle Osmanlı Devleti'nin elli yedinci şeyhülislamı olmuştur. 12 yıl 4 ay 24 gün görev almıştır. 1730 Patrona İsyanı sonucunda azledilmiş ve Bozcaada'ya sürgüne gönderilmiştir. Daha sonra hacca gitmesine izin verilmiş, döndükten sonra 1743 yılında vefat edene kadar Kanlıca'daki yalısında ikamet etmiştir. Devrin sosyal ve kültür hayatında etkin olmuştur. Lale devrinin önemli yüzlerinden biridir. Yeniliklere açık bir kişi olması sebebiyle fetvaları da bu durumdan etkilenmiştir. Matbaanın açılmasına dair verdiği fetvası ile meşhurdur.

Abdullah Efendi'nin fetvaları, *Behcetü'l-fetâvâ* adıyla Fetvahanede uzun yıllar görev yapmış fetva emini, Mehmed Fıkhî el-Aynî (ö.1735?) tarafından tertip edilmiştir.

³¹ Mehmet İpşirli, “Yenişehirli Abdullah Efendi”, *DİA*, C. 1, İstanbul, 1998, s. 100.

³² Veli Ertan, *Tarihte Meşihat Makamı İlmiye Sınıfı ve Meşhur Şeyhülislamlar*, İstanbul: Bahar, 1969, s. 84.

Osmanlı fetva mecmualarının en değerlilerinden biri kabul edilen bu eser *Behcetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl* adıyla iki defa basılmıştır (İstanbul, 1266-1289).³³

2.2.2 Behcetü'l-fetâvâ

Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'nin fetvaları kendisi hayatta iken derlenip kitap haline getirilmiştir. Meselelerin düzensizliği sebebiyle daha sonra Mehmed Fıkhi el-Aynî tarafından klasik fıkıh kitaplarının sistematığına göre bâb ve fasıllara ayrılarak düzenlenmiştir. Fetvaların kaynakları tespit edilerek nuküllere yer verilmiştir. Esere *Behcetü'l-fetâvâ* ismini veren Mehmet Fıkhi el-Aynî'dir. Günlük hayatta karşılaşılan meseleleri içermesi, dönemin toplumsal yapısını ve sosyal hayatını yansıtmaları bakımından önemlidir.³⁴ *Behcetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl* adıyla neşredilen eserde, bölüm başlıkları ve alt başlıklar Arapça'dır. Çoğu fetvanın ardından hükmün alındığı kaynaktan Arapça nakilde bulunmaktadır. Aile hukuku alanında en fazla başvurulmuş kaynaklar arasında *Bahru'r-râik*, *Minahu'l-ğaffâr*, *Bezzâziyye*, *Kâdihân*, *Dürerü'l-hükkâm* yer almaktadır. *Behcetü'l-fetâvâ'nın* çeşitli kütüphanelerde birçok yazma ve matbu nüshası bulunmaktadır.³⁵ Bu nüshaların en eski tarihli olanı 1147 yılında yazılıp Mehmed Emin tarafından istinsah edilen Süleymaniye Ktp., Yazma bağışlar, nr. 722'de bulunan eserdir.³⁶

³³ DİA, a.g.m, s. 100.

³⁴ Ahmet Özel, "Behcetü'l-fetâvâ", DİA, C. 5, İstanbul, 1992, s. 346.

³⁵ Süleymaniye Kütüphanesi; Mihrişah Sultan, nr.100, 101; Esad Efendi, nr.558, 559, 576, 1029; Hamidiye, nr.582, 583, 584; Harput, nr.396; A. Tekelioğlu, nr.377; Fatih, nr.2276, 2277; Aşir Efendi, nr.130; Nuri Alrasez, nr.171; Hüseyin Paşa, nr.108, 145; H. Hüsnü Paşa, nr.377; Murad Molla, nr.1081; Kasıdecizâde, nr.266; Nafiz Paşa, nr.296, 869; Çelebi Abdullah, nr.145; Yazma bağışlar, nr.722, 2128, 3292, 4099, 4253; Hacı Beşir Ağa, nr.322; Hacı Mahmud Efendi, nr.935, 1206; Ayasofya, nr.1527; Halet Efendi, nr.165; İzmir, nr.246; İzmirli İsmail Hakkı, nr.824, 843; Laleli, nr.1247, 1248; Pertevniyal, nr.327; Serez, nr.1118, 1119; Yahya Tevfik, nr.1467; Yozgat, nr.308, 565; Kılıç Ali Paşa, nr.504; Atuf Efendi Kütüphanesi, Atuf Efendi, nr.1179, 1080; Sermet Çifter Kütüphanesi, nr.034025; İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, nr.49, 65, 72, 108, 161, 163, 164, 166, 229, 317, 334, 343; Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, nr.1417, 1577; Beyazıt, nr.2649, 2650, 2651, 2652, 2760, 2775, 9047; Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, nr.2753; Nuruosmaniye, nr.1925-1932 arasındaki kayıtlar; Milli Kütüphane, Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, nr.1044; Ragıp Paşa Kütüphanesi, nr.602; Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, nr.415, Hüdayi Efendi, nr.786; Köprülü Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey, nr.121; Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, nr.94, 118; Topkapı Kütüphanesi, Revan Köşkü, nr.672, 676, Bağdat Köşkü, nr.108, 109, Emanet Hazinesi, nr.806; Kayseri Kütüphanesi, Raşid Efendi, nr.389; Mevlâna Kütüphanesi, nr.4374; Edirne Selimiye Kütüphanesi, nr.903, 923; Zeytinolu Kütüphanesi, nr.143; Vahitpaşa Kütüphanesi, nr.223; Halil Hamit Kütüphanesi, nr.1428, 1698; Akşehir Kütüphanesi, nr.224; Amasya İl Halk Kütüphanesi, nr.241, 1265; Adana İl Halk Kütüphanesi, nr.250; Elmalı Halk Kütüphanesi, nr.2619, 2957, Akseki Halk Kütüphanesi, nr.96, 14566; Gümüşhacıköy Kütüphanesi, nr.3348; Burdur İl Halk Kütüphanesi, nr.2104; Kastamonu, KHK52187, 2871, 3249, 3989.

³⁶ Arslan, s.96.

Behcetü'l-fetâvâ'nın giriş kısmında diğer fetva kitaplarından farklı olarak itikadî konulara dair “el-Mesâilü'l-müteallika bi'l-itikâd” başlığıyla on iki fetvaya yer verilmiştir. Daha sonra eser, *Kitâbu't-tahâre* ile başlayarak devamında *Kitâbu's-salât*, *Kitâbu'z-zekât*, *Kitâbu's-savm*, *Kitâbu'l-hac* gibi ibadet bahislerine yer verdikten sonra *Kitâbu'n-nikâh*, *Kitâbu'r-radâ*, *Kitâbu't-talâk* gibi aile hukukuna dair konuları ele almaktadır. Toplamda elli sekiz bölümden oluşan eserde son başlık *Kitâbu'l-ferâiz*'dir. Son olarak ayrı bir başlık altında arazi meselelerine dair yirmi altı fetvaya yer verilmiştir.

“Klasik Yayınları” tarafından tam metin latinize edilen *Behcetü'l-fetâvâ*'da 1266 tarihli baskısı esas alınmış olup diğer nüshalar üzerinden kontrolü de gerçekleştirilmiştir. Esas aldığımız kaynak, elli sekiz bölüm ve üç yüzün üzerinde muhtelif alt başlıklara ayrılmıştır. Toplamda 3474 fetva bulunmaktadır.

İkinci bölümde ele alacağımız nikâh, radâ' ve talâk konularına ait dört yüz küsur mesele bulunmaktadır. Eserin çoğunluğu Türkçe olmakla beraber yirmi dokuz tane de Arapça fetva vardır. Arapça fetvaların tercümeleri metin içinde, asılları ise eserin son kısmında aynı fetva numaralarıyla yer almaktadır.

Behcetü'l-fetâvâ'da ibadât konularının yanı sıra muamelâta dair fetvaların çoğunlukta olduğu görülmektedir. En çok fetva içeren konular; vakıf (320), talâk (291), siyer (194), nikâh (193), buyû' (187) ve dava (176) bölümlerindedir. Soru ve cevap şeklinde düzenlenen fetvalar genellikle olur veya olmaz kalıbında gelirken bazen de hükmü açıklayıcı birkaç cümleden oluşmaktadır.

Behcetü'l-fetâvâ, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda en çok kabul gören fetva mecmualarından biridir. Kendisinden sonraki şeyhülislam fetvalarını etkilemiştir. Çeşmizade Mehmet Arif'in *Hulâsatu'l-ecvibe* adlı eserinde özetini verdiği altı mecmuadan biridir. Hilmar KRÜGER, özellikle *Behcetü'l-fetâvâ*'yı esas alarak XVII. ve XVIII. yüzyıl Osmanlı şeyhülislamlarının uluslararası hukuka dair verdikleri fetvalar üzerine bir çalışma yapmıştır.³⁷ İstanbul'da Kismet-i Askerî Mahkemesi'nde katiplik

³⁷ Özel, a.g.m, *DİA*, s. 346.; Hilmar Krüger. *Fetwa and Siyar*, Wiesbaden, 1978, s. 77.

yapmış olan Fındıklılı Süleyman Efendi'nin *Behcetü'l-fetâvâ Fihristi* adıyla bir eseri bulunmaktadır.³⁸

2.3 Dürrîzâde Mehmet Arif Efendi

2.3.1 Hayatı ve Eserleri

1740 yılında İstanbul'da doğmuştur. Kendisi gibi şeyhülislam olan babası Mustafa Efendi ve çevresindeki alimlerden ilim tahsilinde bulunmuştur.³⁹ Çeşitli medreselerde müderrislik, Yenişehir, Bursa ve İstanbul kadılığı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerini icra etmiştir. Dürrîzâde ailesinden ilk nakîbüleşraf olan Arif Efendi'dir. 1785 tarihinde Osmanlı Devleti'nin seksen yedinci şeyhülislamı olmuştur. Beş buçuk ay görev yaptıktan sonra 1786'da sebepsiz olarak azledilmiştir.⁴⁰ 1792'de III. Selim tarafından ikinci defa şeyhülisamlığa getirilmiştir. 1798 yılında tekrar azledilmiştir. Bir süre Bursa'da oturmuş İstanbul'a gelmesine izin verildikten sonra 1800 yılında vefat etmiştir. Halk tarafından sevilip, hürmet gösterilen bir kimsedir. Dönemin yenileşme hareketlerine önem veren biri olması hasebiyle padişah tarafından takdir görmüştür.

2.3.2 Netîcetü'l-fetâvâ

Dürrîzâde Mehmed Arif tarafından fetva eminliğine atanan Seyyid Ahmed Efendi (ö.1215/1800), göreve geldiği dönemde şeyhülislamın çok zamandır yapmayı istediği bir projeyi hayata geçirmiştir. Diğer şeyhülislam ve Dürrîzâde ailesinin görev yaptıkları sürelerde imzaladıkları fetvaları derleyip, bunları fıkıh sistematiğine uygun şekilde düzenleyip neşretmek istemiştir. Seyyid Ahmed'in bu görevi, yazdığı mevcut nüsha ile yerine getirdiği ve küçük değişikliklerle meseleleri kaydedip esere *Netîcetü'l-fetâvâ* adını verdiği belirtilmiştir.⁴¹

³⁸ Özen, s. 303.

³⁹ Mehmet İpşirli, "Dürrîzâde Mehmed Arif Efendi", *DİA*, C. 10, İstanbul, 1994, s. 37.; Ahmet Özel, s. 144.; *İlmiyye Salnamesi*, s. 446.; Altınsu, s. 156.

⁴⁰ İpşirli, a.g.m, *DİA*, s. 37.; Altınsu, s. 156.

⁴¹ Dürrîzâde Mehmed Arif Efendi, *Netîcetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1265, s. 2.; Özen, s. 269.

Eserde Hanefi mezhebinin muteber kaynaklarının yanı sıra diğer fetva mecmualarından da yararlanılmıştır.⁴² Eserde dönemin dini, kültürel ve sosyal hayatını ilgilendiren konular ön plana çıkmış ve kitabın önem kazanmasında muhtemelen bu durum etkili olmuştur. Gedizli Mehmed Efendi'nin (ö. 1253/1837) eklediği Arapça nükûl ile birlikte 1237/1822 ve 1265/1849 yıllarında İstanbul'da yayımlanmıştır. Matbaanın kurulmasından sonra basılan ilk fıkıh kitabıdır.⁴³

Neticetü'l-fetâvâ, Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'nin görevden alınışından (1143/1730), Dürri'zâde Mehmet Arif'in ikinci şeyhülislamlık (1210/1795) dönemine kadar görev yapmış otuz iki şeyhülislama ait fetvaların derlenmesinden ibarettir.⁴⁴ Fetva sonlarında hükmü veren şeyhülislamın isimleri ya da onlara ait rumuzlar yer almaktadır.

Neticetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl adıyla yayınlanan eserde, bölüm başlıkları ve alt başlıklar Arapça'dır. Meselelerin altında hükmün alındığı klasik kaynaklardan Arapça nakilde bulunulmuştur. Aile hukuku alanında en çok başvuru yapılan kaynaklar arasında *Kadıhân*, *Bezzâziyye*, *Dürerü'l-hükkâm*, *Hulâsa*, *Mülteka'l-ebhûr* yer almaktadır. *Neticetü'l-fetâvâ*'nın çeşitli kütüphanelerde birçok yazma ve matbu nüshası bulunmaktadır.⁴⁵ İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, nr. 336'da bulunan *Neticetü'l-fetâvâ* ilk müellif nüshası kabul edilir. Ancak mezkûr nüshada fetvâların hangi şeyhülislamlara ait olduğu belirtilmemiştir.⁴⁶

⁴² Saffet Köse, "Neticetü'l-fetâvâ", *DİA*, C. 33, İstanbul, 2007, s. 27.

⁴³ Köse, a.g.m, *DİA*, s. 27.

⁴⁴ Süleyman Kaya ve diğerleri (haz.), es-Seyyid Ahmed Efendi, es-Seyyid Hafız Mehmed b. Ahmet el-Gedûsi derleyen (der.), *Şeyhülislam Fetvaları, Neticetü'l-fetâvâ (Netice)*, İstanbul: Klasik, 2014, s. 9.

⁴⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr.2487, 2488, Yazma Bağışlar, nr.506, 3520, 3906; Serez, nr.1146; Hacı Mahmud Efendi, nr.1222; Esad Efendi, nr.1030, 1078,1079; Pertev Paşa, nr.222; Düğümlü Baba, nr.168; Kasıdecizâde Süleyman Sırrı, nr.289; Yozgat, nr.321; Pertevniyal, nr.354; Yahya Tevfik, nr.1476; Tırnovalı, nr.739; Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, nr.91, 117; Diyanet Kütüphanesi, nr.551, 3766; Tarih Kurumu Kütüphanesi, nr.20, 752; Tercüman, nr.31-69; Topkapı Kütüphanesi, nr.4403; İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, nr.332, 336, 337, 338, 339; Millet Kütüphanesi, nr.91, 117; İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, nr.1264, 1267, 3467, 4696; İstanbul Belediye Kütüphanesi, nr.67; Gazi Hüseyin Kütüphanesi, nr.2592; Erzurum İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, nr.4060; Konya Karatay Yusufâğa Kütüphanesi, nr.7613; Adana İl Halk Kütüphanesi, nr.521; Milli Kütüphane, nr.400; Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, nr.4923.

⁴⁶ Arslan, s. 100.

Netîcetü'l-fetâvâ'da kaynak olarak diğer fetva mecmualarının da kullanıldığı görülmüştür. Eserin XVIII. Yüzyıl sonlarında yazılmış olması o dönemde mecmualara yapılan atıfların arttığını göstermektedir.

“Klasik Yayınları” tarafından tam metin latinize edilen eser, *Şeyhülislam Fetvaları Netîcetü'l-fetâvâ* adıyla yayınlanmıştır. 1265 tarihli baskısı esas alınmış olup diğer nüshalar üzerinden kontrolü de gerçekleştirilmiştir. Esas aldığımız kaynak, kırk altı bölüm ve muhtelif alt başlıklara ayrılmıştır. Toplamda 2127 fetvadan oluşmaktadır. En fazla fetva örneğinin bulunduğu konular; vakıf (177), talâk (175), dava (171), ve nikâh (120) meselelerine aittir. Fetvalardan sonra hükmü veren şeyhülislamın ismi belirtilmektedir. Fetva kitaplarının derlenişine uygun olarak *Kitâbu't-tahâre* ile başlayıp devamında *Kitâbu's-salât*, *Kitâbu'z-zekât*, *Kitâbu's-savm*, *Kitâbu'l-hac* gibi ibadet bahislerine yer verdikten sonra *Kitâbu'n-nikâh*, *Kitâbu't-talâk* gibi aile hukukuna dair konuları ele almaktadır. Toplamda kırk altı bölümden oluşan eserde son başlık *Kitâbu'l-fetâiz*'dir. İkinci bölümde ele alacağımız nikâh, radâ' ve talâk konularına dair yaklaşık üç yüz mesele bulunmaktadır.

Netîcetü'l-fetâvâ, 19. yüzyılda kabul gören ve kendinden sonraki eserlere kaynaklık eden fetva mecmualarındandır. Çeşmizade Mehmed Arif'in *Hulâsatu'l-ecvibe* adlı eserinde özetini verdiği altı fetva kitabından biridir.

2.4 *Netîcetü'l-fetâvâ*'da Adı Geçen Diğer Şeyhülislamlar

2.4.1 Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi

Osmanlı Devleti'nin elli sekizinci şeyhülislamı olan Mirzazâde Mehmed Efendi, alim Mirza Mehmed Efendi'nin oğlu ve Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin damadıdır. Kayınpederinin desteğiyle sıra beklemeden yüksek rütbelere gelmiş, Şah Hûban, Kara Mustafa Paşa, Topkapı içinde Ahmed Paşa, Şeyhülislâm Yahyâ Efendi ve Sahn-ı Semân medreselerinde müderrislik; İzmir, İstanbul, Edirne ve Mekke'de kadılık görevlerinde bulunmuştur. Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'den sonra şeyhülislam olmuştur. Döneminde çeşitli siyasi karışıklıklar yaşanmıştır. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa katledilip, III. Ahmed tahttan indirilmiş ve yerine I. Mahmut geçmiştir. İsyancılarla

uzlaşma çabaları onu epey yıpratmıştır. 1731 yılında görevinden çekilmiştir. 1147/1735 yılında vefat etmiş ve Karacaahmet mezarlığına defnedilmiştir.⁴⁷

2.4.2 Paşmakçızâde es-Seyyid Abdullah Efendi

Osmanlı Devleti'nin elli dokuzuncu şeyhülislamı olan Paşmakçızâde Abdullah Efendi 1091/1680 yılında doğmuştur. Tahsilini babası Paşmakçızâde Seyyid Ali Efendi'den almıştır. Çeşitli medreselerde müderrislik, Mısır ve İstanbul kadılığı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. Yüksek rütbeleri sırasıyla almadığı için dönemin alimleri tarafından eleştiriye uğramıştır. Padişahların siyasi ve idari toplantılarına etkin bir şekilde katılmıştır. Azledilmesinin sebepleri arasında inatçı ve ısrarlı olması, padişaha karşı tavır alabilecek mağrur davranışlar göstermesi yer almaktadır.⁴⁸ 1732 yılında vefat etmiş ve Mevlâna türbesinin haricine defnedilmiştir.

2.4.3 Damadzâde Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi

Osmanlı Devleti'nin altmışıncı şeyhülislamı olan Damadzâde Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi 1076/1665 yılında doğmuştur. Babası, Minkarîzâde Yahya Efendi'nin damadı olduğu için kendisine “Damazdâde” denilmiştir. Kadılık ve kazaskerlik görevlerinde bulunmuştur. Hastalığı sebebiyle görevinden alınarak Sütölçe'de 1154/1741 yılında vefat etmiştir.⁴⁹

2.4.4 İsmailfendizâde İshak Efendi

Osmanlı Devleti'nin altmış birinci şeyhülislamı olan İsmailfendizâde İshak Efendi, 1090/1679 yılında doğmuştur. İlk tahsilini babası şeyhülislam İsmail Efendi'den almış daha sonra zamanın yüksek alimlerinden Ahmed Efendi ve diğer alimlerden ders görerek imtihanındaki başarısı vesilesiyle Şeyhülislam Feyzullah Efendi tarafından takdir edilerek müderris olmuştur. Kadılık görevinde iken dürüstlüğü, ihtiyaç sahibi insanlara gösterdiği yardımseverliği ile meşhur olmuştur. Matbaanın kuruluşunu desteklemiş ve matbaada basılan ilk kitap olan *Vankulu Lügatı*'nın tashihinde görev almıştır. 1733 yılında şeyhülislamlık görevine gelmiş ancak ömrü vefa etmeyip sadece bir sene bu

⁴⁷ İmiye Salnamesi, s. 412-413.

⁴⁸ Altınsu, s. 120.; İmiye Salnamesi, s. 414.

⁴⁹ İmiye Salnamesi, s. 415.; Altınsu, s. 121-122.

makamda kalabilmiştir. İshak Efendi şair yönüyle de bilinmektedir. *el-İstişfâ fi tercümetiş-şifa*, *el-Kasru 'l-metîn fi tercemeti Bostanü 'l -ârifin* ve *Bi 'setname* adlı eserleri bulunmaktadır.⁵⁰

2.4.5 Feyzullahefendizâde es-Seyyid Mustafa Efendi

Osmanlı Devleti'nin altmış üçüncü şeyhülislamı olan Feyzullahefendizâde Mustafa Efendi 1090/1679 yılında doğmuştur. Erzurumlu Seyyid Feyzullah Efendi'nin oğludur. Babasının ilmi nüfuzu sayesinde çeşitli rütbelere tayin edilmiştir. Genç yaşında Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin öldürülmesi sonrası Mustafa Efendi de hapis ve sürgün cezası almıştır. Daha sonra şeyhülisamlık makamına gelerek vefatına kadar vazifesini iffet ve istikametle yerine getirmiştir. 1158/1745 yılında vefat etmiştir.⁵¹

2.4.6 Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi

Osmanlı Devleti'nin altmış dördüncü şeyhülislamı olan Mehmed Sâhib Efendi 1085/1674 yılında doğmuştur. Babasının yeniçeri ağalarından Pîrî Ağa adında biri olması hasebiyle bu aileden yetişenlere “Pîrîzâde” denilmiştir. Alican, İbrahim Ağa, Halil Paşa, Abdullah Ağa, Hafız Paşa, Koca Mustafa Paşa, Haydar Paşa, Kılıç Ali Paşa ve Kalenderhane medreselerinde müderrislik yapmıştır. Şehzade muallimliği, Selanik, Yenişehir, Bursa, Mekke ve İstanbul kadılığı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi'nin kitapçılık vazifesini yerine getirmiştir. 1749'da vefat etmiştir. İbn Haldun'un *Mukaddimesi*'nin bir kısmını tercüme etmiştir.⁵²

2.4.7 Hayatizâde Mehmed Emin Efendi

Osmanlı Devleti'nin altmış beşinci şeyhülislamı olan Hayatizâde Mehmed Emin Efendi, IV. Mehmed zamanında hekimbaşılık yapmış Yahudi'yken Müslüman olan Mustafa Efendi'nin torunu ve müderris Ahmed Efendi'nin oğludur. Hekimbaşılık,

⁵⁰ *İlmiyye Salnamesi*, s. 416.; Altınsu, s. 123-124.

⁵¹ *İlmiyye Salnamesi*, s. 418-419.; Altınsu, s. 127.

⁵² *İlmiyye Salnamesi*, s. 419-420.; Altınsu, s. 128-129.

Yenişehir, Edirne ve İstanbul kadılığı, Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. 1746 yılında I. Mahmud tarafından şeyhülislamlığa getirilmiştir. Yedi aya yakın süre bu makamda kalmış, hastalığı sebebiyle idari işleri takip edemediği gerekçesiyle görevinden azledilmiştir.⁵³

2.4.8 Akmahmudzâde es-Seyyid Mehmed Zeynelabidin Efendi

Osmanlı Devleti'nin altmış altıncı şeyhülislamı olan Akmahmudzâde Mehmed Zeynelabidin Efendi 1078/1667 yılında doğmuştur. Çeşitli medreselerde müderrislik, kadılık, nakîbüleşraflık, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. 1746 yılında şeyhülislam olmuştur. Yaşı sebebiyle görevinden alınarak 1751 yılında vefat etmiştir.⁵⁴

2.4.9 İsmailfendizâde Mehmed Esad Efendi

Osmanlı Devleti'nin altmış yedinci şeyhülislamı olan İsmailfendizâde Mehmed Esad Efendi 1096/1685 yılında doğmuştur. Şeyhülislam İsmail Efendi'nin oğlu ve Şeyhülislam İshak Efendi'nin kardeşidir. Sahn-ı Semân müderrisliği, ordu kadılığı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. 1748 yılında şeyhülislam olmuştur. 1753 yılında vefat etmiştir. Döneminin değerli alimlerindenidir. *Lehçetü'l-lügat*, *Etrabu'l-âsar*, *Etbak*, *Hemziye*, *Lâmiye* ve *Bülbülnâme* eserleri bulunmaktadır.⁵⁵

2.4.10 Halilefendizâde Mehmed Said Efendi

Osmanlı Devleti'nin altmış sekizinci şeyhülislamı olan Karahalilefendizâde Mehmed Said Efendi, iki defa Anadolu kazaskerliği yapmış olan Birgili Kara Halil Efendi'nin oğludur. Sırasıyla İbrahim Paşa, Hoca Hayreddin, Davud Paşa, Sahn-ı Semân ve Süleymaniye medreselerinde müderrislik; Bursa, Mekke ve İstanbul kadılığı; Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. 1749 yılında şeyhülislam olmuştur. Dokuz ay süreyle görev yaptıktan sonra azledilmiştir. 1755 yılında Bursa'da vefat etmiştir. *Tercüme-i Şerhu'l-uyûn fi şerh-i Risale-i İbn-i Zeydûn* ve *Sülvânü'l-mut'a* adlı

⁵³ *İlmiyye Salnamesi*, s. 421.; Altınsu, s. 130.

⁵⁴ *İlmiyye Salnamesi*, s. 422.; Altınsu, s. 131.

⁵⁵ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, s. 310.

tercüme ettiği eserleri vardır. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın düzenlediği heyette bulunarak *Ikdu'l-cüm'an* denilen *Ayni Tarihi*'nin h.387-430 yılları arasındaki kısmını tercüme etmiştir.⁵⁶

2.4.11 Feyzullahefendizâde es-Seyyid Murtaza Efendi

Osmanlı Devleti'nin altmış dokuzuncu şeyhülislamı olan Feyzullahefendizâde Murtaza Efendi 1106/1694 yılında doğmuştur. Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin oğludur. Derece derece yükselerek İstanbul kadılığı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunmuş ve 1750 yılında şeyhülislamlığa getirilmiştir. Beş yıl kadar bu makamda kalmış ve 1758 yılında vefat etmiştir.⁵⁷

2.4.12 Vassâf Abdullah Efendi

Osmanlı Devleti'nin yetmişinci şeyhülislamı olan Vassâf Abdullah Efendi, ilk eğitimini çevredeki âlimlerden aldıktan sonra İstanbul'a gitmiş ve Kara Halil Efendi'ye intisap ederek tahsilini tamamlamıştır. Sünni mezhepler karşısında Caferi mezheplerin durumunu konuşmak üzere bir heyetle İran'a gitmiş ve bir süre orada kalmıştır.⁵⁸ Döndükten sonra Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunmuş ve 1755 yılında şeyhülislamlık makamına getirilmiştir. 1174/1761 yılında vefat etmiştir. *Hayal-i Behcetâbâd*, *Nazîre-i Unvânü's-şeref*, *İrşâd-ı Ezkiyâ* ve *Zemzeme* adlı eserleri bulunmaktadır.

2.4.13 Damadzâde Feyzullah Efendi

Osmanlı Devleti'nin yetmiş birinci şeyhülislamı olan Damadzâde Feyzullah Efendi 1112/1700 yılında Bursa'da doğmuştur. Şeyhülislâm Damadzâde Ahmed Efendi'nin oğludur. Dedesi Kazasker Mustafa Râsih Efendi'nin Şeyhülislâm Minkârîzâde Yahyâ Efendi'ye damat olması sebebiyle hem babası hem de kendisi “Damazdâde” lakabı ile tanınmıştır. Çeşitli medreselerde müderrislik; Galata, Bursa ve

⁵⁶ Tahsin Özcan, “Mehmed Said Efendi, Halilefendizâde”, *DİA*, C. 28, Ankara, 2003, s. 524.; *İlmiyye Salnamesi*, s.424.; Altınsu, s. 134.

⁵⁷ Tahsin Özcan, “Seyyid Murtaza Efendi”, *DİA*, İstanbul: 2009, C. 37, s. 72-73.; *İlmiyye Salnamesi*, s. 426.

⁵⁸ Mehmet İpşirli, “Vassâf Abdullah Efendi”, *DİA*, C. 42, İstanbul, 2012, s. 560.; *İlmiyye Salnamesi*, s. 426.; Altınsu, s. 136-137.

İstanbul kadılığı; Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. 1755 yılında şeyhülislam olmuş, kısa süren bu görevinden sonra 1757 yılında ikinci defa şeyhülislamlık makamına getirilmiştir. 1761 yılında vefat etmiştir.⁵⁹

2.4.14 Dürrîzâde Mustafa Efendi

Osmanlı Devleti'nin yetmiş ikinci şeyhülislamı olan Dürrîzâde Mustafa Efendi 1114/1702 yılında doğmuştur. Şeyhülislam Dürrî Mehmed Efendi'nin oğludur. İstanbul kadılığı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. Azli ve kendi isteğiyle görevden çekilme sonrası üç defa şeyhülislamlık makamına getirilmiştir. Toplamda altı yıl kadar görev almıştır. 1775 yılında vefat etmiştir. Nezaketli hal ve tavırlarıyla kendini sevdirmiş, makamında iltimas ve adam kayırmaya yer vermemiştir. *Dürre-i Beyza* adında bir eser telif etmiştir.⁶⁰

2.4.15 Mehmed Salih Efendi

Osmanlı Devleti'nin yetmiş üçüncü şeyhülislamı olan Mehmed Salih Efendi, tarikat ehli olan Hüsameddin Uşşâki torunlarından olup, babası Mısır kadılığı yapmış Kırımlı Abdullah Efendizâde Yahya Efendi'dir. Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'ye intisap ederek müderris ve damadı olmuştur. Haremeyn müfettişliği görevinden sonra Galata, Halep, Şam, Medine ve İstanbul kadılığı; Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. 1758-1759 yılları arasında şeyhülislamlık makamına gelmiştir. 1762 yılında vefat etmiştir.⁶¹

2.4.16 Çelebizâde İsmail Asım Efendi

Osmanlı Devleti'nin yetmiş dördüncü şeyhülislamı olan Çelebizâde İsmail Asım Efendi, Küçükçelebi Mehmed Efendi'nin oğludur. Şeyhülislam Feyzullah Efendi'den ders alarak müderrislik makamına gelmiştir. Muhtelif yerlerde kadılık yapmıştır.

⁵⁹ *İlmiyye Salnamesi*, s. 427.

⁶⁰ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, s. 302.

⁶¹ *İlmiyye Salnamesi*, s. 429-430.

Vak'anüvislik yapmış ve kaleme aldığı *Târih*'i ile ünlenmiştir. 1759 yılında şeyhülislam olmuş, sekiz ay süren görevinden sonra 1760 yılında vefat etmiştir.⁶²

2.4.17 Hacı Veliyyüddin Efendi

Osmanlı Devleti'nin yetmiş beşinci şeyhülislamı olan Hacı Veliyyüddin Efendi, çeşitli medreselerde müderrislik, İstanbul, Halep, Mısır ve Medine kadılığı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. İki defa şeyhülislamlık makamına getirilmiştir. 1768 yılında vefat edene kadar görevine devam etmiştir. Kendi vakfettiği kitaplarla kurulmuş bir kütüphane inşa ettirmiştir. Döneminin önemli hattatları arasındadır.⁶³

2.4.18 Ebubekirefendizâde Ahmed Efendi

Osmanlı Devleti'nin yetmiş altıncı şeyhülislamı olan Ebubekir Efendizâde Ahmed Efendi 1097/1686 yılında doğmuştur. Çeşitli medreselerde müderrislik; Galata, Mısır, Mekke kadılığı; Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. 1761 yılında şeyhülislam olmuş ancak altı ay sonra azledilmiştir. 1767 yılında vefat etmiştir.⁶⁴

2.4.19 Pîrîzâde Osman Sâhib Efendi

Osmanlı Devleti'nin yetmiş yedinci şeyhülislamı olan Pîrîzâde Osman Sâhib Efendi 1122/1710 yılında doğmuştur. Şeyhülislam Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi'nin oğludur. Çeşitli medreselerde müderrislik, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevleri haricinde III. Osman'a baş imamlık görevinde de bulunmuştur. 1768 yılında şeyhülislam olmuş. 1770 yılında vefat etmiştir.⁶⁵

2.4.20 Mirzazâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi

Osmanlı Devleti'nin yetmiş sekizinci şeyhülislamı olan Mirzazâde Mehmed Said Efendi 1122/1710 yılında doğmuştur. Şeyhülislam Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi'nin oğludur. İzmir, Bursa, Mekke ve İstanbul kadılığı; Anadolu ve Rumeli

⁶² Abdulkadir Özcan, "Çelebizade Asım Efendi", *DİA*, İstanbul: 1991, C. 3, s. 477-478.

⁶³ *İlmiyye Salnamesi*, s. 431.

⁶⁴ Mehmet İpşirli, "Ahmed Efendi, Ebubekirefendizade", *DİA*, İstanbul: 1989, C. 2, s. 60.

⁶⁵ Altınsu, s. 145.

kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. 1770 yılında şeyhülislamlık makamına gelmiştir. İlmiye mesleğinin korunması için çabalamış, rütbelerin liyakatli kişilere verilmesi konusunda hassas davranmıştır. Hastalığından dolayı şeyhülislamlık görevini uzun süre devam ettiremeyerek istifa etmiş ve 1188/1775 yılında Üsküdar’da vefat etmiştir.⁶⁶

2.4.21 Şerifzâde es-Seyyid Mehmed Efendi

Osmanlı Devleti’nin yetmiş dokuzuncu şeyhülislamı olan Şerifzâde Mehmed Efendi 1115/1703 yılında doğmuştur. Babası Yenişehirli Şerif Efendi ve büyük babası Çatalcalı Ali Efendi’dir. Çeşitli medreselerde müderrislik, İstanbul kadılığı, nakîbüleşraflık, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. 1773 yılında şeyhülislam olmuştur. Altı buçuk ay görev yapmıştır. Ta’lîk yazıda üstat olduğu belirtilmiştir. 1779 yılında vefat etmiştir.⁶⁷

2.4.22 İvazpaşazâde İbrahim Beyefendi

Osmanlı Devleti’nin sekseninci şeyhülislamı olan İvazpaşazâde İbrahim Beyefendi 1132/1720 yılında doğmuştur. Veziri azam İvaz Mehmed Paşa’nın oğludur. Vezir oğlu olduğu için “bey”, ilmiyeye mensubiyetinden ötürü “efendi” unvanını aldığından kaynaklarda “Beyefendi” olarak zikredilmiştir. Çeşitli medreselerde müderrislik, Yenişehir-i Fenâr, Bursa, Medine ve İstanbul kadılığı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. 1774 yılında şeyhülislam olmuştur. 1798 yılında vefat etmiştir.⁶⁸

2.4.23 Salihefendizâde Mehmed Emin Efendi

Osmanlı Devleti’nin seksen birinci şeyhülislamı olan Salihefendizâde Mehmed Emin Efendi, 1117/1705 yılında doğmuştur. II. Mustafa’nın imamı olan Topkapılı Salih Efendi’nin oğludur. Genç yaşında müderris olup daha sonra Selanik, Şam, Mekke ve

⁶⁶ İlmiye Salnamesi, s. 435.; Altınsu, s. 146.

⁶⁷ İlmiye Salnamesi, s. 436.; Altınsu, s. 147.

⁶⁸ İlmiye Salnamesi, s. 437.; Altınsu, s. 148-149.

İstanbul kadılığı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerini icra etmiştir. 1775 yılında şeyhülislam olmuştur. 1777 yılında vefat etmiştir.⁶⁹

2.4.24 Esadefendizâde Mehmed Şerif Efendi

Osmanlı Devleti'nin seksen üçüncü şeyhülislamı olan Esadefendizâde Mehmed Şerif Efendi 1130/1717 yılında doğmuştur. Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi'nin oğludur. 1778 yılında şeyhülislam olmuştur. III. Selim adli ve ilmi makamda yapacağı yenilik hareketleri için genç kimselere ihtiyaç duymaktaydı. Mehmed Şerif Efendi yaşı ve hastalığı sebebiyle bu duruma uygun olmadığı için görevinden azl olunmuştur. 1790 yılında vefat etmiştir. *Letâifu'l-kemal* isiminde şiir mecmuası, *Fusûlü'l-ara fi şâni'l-mülûk* isiminde risalesi ve kendine ait bir divanı vardır.⁷⁰

2.4.25 Karahisârî es-Seyyid İbrahim Efendi

Osmanlı Devleti'nin seksen dördüncü şeyhülislamı olan Karahisârî İbrahim Efendi 1113/1701 yılında doğmuştur. Amcası ve aynı zamanda kayınpederi olan Zeynelabidin Efendi'nin hizmetinde bulunarak müderris ve kadı olmuştur. İkişer defa İstanbul kadılığı, nakîbüleşraflık ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. 1782 yılında şeyhülislam olmuştur. Altı ay kadar görevini yerine getirdikten sonra 1783 yılında vefat etmiştir. *Tarih-i Murâdî*'de Arapça kasidesi bulunmaktadır.⁷¹

2.4.26 Dürrîzâde es-Seyyid Mehmed Ataullah Efendi

Osmanlı Devleti'nin seksen beşinci şeyhülislamı olan Dürrîzâde Mehmed Ataullah Efendi 1142/1729 yılında doğmuştur. Dürrîzâde Mustafa Efendi'nin oğludur. Küçük yaşta müderrislik diploması verilmiştir. Selanik ve İstanbul kadılığı yapmış, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. 1783 yılında şeyhülislamlık makamına gelmiştir. 1785 yılında vefat etmiştir.⁷²

⁶⁹ İlmîyye Salnamesi, s. 439.; Altınsu, s. 150.

⁷⁰ İlmîyye Salnamesi, s. 441-442.; Altınsu, s. 152.

⁷¹ İlmîyye Salnamesi, s. 443.; Altınsu, s. 153.

⁷² İlmîyye Salnamesi, s. 444.; Altınsu, s. 154.

2.4.27 Arapzâde Ahmed Ataullah Efendi

Osmanlı Devleti'nin seksen altıncı şeyhülislamı olan Arapzâde Ahmed Ataullah Efendi 1132/1720 yılında doğmuştur. Babası, III. Ahmed'in imamı, şehzadeler hocası ve Rumeli kazaskeri olan Abdurrahman Efendi'dir. Genç yaşında müderrislik, kadılık, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunarak 1785 yılında şeyhülislamlığa getirilmiştir. Kısa süre sonra hastalığı sebebiyle vefat etmiştir.⁷³

2.4.28 Müftûzâde Ahmed Efendi

Osmanlı Devleti'nin seksen sekizinci şeyhülislamı olan Müftûzâde Ahmed Efendi, Gelibolu müftüsünün oğludur. Çeşitli medreselerde müderrislik, ordu kadılığı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerini icra etmiştir. 1786 yılında Dürrîzâde Arif Efendi'den sonra şeyhülislam olmuştur. 1791 yılında vefat etmiştir.⁷⁴

2.4.29 Mekkî Mehmed Efendi

Osmanlı Devleti'nin seksen dokuzuncu şeyhülislamı olan Mekkî Mehmed Efendi, 1126/1714 yılında doğmuştur. Mekke'de doğduğu için kendisine Mekkî Mehmed adı verilmiştir. Çeşitli medreselerde müderrislik; Selanik, Şam, Medine ve İstanbul kadılığı; Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinden sonra 1787 yılında şeyhülislam olmuştur. *Kaside-i Bürde*'nin şerhini kaleme almıştır. Bunun dışında çeşitli risaleleri bulunmaktadır. 1797 yılında vefat etmiştir.⁷⁵

2.4.30 Seyyid Mehmed Kâmil Efendi

Osmanlı Devleti'nin doksanıncı şeyhülislamı olan Mehmed Kâmil Efendi 1141/1728 yılında doğmuştur. Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi'nin torunu, dönemin büyük alimlerinden Rumeli kazaskeri Ömer Efendi'nin oğludur. 1788 yılında şeyhülislam olmuştur. I. Abdulhamid ve III. Selim dönemlerinde toplamda bir buçuk

⁷³ İmiyye Salnamesi, s. 445.; Altınsu, s. 155.

⁷⁴ İmiyye Salnamesi, s. 448.; Altınsu, s. 158.

⁷⁵ İmiyye Salnamesi, s. 449-450.; Altınsu, s. 159-160.

seneye yakın görev almış ve padişahların övgüsüne mazhar olmuştur. 1801 yılında vefat etmiştir.⁷⁶

2.4.31 Hamîdîzâde Mustafa Efendi

Osmanlı Devleti'nin doksan birinci şeyhülislamı olan Hamîdîzâde Mustafa Efendi 1144/1730 yılında doğmuştur. 1754 yılında saray hocalığına getirilmiştir. Nakşibendi tarikatına intisabı sebebiyle Enderun halkına ders okutmuş, aynı zamanda tarikat adap ve erkanını öğretmiştir. İlmi kudreti vesilesiyle makamları hızlıca geçerek Anadolu kazaskerliğine yükselmiştir. 1789 yılında şeyhülisamlık görevine geldiğinde bozulan ilmiye sınıfını ıslah etmeye çalışmıştır. Bu hususta ifrata kaçması hem ulemayı hem devlet erkanını mağdur etmiş ve birçok düşman edinmesine sebebiyet vermiştir.⁷⁷ Şeyhülisamlık görevinden alınarak arpalığı olan Manisa'ya gönderilmiştir. 1793 yılında vefat etmiştir.

⁷⁶ İlmiyye Salnamesi, s. 451.; Altınsu, s. 161.

⁷⁷ İlmiyye Salnamesi, s. 452-453.; Altınsu, s. 162.

3. FETVALAR IŞIĞINDA OSMANLI'DA AİLE HUKUKU

Osmanlı toplumunda geniş bir uygulama alanı bulan İslam aile hukuku, arkasında derin bir birikim bırakmıştır. Yaşamın bir parçası olan evlilik ve boşanmaya dair pek çok mesele fetva mecmualarında yer alma imkânı bulmuştur. Nikâh bahsine dair beş yüz küsur mesele ve talâk bahsine dair altı yüz küsur mesele incelenmiştir. Evlilik öncesinde yapılan hazırlıklar, küçüklerin evliliği, genç kızların nikâh akdinde bulunmaları, feshedilen nikâhlar, denklik meseleleri, ölüm hastalığında yapılan evlilik, o dönemde etkin olan köle ve cariyelerle evlilik, gayrimüslimlerle yapılan evlilik, vekil aracılığıyla yapılan evlilik, evlilik engeli oluşturan durumlar, mehir miktarında yaşanan tartışmalar, ebeveyn ile çocuk arasındaki nesep bağı gibi meseleler nikâh bahsinde ele alınmıştır. Tefrik, muhâlea, üç talâk ile yapılan boşamalar, şartlı boşama, îlâ, zihâr, liân yoluyla boşama, hastanın boşaması gibi meseleler ile boşama sonrasındaki hak ve sorumluluklara dair konular ise talâk başlığı altında incelenmiştir.

3.1 Kitâbu'n-Nikâh (Evlenme)

Nikâh, tarafların şahitler huzurunda evlenmeye yönelik irade beyanında bulunduğu bir sözleşmedir. Taraflar evlenecek eş adayları, bunların velileri ya da vekilleridir. Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre temyiz gücüne sahip, bulûğa ermiş her erkek ve kadın nikâha bizzat iştirak edip kendi irade beyanıyla geçerli bir evlilik yapabilmektedir.⁷⁸ Nikâha şahitlik edecek kişilerin, iki erkek ya da bir erkek ve iki kadından oluşması gerekmektedir.⁷⁹ Aksi durumda mecmualarda örnekleri görüldüğü üzere nikâh geçerli kabul edilmemektedir.⁸⁰ Bununla evliliğin gizlilik içinde yapılması değil topluma duyurulması amaçlanmaktadır.

Nikâh akdinde geçerli bir irade beyanından bahsedebilmek için tarafların aynı mecliste bulunup birbirlerinin icap ve kabulünü işitmeleri, kabulün icaba uygun olarak

⁷⁸ Merğînâni, **Hidaye (Bidayetu'l Mübtedi şerhi el hidaye tercümesi)**, Hüsamettin Vanlıoğlu, Abdullah Hiçdönmez, Fatih Kalender, Emin Ali Yüksel (ter.), İstanbul: Yasin, 2014, C. I-II, s. 213.

⁷⁹ Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed, **el-Bedâiu's-sanâi fi tertîbi's-şerâi**, Beyrut: Daru'l-Kitâbu'l-Arabî, 1974, C. II, s. 255.

⁸⁰ **Ne'ice**, s. 49.; Süleyman Kaya (haz.), **Şeyhülislam Feyzullah Efendi, Fetâvâ-yı Feyziye (Feyziye)**, İstanbul: Klasik, 2009, nr. 137, 143, ss. 23, 24.

gelmesi ve nikâhlanacak olanların net bir şekilde belirtilmesi gerekmektedir. Nitekim gelen fetvalarda nikâhlanacak olan kızların açıkça belirtilmemesi sonucu akitler geçerli sayılmamıştır.

“Zeyd sağır oğlu Amr’a, sağıre iki kızı olan Bekir’in kızlarından birini tezvîc murad ettikde Bekir kızlarından birini tayin ve ismini zikretmeyip şuhûd mahzarlarında Zeyd’e “kızımı oğlun Amr’a nikahla verdim” deyip Zeyd dahi Amr için “kabul eyledim” dese nikâh mün’akid olur mu? *el-Cevab*: Olmaz.”⁸¹

Fetâvâ-yı Feyziye’de gelen bir meselede, çok sayıda kadının bulunduğu bir ortamda şahitler huzurunda icapta bulunan birinin, buna karşılık “kabul ettim” diyen bir ses duyduğunu lakin bu kabulün hangi kadından geldiğini bilemediği gerekçesiyle akdin geçerlik kazanmadığı görülmektedir.⁸²

Fetva mecmualarında ele alınan bir konu da evlilik akdinde bulunacak kadının daha önce evli olma iddiası üzerinedir.⁸³ Bu durumda taraflardan delil getirmeleri istenmektedir. Delil sunamazlarsa adem-i ilme yemin verdirilmektedir. Eğer ikinci bir akit yapıldıysa geçersiz kabul edilip hiçbir netice doğurmamaktadır.

3.1.1 Nişanlanma

Nişanlanma, evliliğe ilk adım olup tarafların veya velilerin evlenmeye dair anlaşmaya varmalarıdır. Bu döneme “nişanlanma”, “hıtbe” veya “namzetlik” denir. Erkeğin evlenmek için kız tarafına verdiği para veya mal manasına gelen mehrin muaccel kısmı, nişanlanma döneminde teslim edilebilir. Bunun yanında evlenecek kıza veya ailesine birtakım hediyeler sunulması da âdettendir.

Nişan, bir söz ve vaat olup bu süreçte Müslümanın ahdine sadık kalması umulur. Lakin nikâh gibi güçlü bir bağ olmayıp taraflara nihayetinde evlilik mecburiyeti yüklememektedir. Fetva örneklerinde görüldüğü üzere, kişi nişanlı olduğu kadını evliliğe zorlayamamaktadır.⁸⁴ Taraflar evlilikten vazgeçip nişanı bozmak isterlerse kendilerine hukuki bir yaptırım uygulanmaz. Bu süreçte mehir adına verilenler mevcutsa iade edilir,

⁸¹ Süleyman Kaya ve diğerleri (haz.), *Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, Behcetü’l-fetâvâ (Behce)*, İstanbul: Klasik, 2011, nr. 253, s. 70.; benzer fetvalar için bakınız (bkz.) *Netîce*, nr. 105, s. 43.; *Feyziye*, nr. 145, s. 24.

⁸² *Feyziye*, nr. 147, s. 25.

⁸³ *Behce*, nr. 409, s. 91.; *Netîce*, nr. 126, 127, s. 46.

⁸⁴ *Feyziye*, nr. 269, s. 39.; *Netîce*, nr. 145, s. 49.

değişikliğe uğramışsa bedeli tazmin edilir. Hediye mukabilinde sunulanlar ise Hanefi mezhebine göre hibe hükmünde kabul edilir; harcanmış, tüketilmiş veya şekil değiştirmişse tazmin edilmesi gerekmez.⁸⁵ Taraflardan birinin ölümü halinde yine aynı hükümler geçerli olup terekeden tazmin yoluna gidilmektedir. Bu konuda gelen meselelerin Hanefi mezhebindeki genel kabule uygun olduğu görülmektedir. Örneğin: “*Zeyd Hind’e namzed oldukda Hind’e nişan namına şu kadar eşya ihdâ edip ba’dehu Hind’i tezevvücden fâriğ olsa Zeyd eşya-i merkûmeyi kaime olunca Hind’den istirdâda kâdir olur mu?*’ el-Cevab: Olur.”⁸⁶

Nişanlılık döneminde kişinin namzedi haricinde birisiyle evlenmesi mümkündür. Verilen sözde durulmayıp bir aldatma, kul hakkı ihlali söz konusu olsa da neticede yapılan evlilik geçerlidir. *Fetâvâ-yı Feyziye*’de gelen meselelerde, aralarında nikâh akdi olmadığı takdirde bir babanın, oğlunun nişanlısıyla evlenebilmesinin caiz olduğunun örnekleri dahi mevcuttur.⁸⁷

Mecmualarda, evlilikten önce erkek tarafına birtakım şartların öne sürülerek akit yapıldığı görülmektedir. Türk kültüründe uygulanmış olan başlık parasına benzer bir durum söz konusudur. Bu konuda gelen meselelere baktığımızda “bana şu kadar akçe vermeden nikah ettirmem”, “bana bir katır vermeyince nikah ettirmem”, “bana beş deve vermeyince nikah ettirmem” veya “bana şu kadar yıl hizmet etmek şartıyla evliliğe izin veririm” gibi koca adayından birtakım istekler öne sürülerek akit yapıldığı görülmektedir.⁸⁸ Evlilikten sonra kocanın bu mal veya eşyayı karşı taraftan tazmin hakkı bulunmaktadır. Ayrıca, evlilik içerisinde kocanın karısını dövmemesi de evlilik akdi öncesinde şart koşulan meseleler arasında yer almaktadır.

3.1.2 Evlilikte Velayet

Hanefi mezhebinde kişinin evlilik konusunda tam ehliyetli sayılabilmesi için akıllı ve bulûğ çağına ulaşmış olması gerekmektedir.⁸⁹ Ebu Hanife’nin görüşüne göre tam ehliyetli olan kız veya erkekler, veli veya kadı izni bulunmadan kendi istediği kimselerle

⁸⁵ M.Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Beta, 2013, s. 265.

⁸⁶ **Behce**, nr. 395, s. 89.; benzer fetvalar için bkz. **Feyziye**, nr. 343, 344, s. 52.

⁸⁷ **Feyziye**, nr. 191, 197, ss. 30, 31.

⁸⁸ **Netice**, nr. 212, s. 58.; **Feyziye**, nr. 341, 342, ss. 51, 52.; **Behce**, nr. 250, s. 69.

⁸⁹ Aydın, s. 271.

nikâh kıyabilmektedir. Mecmualarda gelen örneklerde de görüldüğü üzere, bulûğa ermiş kimseler rızaları alınmadan bir başkası tarafından zorla evlendirilememektedir.⁹⁰ Ancak velisi tarafından evlendirilen kız çocuğu, nikâh için danışıldığı vakit sükût ederse kabul ettiğine dair hüküm verilip akit yürürlüğe girmektedir. Aşağıdaki fetva bu konuyu örneklendirmektedir:

“Zeyd kızı Hind-i bâliğeyi Hind’in izninsiz şuhûd mahzarlarında mehir tesmiye etmeksizin Amr’a tezvîc edip ba’dehu Zeyd vech-i muharrer üzere tezvîc ettiğini Hind’e i’lâm ettikde Hind sükût eylese akd-i mezbûr nâfiz olup Hind Amr’ın menkûhası olur mu? *el-Cevab*: Olur.”⁹¹

Mümeyyiz çocuk ve matuh gibi eksik ehliyeteye sahip olanların akdi mevkuftur, veli izni olmadan yürürlüğe girmemektedir. Bunların dışında kalan gayr-ı mümeyyiz ve mecnun gibi tam ehliyetsizlerin evliliği ise velileri tarafından yapılmaktadır.

3.1.2.1 Küçüğün Evliliği

İslam hukukuna göre bulûğ için asgari sınır kız çocukları için dokuz, erkek çocukları için on iki yaşa ulaşmakla olur. Mecmuaların konuyla ilgili meselelerinde, Hanefi mezhebinin genel kabulüne uyularak bu yaş sınırının altındaki küçüklerin nikâhı, velileri aracılığıyla yapılmaktadır.

“Zeyd sağîre kızı Hind’i Amr’ın sağîr oğlu Bekir’e tezvîc için akd-i meclis ettikde Zeyd şuhûd mazharlarında “Hind’i Bekir’e verdim” deyip Amr dahi “Bekir için aldım kabul ettim” dese nikah mün’akid olur mu? *el-Cevab*: Olur.”⁹²

Fetvalara yansıyan meselelerde, bulûğ yaşına ulaşp cüssesi bulûğa uygun olan küçük erkek ve kızların evliliğine cevaz verilmektedir. Ancak cüssesinin bulûğa tahammülü olmayan kız ve erkeklerin “bâliğ oldum” diyerek ikrarda bulunmaları ve velilerinden izinsiz nikâh akdi yapmaları kadı tarafından kabul görmemektedir. “*Dokuz yaşını tekmiî edip cüssesinin bulûğa tahammülü olmayan Hind-i sağîre “Hayz görüp bâliğ oldum” deyu ikrar ve velisi izninsiz nefsinin Amr’a tezvîc eylese akd-i mezbûr sahih olur mu? el-Cevab: Olmaz.*”⁹³

⁹⁰ **Netîce**, nr. 152, s. 50.; **Feyziye**, nr. 175, s. 28.

⁹¹ **Behce**, nr. 323, s. 79.

⁹² **Feyziye**, nr. 246, s. 36.; benzer fetvalar için bkz. **Feyziye**, nr. 144, 262, ss. 24, 38.; **Netîce**, nr. 104, s. 43.

⁹³ **Behce**, nr. 291, s. 74.; benzer fetva için bkz. **Behce**, nr. 290, s. 74.

Velayeti altında bulunan bir şahsı, rızasına bakılmaksızın evlendirebilme yetkisine sahip olma anlamına gelen *velayet-i icbâr*⁹⁴ Hanefi mezhebine göre illeti küçüklük olup bu hak tüm asabeye aittir. Asabenin velayetteki öncelik sırası, mirasta olduğu gibi önce gelen bir veli varken sonra gelenin yetkisini kullanamamasıdır. Şayet baba tarafından akraba yoksa velayet, zevi'l-erhâm olan anne tarafındaki akrabalara geçmektedir. Mecmualarda küçüğün evlendirme velayetinin kime ait olduğu konusunda çok sayıda fetva örneği yer almaktadır. “*Hind-i sağîrenin li-ebeveyn er karındaşı Zeyd ile anası Zeyneb’den gayrı kimsesi olmasa sağîrenin velayet-i tezvîci Zeyd’in olur mu?*” el-Cevab: Olur. (Hacı Velîyüddin Efendi)⁹⁵

Meselelerde ele alınan konulardan biri de velayet sıralamasında önce gelen kişinin uzak bir beldede olması sonucu, kendisinden izin alınmadan bir başka veli aracılığıyla küçüğün evlendirilmesidir. Yakın velinin onayı alınmadan yapılan bu akitler geçerli olmamaktadır.⁹⁶ Şayet bu şekilde akit yapıldıysa bu süre zarfında eşlerden biri vefat ettiği takdirde aralarında veraset oluşmamaktadır. Evlendirme velayetini elinde bulunduran velinin, küçüğü evlendirirken mehr-i mislini göz önüne alması gerekmektedir. Nitekim meselelerde yer aldığı üzere, küçüğün mehr-i mislinden noksan-ı fâhişle evlendirildiği durumlarda akit geçersiz sayılmaktadır.⁹⁷

Küçüğün mallarında tasarrufta bulunma yetki ve sorumluluğunu taşıyan kimse anlamındaki *vasinin*⁹⁸ evlendirme hakkı bulunmamaktadır. Meselelerde, kimsesi olmayanların ya da velisi uzak beldede olanların evlendirme velayetinin, *veliyy-i âm* olan kadıya ait olduğu hükmü verilmektedir.⁹⁹ Kadı, yapacağı akitlerde küçüğü küfüvü (dengi) olmayan biriyle evlendirirse akit geçersiz kabul edilmektedir. Dengi olan biriyle evlendirdiği takdirde, küçük bulûğa erdiğinde hâkim kararıyla bu nikâhı fesih hakkına sahip olmaktadır. Örneğin:

“Kadıdan gayrı velisi olmayan Hind’i sağîreyi kadı mehr-i misliyle küfüvü Zeyd’e tezvîc ettikten sonra Hind bâliğe olduğu anda nefsinin ihtiyâr ve işhâd edip hıyâr-i

⁹⁴ Erdoğan, s. 603.

⁹⁵ **Netîce**, nr. 116, s. 45.; benzer fetva için bkz. **Feyziye**, nr. 264, s. 39.

⁹⁶ **Feyziye**, nr. 179, 227, 234, 248, 251, 268, ss. 29, 35, 37, 39.; **Behce**, nr. 288, s. 74.

⁹⁷ **Behce**, nr. 289, s. 74. **Feyziye**, nr. 239, s. 36.

⁹⁸ Ali Bardakoğlu, “Vesâyet”, **DİA**, C. 43, İstanbul, 2013, s. 66.

⁹⁹ **Behce**, nr. 296, 300 s. 75.; **Feyziye**, nr. 236, 237, 250, ss. 35, 37.

bulûğla akd-i mezbûru Zeyd'in huzurunda hâkime feshettirmeğe kâdire olur mu? *el-Cevab: Olur.*"¹⁰⁰

İslam hukukuna göre ehliyetsiz kabul edilenlerin velileri de birtakım şartları taşımak durumundadır. Gayrimüslim, mecnun ve bulûğa ermemiş kimseler bir başkasına veli olamamaktadır. "İznim bulunmadı" diye kendilerinden habersiz kıyılan nikâhlara itiraz edememektedir. Aşağıdaki fetva bu konuyu örneklendirmektedir:

"Hind-i sağîrenin li-ebeveyn er karındaşı Zeyd sağîr olmakla Hind'in veli-yi akrebi li-ebeveyn ammi Amr, Hind'i küfûvü hâtibi olan Bekir'e mehr-i misliyle tezvîc eylese Zeyd bâliğ oldukda "iznim bulunmadı" deyu akd-i mezbûru feshe kâdir olur mu? *el-Cevab: Olmaz.* (Karahalilefendizâde Mehmed Said Efendi)"¹⁰¹

3.1.2.2 *Bulûğ Muhayyerliği*

Hanefi mezhebinde zorunlu evlendirme yetkisi geniş bir zümreye tanınmaktadır. Asabe sıralamasında baba ve dede birinci grubu, bunun dışında kalan akrabalar ise ikinci grubu oluşturmaktadır. Baba ve dedenin evlendirdiği küçük kız ve erkekler, bulûğa erdikten sonra bu evliliğe itiraz edememektedir. İkinci grupta yer alan kardeş, amca gibi velilerin evlendirdiği küçükler ise ergenlik çağına ulaştığında hâkim kararıyla bu nikâhı fesih hakkına sahip olmaktadır. Bu hakka "bulûğ muhayyerliği" denmektedir.¹⁰² Fesih kararına kadar evliliğin doğurduğu tüm neticeler geçerli kabul edilmektedir.

Bulûğ muhayyerliği ile ilgili fetvaları incelediğimizde, yapılan fesih işleminin bulûğdan hemen sonra ve hâkim huzurunda yapılması gerekmektedir. Ayrıca muhatap alınan şahıs koca olduğu için fesih sırasında onun da hazır bulunması lazımdır. Aksi durumda feshin geçersiz sayıldığı görülmektedir.

"Hind-i sağîreyi veli-yi akrebi babasının anası Zeyneb Zeyd'e tezvîc ettikten sonra kable'd-duhûl ve'l-halve Hind bâliğe olduğu anda nefsinin ihtiyâr ve işhâd edip hıyâr-i bulûğla akd-i mezbûru Zeyd'in huzurunda hâkime feshettirince nefsinin ahâra tezvîce kâdire olur mu? *el-Cevab: Olur.*"¹⁰³

¹⁰⁰ Feyziye, nr. 238, s. 35.

¹⁰¹ Netîce, nr. 133, s. 47.; benzer fetvalar için bkz. Feyziye, nr. 262, 265, ss. 38, 39.; Behce, nr. 346, s. 82.

¹⁰² Aydın, s. 57.

¹⁰³ Netîce, nr. 120, s. 45.; benzer fetvalar için bkz. Behce, nr. 330, 331, s. 80.; Feyziye, nr. 247, 256, ss. 37, 38.; Netîce, nr. 114, 121, ss. 44, 45.

Kız çocuğunun bulûğa girdikten sonra fesih için bir talepte bulunmaması, evliliğin devamını istediğini düşündürmektedir. Aradan zaman geçtikten sonra fesih talebinde bulunursa herhangi bir işlem yapılamamaktadır.

3.1.3 Evlilikte Denklik (Kefâet)

Evlenecek eşler arasında huzurun sağlanması, aile onurunun korunması için taraflar arasında belli bir yakınlığın bulunması gerekmektedir. İlgili meselelerde, Hanefi mezhebinin genel kabulüne uygun olarak erkeğin kadının ailesine sosyal, iktisadi ve dini bakımdan denk olması beklenmektedir.¹⁰⁴ Evlenme konusunda tam ehliyeti haiz, âkil ve bâliğ kadınların kendilerine denk olan veya olmayan kimselerle yaptıkları nikâh akitleri her hâlükârda geçerlidir. Ancak kocanın denk olmaması halinde kadın hamile olmadığı sürece velilerin hâkime başvurup nikâhı feshetme hakları vardır.¹⁰⁵ Meselelerde görüldüğü üzere, kadının hamile olması durumunda aile birliğinin korunması adına fesih işlemi yapılamamaktadır. “*Hind-i bâliğ e nefsinin veli-yi akrebi li-ebeveyn ammi Zeyd’in izninsiz küfüvü olmayan Amr’a tezvîc edip lakin Hind’in Amr’dan veledi olmasa Zeyd razı olmayıp Hind’i Amr’dan tefrîk ettirmeğe kâdir olur mu? el-Cevab: Olur*”¹⁰⁶

Mecmualardaki fetva örneklerinde, ehliyetsizlerin baba ve dede dışındaki velileri tarafından küfüvü olmayan kimselerle evlendirilmesi kabul görmemektedir.¹⁰⁷ Velileri tarafından evlendirilen kızların evlilikten sonra eşlerinin kendilerine denk olmadığını anlayıp bu konuda aldatıldıklarına dair çeşitli örnekler yer almaktadır. Bu sebeple kadınların hâkime başvurup nikâhı bâtil kılma yoluna gittiği görülmektedir. Örneğin; şerefli bir aileye mensup olan bir kız, kıptî, cahil ve insanların hor gördüğü bayağı işlerde çalışan biriyle bilmeden evlendirilmiş, daha sonra durum anlaşılıp nikâh feshedilmiştir.¹⁰⁸ Benzer bir fetvada, kendisi hakkında salih ve dindar denilen bir zatın evlendikten sonra içkici bir kimse olduğu ortaya çıkınca hâkim kararıyla araları tefrik edilmiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Behce, nr. 304, 305, s. 76.; Netice, nr. 112, 150, ss. 44, 50.; Feyziye, nr. 257, 260, s. 38.

¹⁰⁵ Serahsî Ebu Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebu Sehl Ahmed (1989), Mebsut, Beyrut, C. 5, s. 12-14.

¹⁰⁶ Feyziye, nr. 223, s. 34.; benzer fetvalar için bkz. Behce, nr. 309, 311, 312, s. 77.

¹⁰⁷ Behce, nr. 292, 299, ss. 74, 75.; Feyziye, nr. 267, s. 39.

¹⁰⁸ Behce, nr. 306, s. 76.

¹⁰⁹ Behce, nr. 313, s. 77.

Denklik konusunda fetvalarda yer alan bir diğer konu ise erkeğin evleneceği eşleri arasındaki denklik meselesidir. Bilindiği üzere Osmanlı toplumunda kölelik ve cariyelik statüleri mevcuttu. Efendi ve cariyeye arasında evlilik mümkündü. Ancak ilk eş hür olan bir erkeğin ikinci eş olarak cariyeye ile evlenmek istemesi hâkim tarafından kabul görmemekteydi. Kadının onurunun incinmemesi, sağlıklı bir aile ortamının devamı için buna cevaz verilmediği düşünülmektedir. Örneğin: “Zeyd zevcesi Hind-i hurrenin üzerine müdebbere olan Zeyneb’i tezevvüc etmek caiz olur mu? el-Cevab: Olmaz.”¹¹⁰

3.1.4 Evlilikte Vekalet ve Fuzulinin Nikâhı

Bir başkasını kendi adına hukuki işlem yapması konusunda yetkili kılma anlamına gelen vekalet, mecmualarda evlenme ve boşanmaya dair birço meselede karşımıza çıkmaktadır. Bizzat nikâh akdi yapabilen kimseler, dilerlerse bu yetkilerini gerekli şartları haiz bir vekil aracılığıyla kullanabilmektedir. Mecmualarda nikâh akdi kıyılmak istenen kocanın dahi vekil kılındığının örnekleri mevcuttur.¹¹¹ “Hind nefsinin Amr’a tezvîc murad ettikde Amr’ın kulu Bekir’i tezvîce tevkîl edip Bekir dahi şahidin mahzarlarında Hind’i Amr’a tezvîc eylese akd-i mezbûr sahih olur mu? el-Cevab: Olur.”¹¹²

Vekalet veren kişi, akdi onaylamadığı sürece akit geçerli olmamakta ve evliliğin doğurduğu neticeler yürürlüğe girmemektedir. Vekilin müvekkilini kendisi, ailesi ya da yetki verilmeyen şahsın harici birisiyle evlendirmesi caiz değildir. Anlaşma şartlarına uyulmazsa nikâhlanacak şahıs vekaleti sonlandırarak akdi geçersiz kılabilir. Örneğin: “Hind Zeyd’e “Seni cemî-i umûruma tevkîl ettim” deyip bu vechile tevkîl ettikten sonra Zeyd Hind’i izninsiz oğlu Amr’a tezvîc eylese Hind vâkıfe oldukda kabul etmeyip reddedince akd-i mezbûr batıl olur mu? el-Cevab: Olur.”¹¹³

Kadın veya erkek, vekilini belli miktar mehir ile sorumlu tutarak ona göre akit yapma izni vermektedir. Belirlenen miktardan eksik veya fazla mehirle evlendirilen

¹¹⁰ Behce, nr. 261, s. 71.; benzer fetva için bkz. Feyziye, nr. 185, s. 29.

¹¹¹ Feyziye, nr. 133, s. 23.; Behce, nr. 315-318, s. 78.; Netice, nr. 119, s. 45.

¹¹² Behce, nr. 314, s. 77.; Netice, nr. 123, 124, s. 46.

¹¹³ Behce, nr. 319, s. 78.; benzer fetvalar için bkz. Netice, nr. 113, 130, ss. 44, 47.; Feyziye, nr. 140, 149, 174, 180, ss. 24, 25, 28, 29.

şahıslar hâkime başvurup iddia ve beyanlarını sunarak haklarını arama yoluna gitmektedir. Bu durumda taraflar dilerlerse vekaleti sonlandırıp hâkim huzurunda akdi feshedebilmektedir. Mehrin teslimi ise zifafın gerçekleşip gerçekleşmediğine bağlı kılınmaktadır.

Nikâh konusunda yetkisi olmayan bir kişinin yaptığı akde fuzuli nikâhı denmektedir. Konuyla ilgili mesele ve fetvaları incelediğimizde, kendisi adına fuzuli nikâh kıyılan kişinin onayı alınmadığı sürece akit geçerli olmamaktadır. Geçerli bir evlilik başlamadığı için bu sürede ölüm gerçekleşmişse kişiler birbirine mirasçı sayılmamaktadır.¹¹⁴ *“Zeyd Hind’i şuhûd mazharlarında fuzûlen Amr-i gaibe tezvîc Bekir dahi Amr için fuzûlen kabul ettikten sonra Hind ve Amr vâkıf olduklarında akd-i mezbûru mücîz olsalar akd-i mezbur nâfiz olur mu? el-Cevab: Olur.”*¹¹⁵

3.1.5 Kölelerin Evliliği

Osmanlı toplumunda halkın hizmetinde görevli birçok köle ve cariyeye mevcuttu. Bu köle ve cariyelerin kendi aralarındaki ya da diğer hür şahıslarla evliliği efendileri aracılığıyla yapılmaktaydı.¹¹⁶ Kendilerinin ya da bir başkasının onlar adına yaptığı nikâh akitleri efendilerinin iznine bağlıydı. Bu sürede nikâh akdi mevkuf kabul edilip onay alınırsa geçerli, alınmaz ise geçersiz sayılmaktaydı. Örneğin: *“Zeyd Amr’ın ümm-i veledi Hind’i Amr’ın izninsiz şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc edip ba’dehu Amr vâkıf oldukda kabul etmeyip reddedince akd-i mezbûr batıl olur mu? el-Cevab: Olur.”*¹¹⁷

Meselelerde yer aldığı üzere, cariyesiyle evlenen efendi, akitten sonra cariyeyi azat ettiği takdirde nikâhı yenilemeden kendisiyle karı koca muamelesine devam edememekteydi.¹¹⁸ Cariyesiyle ilişkiye girmek isteyen efendinin, cariyenin hür olmasına ya da başkası tarafından azat edilmesine dair bir şüphesi varsa ihtiyaten nikâh akdi kıyması gerekiyordu.

¹¹⁴ Behce, nr. 328, 329, 399, ss. 79, 90.

¹¹⁵ Behce, nr. 324, s. 79.; benzer fetvalar için bkz. Netîce, nr. 148, 149, ss. 49, 50.; Feyziye, nr. 172, 175, s. 28.

¹¹⁶ Netîce, nr. 108, s. 44.; Feyziye, nr. 153, 160, ss. 25, 26.

¹¹⁷ Behce, nr. 320, s. 77.; benzer fetvalar için bkz. Behce, nr. 322, 337, ss. 79, 81.; Netîce, nr. 151, s. 50.; Feyziye, nr. 155, 161, 163, ss. 26, 27.

¹¹⁸ Behce, nr. 257, 336, ss. 70, 80.; Feyziye, nr. 167, s. 27.

Konuyla ilgili gelen diğer meseleler, evlendirilen cariyelerin istihdamdan muaf tutulması isteği üzerinedir. Evlendiği cariyeyi kendi evinde iskân edip onu efendisinin istihdamından menetmek isteyen kişi, efendiyi buna zorlayamamaktaydı. Çünkü cariyeye, bir başkasıyla evlense dahi efendisine hizmet etme yükümlülüğü devam etmekteydi.

“Zeyd cariyesi Hind’i Amr’a tezvîc ettikten sonra Zeyd Amr’a “Zafer buldukça Hind’e ezvâc muamelesi eyle” derken Amr razı olmayıp “Ben Hind’i kendi menzilime götürüp iskân ederim” deyu Zeyd’i Hind’i istihdamdan men’a kâdir olur mu? *el-Cevab*: Olmaz.”¹¹⁹

3.1.6 Gayrimüslimlerle Evlilik

Geniş bir coğrafyada hakimiyet sürdüren Osmanlı toplumunda her ırk ve dinden insanlar yer almaktaydı. Devlet hakimiyeti altına girmeyi kabul eden kişiler zimmî statüsünde kabul edilip vergi karşılığında yaşamına devam etmekteydi. Hoşgörü politikası gereği farklı dinden olan insanlar üzerinde dini hakimiyet kurma çabası yoktu. Kişi Müslüman bir şahısla evlenir ya da kendisi İslam ile müşerref olursa dinen tabî olması gereken hükümler mevcuttu. Çalışmamızda, bu durumun meselelere yansıyan kısmı ele alınmaktadır.

Din farkı İslam hukukuna göre geçici evlenme engelidir. Müslüman bir kadın gayrimüslim erkeklerle, Müslüman bir erkek ise ehl-i kitap olan Yahudi ve Hristiyan dışındaki kadınlarla evlenememektedir. Fetvalardaki uygulamaya baktığımızda, zimmî bir adam Müslüman olduğu takdirde ehli kitaptan olan karısına İslam arz olunur, kadın kabul etmezse ehl-i kitap bir kadınla evlilik mümkün olduğu için nikâhları devam etmektedir. Böyle bir evlilikte kadının mehir ve nafaka hakkı mevcuttur.

“Zeyd-i zimmî Hind-i nasraniye-i kitabiyeyi şuhûd mahzarlarında tezevvüc ettikten sonra Zeyd şeref-i İslamla müşerref olup Hind İslama gelmese Zeyd tecdîd-i nikâh etmeden Hind ile ezvâc muamelesine kâdir olur mu? *el-Cevab*: Olur.”¹²⁰

Zimmî bir adamın karısı, İslam ile müşerref olursa öncelikle kocasına İslam arz edilmektedir. Eğer kabul ederse aralarındaki nikâh geçerli olup yeni bir nikâh akdine ihtiyaç duyulmamaktadır. Ancak adam Müslüman olmayı reddederse Müslüman bir kadının gayrimüslim erkekle evliliği mümkün olmadığından derhal ayrılımları

¹¹⁹ **Feyziye**, nr. 169, s. 27.; **Netice**, nr. 217, 218, s. 59.

¹²⁰ **Feyziye**, nr. 158, s. 26.; benzer fetvalar için bkz. **Feyziye**, nr. 157, 165, ss. 26, 27.

gerekmektedir. Adam uzak bir beldede ise kendisine ulaşılmadan aralarının ayrılmasına yönelik bir hüküm verilememektedir. Örneğin: “Zeyd-i zimmî âhar diyara gittikde zevcesi Hind-i nasraniye şeref-i İslamla müşerrefe olsa Zeyd hâzır olup Zeyd’e İslam arz olunmadan kadı Hind’i tefrik etmeğe kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”¹²¹

Önceden gayrimüslim olup İslam ile müşerref olan kişinin dini vecibelerinde İslam’a uygun hareket etmesi gerekmektedir. Örneğin, aynı nikâh altında bulunması haram olan kişilerden kabul edilen iki kız kardeş ile aynı vakitte evli olan adamın eşlerinden birini boşaması lazım gelir. “Zeyd-i yahudi zevcesi Hind’in kız karındaşı kızı Zeyneb’i Hind üzerine tezevvüc ve Hind ile cem’ ettikten sonra Zeyd şeref-i İslam’la müşerref olsa Zeyneb Zeyd’den tefrik olunur mu? el-Cevab: Olunur.”¹²²

Behce’de yer alan birkaç meselede, mecnun olan şahsın karısı İslam ile müşerref olduğu takdirde bu kişi dinen anne babasına tabi olduğu için ebeveyne İslam arz olunmuştur. İslam’a girmeyi kabul ederlerse evliliğin devamına hüküm verilmiştir. Kabul etmedikleri takdirde ise Müslüman bir kadının gayrimüslim bir erkekle evliliği geçerli olmadığı için karı kocanın arası tefrik edilmiştir.¹²³

3.1.7 Evlenilmesi Haram Olan Kadınlar

Fetva mecmualarında hakkında en çok meseleye yer verilen konulardan biri evlenilmesi haram olan kadınlara dairdir. Ele aldığımız fetva kitaplarında yaklaşık seksen meselede bu konuya değinilmektedir. Kendisiyle evlenilmesi yasak olan kadınlar devamlı ve geçici olması bakımından iki grupta incelenmektedir. Devamlı evlenme engelleri, taraflar arasında ebedi olarak evlenmeyi yasaklar. Bunlardan ilki kan hısımlığıdır. Kan hısımlığı doğumdan meydana gelen hısımlıktır.¹²⁴ Bunlar;

- Usul, üstsoy: anne, baba, nine ve dedeler...
- Furuu, altsoy: oğul, kız ve bunların çocukları...

¹²¹ Feyziye, nr. 166, s. 27.; benzer fetva için bkz. Behce, nr. 353, s. 82.

¹²² Behce, nr. 341, s. 81.

¹²³ Behce, nr. 349, 350, 351, s. 82.

¹²⁴ Hayreddin Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, C. 2, İstanbul: Ensar, 1990, s. 83.

- Ana babanın fûruu ve bunların çocukları: ana baba bir, ana bir veya baba bir kardeşler ve yeğenler...
- Dede ve ninenin fûruu: amca, hala, dayı ve teyzeler...

Sihri hısımlık, sahih bir evlilik sonucu oluşan evlilik engelidir. Bunlar;

- Usulün eşleri: baba ve dedenin eşleri. Konuyla ilgili gelen fetva örneğinde, sahih bir akitle kurulan evlilikte karı koca arasında ilişki olmasa dahi kişi, babasının boşadığı bu hanımla evlenememektedir. *“Zeyd Hind’i nikâh-i sahih ile tezevvüc ettikten sonra kable’-d-duhûl ve’l-halve Hind’i tatlık eylese Zeyd’in oğlu Amr Hind’i tezevvüc etmek caiz olur mu? el-Cevab: Olmaz.”*¹²⁵
- Fûruun eşleri: çocuğun ve torunun eşleri. Konuyla ilgili gelen fetva örneğinde, sahih bir akitle kurulan evlilikte karı koca arasında ilişki olmasa dahi kişi, oğlunun boşadığı bu hanımla evlenememektedir.¹²⁶
- Eşin usulü: eşin annesi ve nineleri. Konuyla ilgili gelen fetva örneğinde, sahih bir akitle evlendiği karısını ilişkiye girmeden boşayan adam, eşinin annesiyle evlenememektedir.

“Hind-i sağîreyi veli-yi akrebi olan anası Zeyneb mehr-i misliyle küffüvvü Zeyd’e şuhûd mahzarlarında tezvîc ettikten sonra Zeyd kable’-d-duhûl Hind’i tatlık eylese mücerred kable’-d-duhûl tatlık etmekle Zeyd Zeyneb’i tezevvüc etmek caiz olur mu? el-Cevab: Olmaz.”¹²⁷

- Eşin fûruu: eşin çocukları ve torunları. Eşin fûruunun haram olması için karı koca arasında nikâhla birlikte zifaf da şart koşulmaktadır.¹²⁸

Diğer evlenme engeli ise süt hısımlığından doğan evlenme engelidir. Bu konuya fetva mecmualarında ayrı bir bâb başlığı açıldığı için yeri geldiğinde detaylı incelenecektir.

Geçici evlenme engelleri, evliliği yasaklayan durum ortadan kalkınca sona eren engel çeşididir. Örneğin, başkasından iddet bekleyen kadınla evlenmek yasaktır. Kadın,

¹²⁵ Behce, nr. 263, s. 71.

¹²⁶ Feyziye, nr. 196, s. 31.

¹²⁷ Feyziye, nr. 183, s. 29.; benzer fetvalar için bkz. Feyziye, nr. 192, 194, 220, ss. 29, 30, 33.; Netice, nr. 172, 173, s. 53.

¹²⁸ Merğînâni, C. I-II, s. 208.

önceki eşinden üzerine farz olan iddetini tamamladıktan sonra yeni bir evlilik yapabilmektedir. “Zeyd fevt oldukda hâmil olmayan zevcesi Hind-i hurre Zeyd’in fevtinden dört ay on gün murûr etmeden nefsinin Amr’a tezvîc eylese akd-i mezbûr sahih olur mu? el-Cevab: Olmaz.”¹²⁹

- İki kız kardeş, hala ve yeğen ya da teyze ve yeğen gibi aynı nikâh altında bir araya getirilmesi yasak olan kadınları bir arada nikâhı altında bulundurmamak ya da bu cariyelerle ilişkiye girmek yasaktır. Örneğin: “Zeyd kız karındaşlar olan cariyeleri Hind ve Zeyneb’in ikisini dahi vat’ etmek caiz olur mu? el-Cevab: Olmaz.”¹³⁰
- Üç talâkla boşanan kadının, başka bir adamla sahih bir nikâh akdi yapıp bu evliliği boşama veya ölümle neticelenmediği sürece önceki kocasıyla tekrar evlenmesi yasaktır.
- Dört karısı olan adamın beşinci evliliğini yapması ya da iki karısı olan kölenin üçüncü evliliği yapması, fetva örneklerinde de yer aldığı gibi haramdır.¹³¹
- Hanefi mezhebinde bir kişinin zinada bulunduğu bir kadının usul ve fûru ile evlenmesi yasaktır. Konuyla ilgili gelen meseleler de bu hükme uygun olarak cevaplandırılmaktadır.¹³² Hatta sadece şehvetle bir kadını öpmek veya okşamak yahut tenasül uzvuna bakmak evlenme yasağı doğması için yeterli görülmektedir.¹³³ Mecmualarda yer alan ilgili meselelerde, zinaya götürme ihtimali olan bu gibi durumlar için ‘kasıtlı olarak şehvetle bakmak ve dokunmak’ kaydı ön koşulmakta, kazara gerçekleşen durumlarda hurmet-i musâhere doğmamaktadır.¹³⁴ Ayrıca kadın için ‘müştehât olma’ yani şehveti celp edecek düzeye ulaşma şart koşulmuştur. Yaşanan bu durum neticesinde kadının, erkeğin usul ve fûru ile erkeğin de kadının usul ve fûru ile evlenmesinin haram olduğuna hükmedilmiştir. “Zeyd zevcesi Hind’in radâan kızı olup müştehât olan

¹²⁹ Feyziye, nr. 213, s. 33.; benzer fetvalar için bkz. Feyziye, nr. 181, 212, ss. 29, 32.; Netice, nr. 262, s. 67.

¹³⁰ Feyziye, nr. 217, s. 33.; benzer fetvalar için bkz. Netice, nr. 187, s. 54.; Feyziye, nr. 216, 218, 221, s. 33.

¹³¹ Netice, nr. 165, 180, ss. 52, 54.; Feyziye, nr. 151, s. 25.

¹³² Feyziye, nr. 211, s. 32.; Behce, nr. 264, s. 71.

¹³³ Halil Cin, İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1988, s. 104.

¹³⁴ Behce, nr. 273, 281, ss. 72, 73.

Zeynep'i şehvet ile mes ve takbîl edip inzâl vaki olmasa Hind Zeyd'e haram olur mu? el-Cevab: Olur."¹³⁵

Bu konuda gelen fetvalarda, karı koca arasında haramlığın doğduğu iddiasıyla dava açıldığı görülmektedir. Gerekli şahitlerin görüşüyle ya da delil sunulmakla hurmet-i musâhere gerçekleşmektedir. Eşler ayrıldıktan sonra yalan beyanda bulunulduğu ortaya çıkarsa yeniden evlenmeleri mümkün görülmektedir. Örneğin:

"Hind Zeyd'in menkûhası olduğu halde Zeyd'den "Sen validem Zeyneb'i şehvet ile messetmekle beynimizde hürmet vakia olmuştu" deyu dava ve Zeyd inkâr edip Hind'in müddeâsı sabit olmayıp bâ'dehu Zeyd ile Hind rızalarıyla muhâlea ettiklerinden sonra Zeyd hurmet-i musâhereyi an-asl münkir ve Hind dahi husus-i mezbûrda nefsinı tekzîb edince Zeyd Hind'i tezevvüc etmek caiz olur mu? *el-Cevab: Olur.*"¹³⁶

Fetva mecmualarında *bâbu'l-muharremât* başlığı altında gelen meselelerde, halk tarafından evlenilmesi yasak olduğu sanılan, lakin meselelerde caiz olduğuna dair fetva verilmiş birtakım nikâh akitleri mevcuttur. Örneğin, bir adamın eşinin üvey annesiyle evlenmesi ya da ikisini aynı nikâh altında cemetmesi mümkündür.¹³⁷ Kişi babasının zina ettiği kadının kızıyla veya torunuyla evlenebilmektedir.¹³⁸ Aynı anne veya aynı babadan olmayan üvey kardeşler birbiriyle evlenebilmektedir. Örneğin: "*Hind'in zevci Zeyd'den olan oğlu Amr, Hind'in zevce-i âharı Bekir'in zevce-i uhrâsı Zeyneb'den olan kızı Hatice'yi tezevvüc etmek caiz olur mu? el-Cevab: Olur.*"¹³⁹

3.1.8 Evlilik Akdinin Sonuçları

3.1.8.1 Mehir

Mehir, ele aldığımız fetva kitaplarında yüz küsur meselede yer almıştır. Kadınların maddi anlamda haklarını savunmaları açısından kayda değer bir konudur. Kadın için maddi ve manevi bir güvencedir. *Kur'an-ı Kerim*'de: "*Kadınlara mehirlerini borcunuzu öder gibi verin. Eğer onun bir kısmını size gönül rızasıyla verirlerse onu da*

¹³⁵ **Behce**, nr. 271, s. 72.; benzer fetvalar için bkz. **Behce**, nr. 270, 278, 280, 282, 283, 286, ss. 72-74.; **Netîce**, nr. 169, 176, 178, ss. 52, 53.; **Feyziye**, nr. 214, 215, s. 33.

¹³⁶ **Feyziye**, nr. 188, s. 30.; benzer fetvalar için bkz. **Feyziye**, nr. 199, 200, 201, s. 31.; **Netîce**, nr. 155, s. 50.

¹³⁷ **Behce**, nr. 267, 268, ss. 71,72.; **Feyziye**, nr. 186, 193, 205, ss. 29, 30, 32.

¹³⁸ **Behce**, nr. 269, s. 72.; **Netîce**, nr. 162, s. 51.

¹³⁹ **Netîce**, nr. 184, s. 54.; benzer fetvalar için bkz. **Feyziye**, nr. 182, 210, 222, ss. 29, 32, 33.

âfiyetle yiyin."¹⁴⁰ "Onlarla karı-koca ilişkisi yaşamanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin..."¹⁴¹ ayetleri ile mehrin vücûbiyeti belirtilmektedir.

Mehir; sözlükte ecir, sadâk, nihle, atıyye, ağırlık anlamındadır.¹⁴² İstilahta ise erkeğin evlenmek için kadına verdiği veya taahhüt ettiği para veya mal manasına gelir.¹⁴³ Alım satımı haram olmayan, kullanılabilir her eşya -cariye dahil- mehre konu olabilmektedir. Önceden konuşulup kararlaştırılan mehre, mehr-i müsemma denir. Kadının baba tarafından emsallerinin esas alınarak belirlendiği mehre ise mehr-i misil denmektedir.

Mehir; nikâh akdi esnasında peşin ödenirse mehr-i muaccel, teslimi belli bir vadeye bırakılırsa mehr-i müeccel olarak adlandırılmaktadır. Zaman belirlenmemiş ise vefat ya da boşama durumunda ödenmesi gerekmektedir. Örneğin: "*Zeyd Hind'i şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ve duhûl ettikten sonra Zeyd Hind'i talak-i ric'i ile tatlik eylese Hind Zeyd zimmetinde olan mehrini Zeyd'den almağa kâdire olur mu? el-Cevab: Olur.*"¹⁴⁴

Kadın vadesi gelmeyen mehrini almak için eşini zorlayamamaktadır Aralarında konuşup anlaştıkları mehirden fazlasını istemeye hakkı olmaz. Adam, karısıyla anlaşıp belirlediği mehri ödemek durumdadır. Karısını bâin talâk ile boşayan adam tekrar yeni bir akit ve mehirle karısına dönerse zikrolunan mehirlerin tümünü ödemek zorundadır. Nitekim gelen meselelerde, boşadığı karısıyla mehri vermeden tekrar evlenip tekrar boşanan kocanın her akitte tesmiye olunan mehri karısına vermesi gerektiğine hükmedilmiştir.¹⁴⁵

Ölüm hastalığında yapılan evliliklerde kadın, mehre ve mirasa hak kazanmaktadır. Adam öldüğünde varisler nikahın sahih olmadığını ileri sürerek mehri vermemeye muktedir olamaz. İlgili fetva örneklerinde görüldüğü üzere, kadın hem

¹⁴⁰ **Kur'an-ı Kerim**, Nisa 4/4.

¹⁴¹ Nisa 4/24.

¹⁴² Erdoğan, s. 356.

¹⁴³ M. Akif Aydın, **İslam- Osmanlı Aile Hukuku**, İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1985, s. 31.

¹⁴⁴ **Behce**, nr. 368, s. 85.

¹⁴⁵ **Feyziye**, nr. 271, 291, 320, ss. 40, 43, 48.; **Netice**, nr. 198, s. 56.

mirasını hem de mehrini alabilmektedir.¹⁴⁶ Gerek bu konuda gerek diğer boşama ve ölümlerden sonra kadınların mehirlerini teslim alamadığı durumlarda hâkime başvurdıkları görülmektedir. Mehrin miktarı konusunda ihtilaf yaşanırsa taraflar delil getirmek suretiyle iddialarını ortaya koymak durumundadır. Nihai olarak hâkim kararı esas alınmaktadır.

“Zeyd zevce-i medhûl-bihâsı Hind’i tatlık ettikten sonra Hind Zeyd’den “Tesmiye olunan mehrim şu kadardır” deyu dava ve Zeyd “Şu kadar nâkıstır” deyip ancak Hind müddeâsına ikâmet-i beyyine eylese mehr-i mezbûru tamamen Zeyd’den almağa kâdire olur mu? *el-Cevab*: Olur. (Hacı Veliyüddin Efendi)”¹⁴⁷

Mehir nikâh akdinin sonuçlarındandır. Akit esnasında mehir konuşulmasa dahi evlilik geçerlidir. Böyle bir durumda kadına mehr-i misil ödenmektedir. Şayet ilişki gerçekleşmeden adam karısını boşarsa kadına hediye mukabilinden mut’a vermek lazım gelir. Mehr; sahih bir nikâh akdi, zıfâf ya da halvet-i sahîha ile erkeğin zimmetinde bir borç olur. İlgili meselelerde yer aldığı üzere, ölüm halinde terekeden tazmin edilmesine hükmedilir.¹⁴⁸

Mehir yalnızca kadının tasarrufundadır. Kadın malında dilediği gibi harcama yapabilir. Eğer küçükse mehrin teslimi velisine düşmektedir. Veli, küçüğün mehrini ibra ettiyse küçük bulûğa erdiği vakit mehrini almaya kadirdir.

Köleler, efendilerinin izni dahilinde geçerli bir nikâh akdi kıyıp ilişkiye girdikten sonra eşlerini boşarsa, kadınlar mehirlerini kölenin efendisinden temin etme ya da kölenin satımıyla ele geçen parayı isteme yoluna gidebilir. Efendiden habersiz yapılan nikâh örneklerinde görüldüğü üzere, efendi onay vermediği sürece mehre hak kazanılmamaktadır.¹⁴⁹

Mecmualar aracılığıyla dönemin mehir miktarlarına veya tedavüldeki para birimine dair bilgi sahibi olunmaktadır. Örneğin; altı bin akçe, yirmi bin akçe, on kuruş, sekiz yüz kuruş vb. gibi.¹⁵⁰ Meselelerde tartışılan konular arasında enflasyon farkıyla

¹⁴⁶ **Feyziye**, nr. 286, 289, 301, ss. 42, 43, 45.

¹⁴⁷ **Netîce**, nr. 191, s. 55.; benzer fetvalar için bkz. **Behce**, nr. 379, s. 86.; **Netîce**, nr. 190, 211, ss. 55, 58.; **Feyziye**, nr. 285, 299, 304, 324, ss. 42, 45, 46, 49.

¹⁴⁸ **Feyziye**, nr. 282, 283, 305, ss. 42, 46.

¹⁴⁹ **Behce**, nr. 334, s. 80.; **Feyziye**, nr. 154, s. 26.

¹⁵⁰ **Behce** nr. 359, 362, 369, ss. 83-85.; **Netîce**, nr. 208, s. 58.

paranın değeri kaybetmesi ya da para biriminin değişmesine bağlı olarak mehrin durumu hakkında sualler bulunmaktadır. Bu konuda verilen fetva ise mehrin belirlendiği vakitteki para değerinin dikkate alınması, şayet mehrin teslim zamanı paranın değeri düşüyse kıymetinin ona uygun belirlenmesi gerektiği şeklindedir. Para biriminin kıymeti, altın veya gümüş cinsi üzerinden belirlenip mehir ona uygun şekilde ödenebilmektedir. Ayrıca, eşlerden birinin vefatı durumunda varislerin de bu kuralara uygun hareket etmesi gerekmektedir.

“Mangır rayiç iken Zeyd Hind’i şu kadar bin mangır mehir tesmiyesiyle tezevvüc edip ba’de’d-duhûl mangır kâsid olup ba’dehu Zeyd Hind’i tatlık eylese Hind Zeyd’den ol kadar mangırın yevm-i kesâd-da altın ya da gümüşünden olan kıymetini almak istedikte Zeyd razı olmayıp “Ol kadar mangır veririm” demeye kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”¹⁵¹

Fetva mecmualarında mehir ve mehirle ilgili yaşanan ihtilaflara geniş yer ayrılmıştır. Bu konu başlıklar halinde ele alınacaktır. Kadının mehrin tamamını alabileceği durumlar şöyledir:

- Unsurları, in’ikad ve sıhhat şartları tamam olan evliliklere sahih evlilik denir. Sahih akitle kurulan evliliklerde nikah akdinin doğurduğu mehir, nafaka, miras gibi tüm neticeler geçerlidir. Kadın mehrin tamamını almaya hak kazanır.
- Adam bakire zannıyla evlendiği kadını, sahih halvetten sonra bakire olmadığı gerekçesiyle boşarsa kadın mehrin tamamını almaya hak kazanmaktadır. Örneğin:

“Zeyd Hind’i bıkır olmak üzere şu kadar akçe mehr-i müeccel tesmiyesiyle tezevvüc edip halvet-i sahîha bulunduktan sonra Hind’in bıkır olmadığı zahir olmakla Zeyd Hind’i tatlık eylese hâlen Hind mehri tamamen Zeyd’den almağa kâdire olur mu? el-Cevab: Olur.”¹⁵²

- Koca, karısıyla evlendikten sonra halvet-i sahîha gerçekleşip aralarında hissi, dini veya tabii olarak bir engel olmamakla, ilişki gerçekleşmeyip karısını boşadığı takdirde kadın mehrin tamamını almaya hak kazanmaktadır.¹⁵³
- Kocasının innîn (iktidarsız) olduğunu bilmeden evlenen kadın, bunu öğrendiğinde hâkime başvurur, hâkim bir sene müddet verip hâlen ilişki vuku bulmazsa

¹⁵¹ Feyziye, nr. 312, s. 47.; benzer fetva için bkz. Netîce, nr. 210, s. 58.

¹⁵² Behce, nr. 364, s. 84.

¹⁵³ Behce, nr. 367, s. 85.; Feyziye, nr. 272, 323, ss. 40, 49.

aralarında halvet-i sahîha gerçekleştiği bilindiği takdirde kadın mehrini tamamıyla almaya hak kazanmaktadır. Örneğin:

“Hind Zeyd’in innin idiğın bilmeden nefsinı şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle Zeyd’e tezvîc edip ba’dehu inneti zahir olmakla Hind Zeyd’i hâkime bir sene tecil ettirdikten sonra bir sene murûr edip Zeyd Hind’e vâsıl olmamakla Hind kendini hâkime tefrîk ettirdikten sonra halvet-i sahîha dahi bulunmakla Hind mehr-i müsemmayı Zeyd’den almağa kâdire olur mu? *el-Cevab*: Olur.”¹⁵⁴

- Küçüğün evliliğinde, kızın bünyesi ilişkiye elverişli olmayıp kocası tarafından boşandığı takdirde mehrin yarısını; bünyesi müsait olduğu halde ilişki gerçekleşmeden boşandığı takdirde ise kızın bulûğa erdikten sonra mehrin tamamını almasına hükmedilmektedir.¹⁵⁵

*Kuran-ı Kerim’de “Eğer kadınlara mehir biçer de el sürmeden onları boşarsanız, biçtiğinizin yarısını verin...”*¹⁵⁶ buyurulmaktadır. Nikâhtan sonra ilişki gerçekleşmeden koca sebebiyle ayrılık vâki olursa kadın mehrin yarısını almaya hak kazanmaktadır.¹⁵⁷ Örneğin, zimmî kocanın Hristiyan olan karısı İslam ile müşerref olup koca Müslüman olmayı reddederse aralarında ilişki vuku bulmamışsa kadın mehrin yarısını almaya hak kazanmaktadır.

Unsurları ve in’ikad şartları tamam olup sıhhat şartlarında eksiklik bulunan akitlere fasit akit denir. Tarafların evliliğe devam etmeyip derhal ayrılmaları gerekmektedir. Eğer aralarında ilişki gerçekleşmişse mehr-i misil ile mehr-i müsemmadan daha az olanın ödenmesi gerekmektedir. Fasit akit sonucu kadının mehr-i misil ile mehr-i müsemmadan daha az olanını aldığı durumlar şöyledir;

- Küçüğün ya da cariyenin veli izni olmadan bir başkası tarafından evlendirilmesi durumunda veli durumu öğrendiğinde akdi reddederse, ilişki gerçekleştiği takdirde kadın mehr-i misil ile mehr-i müsemmadan daha az olanı almaya hak kazanmaktadır. Örneğin:

“Hind’i sağırenin babası Zeyd hâzır iken Hind’i li-ebeveyn ammi, Zeyd’in izninsiz şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle Bekir’e tezvîc edip Bekir Hind’i vat’ ettikten sonra

¹⁵⁴ **Behce**, nr. 365, s. 84.

¹⁵⁵ **Feyziye**, nr. 296, s. 44.; **Behce**, nr. 366, s. 85.

¹⁵⁶ Bakara 2/237.

¹⁵⁷ **Behce**, nr. 361, s. 84.; **Feyziye**, nr. 325, s. 49.; **Netice**, nr. 209, 213, ss. 58, 59.

Zeyd vâkıf oldukda akd-i mezbûru mücîz olmayıp reddeylese Zeyd mehr-i müsemmayı Bekir'den alıp Hind için hıfza kâdir olur mu? *el-Cevab*: Mehr-i misil ile müsemmadan ekallini alır.”¹⁵⁸

- Meselelerde yer alan fetva örneklerine göre bir adam, ilişkide bulunduğu kadının kızı, başkasından iddet bekleyen kadın ya da dört eşinin üzerine nikâh kıydığı kadın gibi kendine haram olan biriyle evlenip ilişkide bulunursa kadın mehr-i misil ile mehr-i müsemmadan daha az olanı almaya hak kazanmaktadır.¹⁵⁹ Hâkime cezası sorulduğunda şiddetli bir ta'zîr cezası verilmesi uygun görülmektedir. İlişki olmadıysa mehir gerekmemektedir.
- Bilmeden kendi süt kardeşi ya da eşinin süt kızıyla evlenip ilişkide bulunan kişinin ayrılması durumunda kadın mehr-i misil ile mehr-i müsemmadan daha az olanı almaya hak kazanmaktadır. Örneğin:

“Zeyd cariye-i mevtûesi Hind'i i'tâk ettikten sonra Zeyd Hind'in radâen kızı Zeyneb'i bilmemekle şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle tezevvüc ve vat' ettikten sonra tefrîk olunmadan Zeyd fevt olsa Zeyneb Zeyd'in terekesinden mehir ile hisse-i zevce almağa kâdire olur mu? *el-Cevab*: Mehr-i misliyle müsemmadan ekallini alır, hisse-i zevce almaz.”¹⁶⁰

- Evli iken bir başkasıyla daha nikâh akdi yapan kadının ikinci adamla aralarındaki nikâh akdi sahih olmaz, derhal araları tefrik edilir. Aralarında ilişkinin bulunduğu bilinen meselelerde ise kadın mehr-i misil ile mehr-i müsemmadan daha az olanı almaya hak kazanmaktadır.¹⁶¹
- Başka bir belde olan kocanın ölüm haberi karısına ulaştığında kadın iddetini tamamlayıp başka bir adamla evlenir, ilk koca gelip aralarını hâkim kararıyla ayırmak isterse ilişki hasıl olduğu takdirde kadın, ikinci kocasından mehr-i misil ile mehr-i müsemmadan daha az olanı almaya hak kazanmaktadır. İlişki olmadıysa mehir gerekmemektedir. Örneğin:

“Hind'in zevci Zeyd ahâr diyara gittikten sonra Amr ve Bekir gelip “Zeyd fevt oldu” deyu Hind'e ihbar etmeleriyle Hind inanıp ba'de inkızâi'l-idde nefsinin şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle Beşir'e tezvîc edip Beşir dahi Hind'i vat' ettikten sonra Zeyd

¹⁵⁸ **Behce**, nr. 373, s. 86.; benzer fetvalar için bkz. **Behce**, nr. 321, 338, ss. 78, 81.

¹⁵⁹ **Netîce**, nr. 196, 197, s. 56.; **Feyziye**, nr. 274, 302, 307, 318, 319, ss. 40, 46, 48.

¹⁶⁰ **Feyziye**, nr. 316, s. 48.; benzer fetva için bkz. **Behce**, nr. 376, s. 86.

¹⁶¹ **Netîce**, nr. 137, 138, s. 48.; **Behce**, nr. 405, s. 90.

hayyen gelip Hind'i Beşir'den tefrîk ettirse Hind mehr-i müsemâyı Beşir'den almağa kâdire olur mu? *el-Cevab*: Mehr-i misliyle müsemâdan ekallini alır.”¹⁶²

- “Falan fiili işlersem alıp alacağım boş olsun” diyen bir adam o fiili işler, daha sonra bir kadınla evlenip ilişkiye girerse karısı kendisinden boşanmış olur. Bu durumda kadın, mehr-i misliyle mehr-i müsemmanın yarısı almaya hak kazanmaktadır.¹⁶³

Mehr-i misil vermeyi gerektiren durumlar şöyledir:

- Evlilik için bir vekili aracı kılan kişi, akit için belirlediği miktardan az veya çok bir mehirle evlendirildiğini ilişkiden sonra öğrenir, durumu kabul etmeyip eşiyse araları ayrılırsa kendisine mehr-i misil ödenmelidir, ilişki olmadıysa mehir gerekmemektedir.¹⁶⁴
- İlişki harici bir şekilde kızın bekaretini izâle etme durumunda mehr-i misil ödenmektedir. Örneğin: “*Zeyd, Hind-i ecnebiyeyi itip düşürüp andan nâşi Hind'in bekareti zâile olsa Zeyd'e ta'zîr ve Hind'in mehr-i misli lazım olur mu?* *el-Cevab*: Olur.”¹⁶⁵
- Efendisinden habersiz evlenen köle ve cariyelerin eşleriyle ilişkiye girmelerinden sonra efendileri durumu öğrenir ve akdi reddederse, eşlerin araları tefrik edilip kadına mehr-i misil ödenmelidir, ilişki olmadıysa mehir gerekmemektedir.¹⁶⁶

Unsurları veya in'ikad şartlarından biri eksik olan evliliklere batıl evlilik denir. Geçerli olmadığı için evliliğin hiçbir neticesi doğmamakta ve adamla kadının aralarının ayrılması gerekmektedir.

3.1.8.2 Nafaka ve Mesken

Bir insanın ailesinin mesken, yiyecek ve giyecek cinsinden ihtiyaçlarını karşılamasına nafaka yükümlülüğü denmektedir. Kişinin bakmakla sorumlu olduğu ailesi ve mülkiyetinde bulunanlar için birtakım mali yükümlülükleri vardır. Bu başlık altında

¹⁶² Feyziye, nr. 276, s. 41.

¹⁶³ Netice, nr. 202, 203, s. 57.

¹⁶⁴ Behce, nr. 377, s. 86.; Feyziye, nr. 176, 177, 295, ss. 28, 44.

¹⁶⁵ Feyziye, nr. 321, s. 48.; benzer fetvalar için bkz. Behce, nr. 374, s. 86.; Netice, nr. 199, s. 56.

¹⁶⁶ Feyziye, nr. 170, 284, ss. 27, 42.; Behce, nr. 363, s. 84.

karı koca arasındaki nafaka mükellefiyetine yer verilecektir. Ele aldığımız fetva mecmualarında nafaka babına dair yaklaşık yetmiş mesele bulunmaktadır.

Eş ve çocukların nafakasının karşılanması, ailenin sürdürülebilirliğini ve nesillerin devamlılığını etkilemesi bakımından önemli bir husustur. Ailenin geçimini sağlamakla yükümlü olan erkek, nafaka kapsamına giren mesken, yiyecek ve giyecek türünden karısının ve çocuklarının ihtiyaç duyduğu gereksinimlerini imkânı nispetinde yerine getirmelidir.

Evlilikteki nafaka yükümlülüğünün başlaması için sahih bir nikâh akdi, kadının fiilen evliliğe hazır olması ve kocanın istifade edebileceği yakınlıkta olması lazımdır. Mecmualarda görüldüğü üzere, kocasının evine taşınmayı reddeden kadın ya da bünyesi ilişkiye müsait olmayan kız için nafaka zorunluluğu bulunmamaktadır. Kızın bünyesi müsait olduğu halde kocası tarafından talep edilmiyorsa baba evinde geçirdiği süre için nafaka gerekmektedir. Örneğin:

“Zeyd maslahat-i ricâle sâliha olan kızı Hind-i sağîreyi nikâh-i sahih ile Amr’a tezvîc ettikten sonra Amr Hind’i bir müddet talep etmeyip Zeyd’in menzilinde sâkine olsa Hind’in müddet-i mezbûrede nafakası Amr üzerine lazıme olur mu? *el-Cevab: Olur.*”¹⁶⁷

Meselelerde, erkeğin birden fazla eşinin ya da cariyesinin olduğu durumlarda imkân varsa her birine ayrı ev, imkân yoksa ayrı ayrı odaları olan bir ev tahsis etmesi yeterli görülmektedir.¹⁶⁸ Birden fazla evlilik yapmak isteyen erkekler için bu yükümlülük caydırıcı bir nitelik olabilmektedir. Kocanın eşleri arasında eşitliğe ve adalete dikkat etmesi gerekmektedir. Kadın zengin olsa dahi nafaka kocanın sorumluluğundadır.

Fetva mecmualarında konuyla ilgili gelen meselelerde, hasta kadının ilaç ve doktor masraflarının nafaka sayılmayıp kocanın değil kadının malından harcanması gerektiği yer almaktadır. Zaruri bir ihtiyaç kabilinden görülen bu durumun nafaka sayılmaması düşündürücüdür. “*Zeyd’in zevcesi Hind merîza olup ilaç ve tımar-i tabibe*

¹⁶⁷ Behce, nr. 695, s. 134.

¹⁶⁸ Behce, nr. 386, s. 88.; Feyziye, nr.327, s. 49.

muhtace oldukta ücret-i tabib Zeyd üzerine lazıme olmayıp Hind'in üzerine lazıme olur mu? el-Cevab: Olur. (Damadzade Ebulhayr Ahmed Efendi)”¹⁶⁹

Koca, nafaka sorumluluğunu yerine getirmiyorsa karısı hâkime başvurup nafaka takdir ettirebilmektedir. Kadı, nafaka tespiti yapıp belirlenen miktarı ya kocanın malından ya da başka bir kimseden borçlanma (istidâne) yoluna gidebilir. Daha sonra kadın kocasından bu parayı temin eder. Bu durum kadınların haklarını aramak için hukuki yollara başvurmaları açısından önemlidir. Aşağıdaki fetva bu konuyu örneklendirmektedir:

“Zeyd, zevcesi Hind'i bilâ-nafaka bırakıp ahâr diyara gitmekle Hind kadıya varıp Zeyd üzerine kendüye kadr-i ma'rûf yevmî şu kadar akçe nafaka takdir ettirip ve istidâneye izin alıp bir müddet istidâne ile geçindikten sonra nafaka-i müstedâneyi almadan Hind fevt olsa sair verese nafaka-i müstedânenen hisselerin Zeyd'den almağa kâdir olurlar mı? *el-Cevab: Olurlar. (Damadzade Ebulhayr Ahmed Efendi)”¹⁷⁰*

Boşanma sonrasındaki iddet müddetince de nafaka temini gerekmektedir. Kadın bu süreyi kocasının evinden başka bir yerde geçirdiği takdirde kendisine nafaka gerekmemektedir. Meselelerde örnekleri yer aldığı üzere, evli olduğu halde ikinci bir adamla evlenen kadının eşiyle aralarının ayrılmasından sonraki iddet süresinde nafaka hakkı olmamaktadır.¹⁷¹

Koca ile karının yaşadığı meskenle ilgili fetvalara yansıyan bir diğer mesele kocanın karısının akrabalarını eve gelmekten alıkoyma durumudur. Meselelerde fetva verildiği şekilde, koca karısının akrabalarını senede bir kereden fazla evine almaktan menedebilmektedir. Evin mülkiyeti kocaya ait olduğu için gelen şahısları engelleme hakkına sahip olduğu düşünülmektedir.

“Zeyd'in zevcesi Hind'in karındaşları Amr ve Bekir her gün Zeyd'in menziline Hind'i görmek için gelir olsalar Zeyd razı olmayıp Amr ve Bekir'i senede bir kereden gayrı menziline duhulden men'a kadir olur mu? *el-Cevab: Olur.”¹⁷²*

¹⁶⁹ **Netîce**, nr. 214, s. 59.; benzer fetvalar için bkz. **Feyziye**, nr. 345, s. 52.; **Behce**, nr. 686, s. 132.

¹⁷⁰ **Netîce**, nr. 397, s. 88.; benzer fetvalar için bkz. **Behce**, nr. 678, 682, 683, ss. 131, 132.; **Feyziye**, nr. 610, 612, 649, 650, ss. 88, 89, 92, 94.

¹⁷¹ **Behce**, nr. 688, 690, ss. 132, 133.

¹⁷² **Behce**, nr. 384, s. 87.; benzer fetvalar için bkz. **Behce**, nr. 383, 385, ss. 87, 88.; **Feyziye**, nr. 326, 336, ss. 49, 51.

Fetva mecmualarında yer alan meselelerden biri de koca ile karısının yaşadığı evin veya eşyaların ölüm sonrası kime ait olduğu tartışmalarıdır. Delil getirmek suretiyle eşyaların mülkiyeti o tarafa geçmektedir. Şayet delil getiremiyorlarsa kadın ya da erkeğin kullanımına müsait olan eşyaların mülkiyetinin kocaya ait olduğu yönünde hüküm verilmektedir.¹⁷³

3.1.8.3 Nesep

Nesep, kişinin anne babasıyla olan soy bağıını ifade etmektedir. Neslin muhafazası İslam'ın korunmasını istediği hedefler arasındadır. Bu hususta zinanın haramlığı ve soy bağıının karışmaması için gerekli önlem ve tedbirlerin alınması önem arz etmektedir. Ele aldığımız fetva mecmualarının yaklaşık elli meselesinde nesep bağıyla ilgili fetva örneklerine yer verilmektedir.

Nesebin sübutu; sahih evlilik, fasit evlilik, babanın nesebi ikrar etmesi ve nikâh şüphesiyle birleşme ile sabit olur. Çocuğu doğuran kadının tespit edilmesi anneye olan nesep bağı için yeterlidir. Çocuğun babadan nesebi ise asgari ve azami hamilelik süresinde evlilik birliği içerisinde doğmasıyla sabit olmaktadır. Genel kabule göre hamilelik en az altı ay, en çok ise -Ebu Hanife'ye göre- iki senedir. Evlilikten altı ay sonra tam şekillenmiş bir çocuk dünyaya gelirse nesep kocaya bağlıdır. Kocanın ölümünden ya da eşlerin boşanmasından sonra iki yıl içinde bir çocuk dünyaya gelirse nesep yine kocaya ait olur.

Başkasından iddet bekleyen bir kadınla evlenmek haramdır. Böyle bir evlilik fasit olur. Çocuk dünyaya geldiği takdirde akit zamanı değil ilişki zamanı dikkate alınır. Fetva mecmualarında gelen meselelere baktığımızda, kadın iddeti içinde başka bir adamla evlenir ve bu süreçte bir çocuk dünyaya gelirse ilişkiden sonra geçen sürenin tespit edilmesi gerektiğine hükmedilmiştir. Önceki eşin iddetinin devam ettiği biliniyorsa çocuk önceki kocaya nispet edilmektedir. Örneğin:

“Zeyd zevce-i medhûl-bihası Hind’i bâinen tatlık edip ba’dehu Hind iddeti içinde nefsinı Amr’a tezvîc edip Amr dahi Hind’i vat’ ettikten sonra Hind Zeyd’in

¹⁷³ **Behce**, nr. 381, s. 87.; **Netice**, nr. 215, s. 59.

tatlıkinden iki seneden ekalde bir veled getirse ol veledin nesebi Zeyd'den sabit olur mu? *el-Cevab*: Olur. (Hacı Velîyüddin Efendi)¹⁷⁴

Kadın “iddetim bitti”, “hamile değilim” diye beyanda bulunur daha sonra bunun yalan olduğu ortaya çıkarsa ikrarı ve eğer ikinci bir nikâh yaptıysa bu akdi batıl olur. Şayet çocuk dünyaya getirdiyse geçen sürenin tespit edilmesiyle nesep sübut bulmaktadır.

“Zeyd-i müteveffanın zevcesi Hind Zeyd'in fevtinden sonra “Zeyd'den hamlim yoktur, hâmil değilim” deyu ikrar edip ba'dehu Zeyd'in fevti vaktinden on bir ay mürurunda Hind “Zeyd'den hamlim vardır” deyip bir veled doğursa Hind tasdik olunup veledin nesebi Zeyd'den sabit olur mu? *el-Cevab*: Olmaz.”¹⁷⁵

Zina ile nesep sabit olmaz. Tabii ve biyolojik bakımdan baba olsa dahi zâninin İslam hukukunda nesebi kabul edilmemektedir. Eğer koca çocuğun zina mahsulü olduğunu gizleyip kendisinden olduğunu belirtirse nesebin sübutu için gerekli şartlardan biri önceden mevcuttur diye yorum yapılabilir. Ailenin şerefının korunması ve çocuğun yararı için böyle bir yola başvurulduğu düşünülmektedir.

“Zeyd kimesnenin taht-i nikâh ve iddetinde olmayan Hind'e zina edip ba'dehu Hind'i tezevvüc ettikten sonra Hind vakt-i tezevvücden altı aydan ekalde bir veled getirse Zeyd “Veled bendendir” deyip Hind'e zina ettiğin demeyince veledin nesebi Zeyd'den sabit olur mu? *el-Cevab*: Olur.”¹⁷⁶

Bir adamın zinada bulunup hamile bıraktığı kadınla henüz doğum gerçekleşmeden evlenip ilişkide bulunması caizdir. Meselelerde, Ebu Hanife ve İmam Muhammed'in görüşü esas alınarak başkasından zina yoluyla hamile kalan kadınla evlenilebileceği belirtilmiş ancak kadın doğum yapana kadar kendisiyle ilişkiye girilmesi caiz görülmemiştir.¹⁷⁷ Hamile bir kadın doğum yapıncaya kadar -çocuğun nesebinin sabit olduğu gerekçesiyle- kendisiyle evlilik haramdır. Ancak zina sebebiyle olan hamileliklerde “Çocuk (doğduğu) yatağa aittir. Zâni için ise mahrumiyet vardır.”¹⁷⁸ hadisine binaen nesebin sabit olmayacağı hükmü verilmiştir. Bu sebeple zinadan hamile olan kadınla evliliğe cevaz verilmiş ancak ilişki için doğumun beklenmesi gerektiği belirtilmiştir.

¹⁷⁴ **Netîce**, nr. 329, s. 78.; benzer fetvalar için bkz. **Netîce**, nr. 330, 331, s. 78.

¹⁷⁵ **Behce**, nr. 631, s. 124.

¹⁷⁶ **Behce**, nr. 626, s. 124.; benzer fetva için bkz. **Feyziye**, nr. 569, s. 82.

¹⁷⁷ Kasani, **Bedaius-Sanii**, C. II, s. 269; konuyla ilgili fetva örnekleri için bkz. **Feyziye**, nr. 141, s. 24.; **Behce**, nr. 247, 248, s. 69.

¹⁷⁸ İbn Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed (ö. 241/885), **el-Müsned**, İstanbul: Çağrı, 1982, C. II, s. 239.

Cariyenin hamile olmasıyla ilgili gelen fetva örneklerinde, efendi çocuğun kendinden olduğunu kabul ederse nesebin sübut bulacağına, onay vermez ise nesep nispeti yapılamayacağına hükmedilmiştir.¹⁷⁹ Efendi, çocuğun nesebini kabul ettiği takdirde çocuk hür; annesi ise ümm-ü veled olur. Sahibi onu satamaz. Sahibinin ölümüyle özgürlüğüne kavuşabilmektedir.

Behce'de yer alan bir meselede, efendisiyle ilişkiye giren cariyenin ilişkiden hemen sonra genç bir kızla müsâhaka etmesinden bir müddet sonra kızın hamile olduğunun ortaya çıkması sonucu nesep sorgulaması yapılmıştır. Efendinin menisinin ona geçtiği düşünülmüş ancak meseleye cevap olarak bunun mümkün olmadığı ve efendiye nesep nispeti yapılamayacağına dair fetva verilmiştir.¹⁸⁰ Bu meselede o dönemde eşcinsel birlikteliklerin mevcudiyetine dair bilgi edinilmektedir.

3.2 Kitâbu'r-Radâ' (Süt Emme)

Süt emzirmeden doğan evlenme engelleri, fetva mecmualarında çoğunlukla ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Mecmualarda süt emzirmeye doğan evlenme engellerine dair yaklaşık seksen mesele yer almıştır. Meseleleri incelediğimizde, hükmün detaylı bir şekilde hüküm danışıldığını, arada süt bağı bulunan kimselerle akrabalık bağının netleştirilerek dinen sakıncalı bir durumun önüne geçilmek istendiği görülmektedir. Aralarında süt bağı bulunan kişiler evli olduğu takdirde aralarının tefrik edilmesine hükmedilmiştir.

Bir kadının doğurduğu çocuk sebebiyle gelen sütünden emzirdiği diğer çocuklar onun süt çocuğu olmaktadır. Kadının kendi çocuğuyla emzirdiği diğer çocuklar birbirine süt kardeş kabul edilmektedir. Süt kardeşler arası evlilik yasaktır. Nasıl ki aynı anadan doğan çocuklar neseben birbirine kardeş ise süt emzirme ile doğan kardeşlik de buna mukabildir. Danışılan sualler neticesinde, annenin süt kardeşleri ya da süt annenin belli derecedeki akrabaları çocuğun akrabası hükmünde kabul edilip bu kişilerle evliliğe cevaz verilmemektedir. Örneğin: "*Hind kızı Zeyneb'in oğlu Zeyd'i müddet-i radâ'da irdâ*"

¹⁷⁹ *Behce*, nr. 632, 633, 635, 636, ss. 124, 125.; *Feyziye*, nr. 562, 566, 573, 574, ss. 81- 83.

¹⁸⁰ *Behce*, nr. 628, 629, s. 124.

eylese Zeyd Hind'in oğlu Amr'ın kızı Hatice'yi tezevvüc etmek caiz olur mu? el-Cevab: Olmaz."¹⁸¹

Alimlerin çoğunluğuna göre emzirme dönemi çocuğun ilk iki yaşı içerisinde olmalıdır. Aksi durumda haramlık doğmamaktadır. Sütün çocuğun midesine gittiğinden emin olunması lazımdır. Gelen fetvalarda çocuğun ağzına süt verilip emip emmediğinin anlaşılmadığı, sütü olmayan kadının göğsünü çocuğun ağzına vermesi, hayvanın sütünü sağıp kendi sütüyle birleştiren bir kadının kendi sütünün galip olmadığı gibi durumlarda haramlık doğmadığı bilinmektedir.¹⁸² Bekar kızın ve âyise kadınların göğüslerinden süt gelmesi durumu danışıldığında ise emzirdiği çocukla arasında süt haramlığının sabit olduğuna dair hüküm verilmektedir.¹⁸³

Fetvalarda halkın kafasını karıştıran meselelerden biri de süt kardeşin diğer bir süt kardeşiyle ya da süt kardeşin süt kızıyla evlenme mevzusudur. Bu konu fetvalarda çeşitli şekilde ele alınıp hükmen yasaklanmıştır. Örneğin: "*Zeyd radâen karındaşı Amr'ın radâen kızı Hind'i tezevvüc etmek caiz olur mu? el-Cevab: Olmaz.*"¹⁸⁴

Kocanın, ilişkide bulunduğu eşinin süt çocuğuyla evlenmesi fetva örneklerinde de yer aldığı üzere haramdır.¹⁸⁵ Evlenilmesi haram olan kadınlardan olan eşin annesi ve ninesi, oğlun ve torunun eşi, babanın eşi ya da aynı nikah altındaki iki kız kardeş gibi kimseler süt hısımlığı durumunda da haram olmaktadır. Örneğin:

"Hind-i sağîreyi veli-yi akrebi anası Zeyneb mehr-i misli ve akd-i sahih ile küfüvü Zeyd'e şuhûd mahzarlarında tezvîc ettikten sonra kable'd-duhûl fevt olmakla Zeyd Hind'in radâan anası Hatice'yi tezevvüc etmek caiz olur mu? *el-Cevab: Olmaz.* (Karaismailefendizâde Mehmed Esad Efendi)"¹⁸⁶

Süt haramlığı ile doğan ihtilaflar genellikle evlenmek isteyen kadın ve adamın küçüklüğünde aynı anneden emzirilme iddiası üzerine olmaktadır. Bu durumda adil ve sözüne güvenilir kişilerin görüşüne uyulur. Aksi takdirde meselelerde yer aldığı üzere,

¹⁸¹ **Behce**, nr. 421, s. 94.; bezer fetvalar için bkz. **Behce**, nr. 415, 424, ss. 93, 94.; **Netîce**, nr. 161, s. 51.; **Feyziye**, nr. 349, 373, 376, ss. 53, 55, 56.

¹⁸² **Netîce**, nr. 183, s. 54.; **Behce**, nr. 435, s. 95.; **Feyziye**, nr. 377, s. 56.

¹⁸³ **Behce**, nr. 433, 434, s. 95.

¹⁸⁴ **Behce**, nr. 413, s. 93.

¹⁸⁵ **Behce**, nr. 423, s. 94.; **Netîce**, nr. 167, s. 52.; **Feyziye**, nr. 357, s. 54.

¹⁸⁶ **Netîce**, nr. 186, s. 54.; benzer fetvalar için bkz. **Behce**, nr. 414, 430, ss. 93, 95.; **Netîce**, nr. 179, 182, 185, ss. 53, 54.; **Feyziye**, nr. 365, 370, 378, 380, 381, ss. 55, 56.

kızını evlendirmek istemeyen velilerin birtakım yalan beyanlarda bulunduğu görülmektedir.¹⁸⁷ Eğer evlilikten sonra süt haramlığı ortaya çıktıysa eşlerin araları derhal tefrik edilmelidir.

Süt haramlığı, emen çocukla emziren kadının kan hısımları arasında sabit olmaktadır. Emen çocuğun kan hısımlarıyla emziren kadın arasında haramlık doğmamaktadır.¹⁸⁸ Konuyla ilgili fetvalarda evlenilmesi caiz görülen kimseler şu şekildedir:

- Bir adam, nesep bakımından kardeş olduğu kimsenin süt annesi, süt kardeşi ya da süt kızı ile evlenebilmektedir. Örneğin: “*Hind Zeyd’in karındaşı Zeyneb’i müddet-i radâ’da irdâ’ eylese Zeyd Hind’in kızı Hatice’yi tezevvüc etmek caiz olur mu? el-Cevab: Olur.*”¹⁸⁹
- Bir adam, süt çocuğunun asıl kız kardeşiyle evlenebilmektedir.¹⁹⁰
- Bir adam, kendi çocuğunun süt kardeşiyle evlenebilmektedir.¹⁹¹
- Karşılıklı olarak birbirlerinin çocuklarını emziren kadınların süt verdikleri çocukları hariç diğer çocukları birbirleriyle evlenebilmektedir. Aşağıdaki fetva bu konuyu örneklendirmektedir:

“*Hind Zeyneb’in oğlu Zeyd’i müddet-i radâ’da irdâ’ eylese, Zeyneb dahi Hind’in kızı Hatice’yi müddet-i radâ’da irdâ’ eylese, Hind’in oğlu Amr Zeyneb’in kızı Aişe’yi tezevvüc etmek caiz olur mu? el-Cevab: Olur.*”¹⁹²

- Bir kadın, iki ayrı çocuğu emzirdiği takdirde emzirilen çocuklardan biri süt kardeşinin diğer asıl kardeşleriyle evlenebilmektedir. Örneğin: “*Hind Zeyneb’in oğlu Amr ile Hatice’nin oğlu Bekir’i müddet-i radâ’da irdâ’ eylese Amr Bekir’in neseben kız karındaşı Aişe’yi tezevvüc etmek caiz olur mu? el-Cevab: Olur.*”¹⁹³

¹⁸⁷ Behce, nr. 439, s. 96.

¹⁸⁸ Hamza Aktan, “İslam Aile Hukuku”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi** içinde (398- 433), Hakkı Dursun Yıldız (proje yürütücüsü), C. 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992, s. 402.

¹⁸⁹ Feyziye, nr. 353, s. 53.; benzer fetvalar için bkz. Feyziye, nr. 361, 368, 374, ss. 54, 55.; Behce, nr. 411, 412, s. 93.

¹⁹⁰ Feyziye, nr. 356, 362, 375, ss. 54, 56.

¹⁹¹ Feyziye, nr. 348, 358, 371, ss. 53-55.

¹⁹² Feyziye, nr. 359, s. 54.; benzer fetva için bkz. Feyziye, nr. 350, s. 53.

¹⁹³ Feyziye, nr. 367, s. 55.; benzer fetvalar için bkz. Feyziye, nr. 355, s. 54.; Behce, nr. 420, s. 94.

Radâ' ile gelen fetva ve meselelerde ele alınan bir diğer konu, süt emzirme zorunluluğu ve süt anneliğe dairdir. Hukuken kadının çocuğunu emzirme zorunluluğu bulunmamaktadır. Dini bir sorumluluk olup anne ve çocuk arasındaki bağı güçlü kılan, ikisinin de sağlığını olumlu etkileyen bir durumdur. Ancak kadın çocuğunu emzirmek istemediği takdirde süt anne tutabilmektedir. Süt annenin Müslüman olmamasında bir beis yoktur. Süt annenin ücreti çocuğun malı varsa ondan karşılanır, yoksa babanın sorumluluğundadır. Eğer kocanın bunun için parası yoksa annenin sütü mevcut olduğu takdirde emzirmesi zorunlu olmaktadır.

“Zeyd’in firaşından hasıl zevcesi Hind’den mütevellid veled-i sağîr-i radîm malı olmayıp Zeyd dahi fakir ve muhtaç olup Hind zât-i leben olsa Hind’e veled-i mezbûru irdâa cebrolunur mu? *el-Cevab*: Olunur.”¹⁹⁴

Ayrıca, *Netîce*’de yer alan meselede görüldüğü üzere babanın çocuğu için tuttuğu süt anneye evlenmesinde bir beis bulunmamaktadır.¹⁹⁵

3.3 Kitâbu’t-Talâk (Boşanma)

Talâk, sözlükte “serbest bırakmak, bağını çözmek” anlamına gelir. İstilahta ise belli lafızlarla nikâh akdini ortadan kaldırmak¹⁹⁶, evlilik bağını sona erdirmektir. Eşler arasında saygı ve sevginin yitirilmesi, karşılıklı olarak sorumlulukların yerine getirilmemesi sebebiyle evlilik birliğinin bozulmasıdır. Boşama meşru olduğu halde Allah (c.c)’ın hoş görmediği fiiller arasındadır. Ancak anlaşmazlık ve huzursuzluğun baş gösterdiği bir aile ortamında maddi ve ruhi sıkıntılara duçar olan eşlerin birlikteliklerini sona erdirmeleri caiz görülmüş ve istedikleri kimselerle yeni bir yuva kurma imkânı tanınmıştır. Fetva mecmularında en çok ele alınan konulardan biri de talâktır.

Talâk sözcüğü, tüm boşanma çeşitlerini içine alan bir lafızdır. Literatürde daha çok kocanın tek taraflı irade beyanıyla gerçekleştirdiği boşama kastedilmektedir. *Kuran-ı Kerim*’in ilgili ayetlerinde kullanılan lafızlara bakıldığında boşama yetkisinin kocaya tanındığı görülmektedir. Kocanın evlenme ve boşanma durumunda sorumluluğu daha fazla olduğu için boşama hakkı doğrudan ona verilmiştir. Ancak kocanın bu yetkiyi keyfi

¹⁹⁴ Behce, nr. 426, s. 94.

¹⁹⁵ Netîce, nr. 177, s. 53.

¹⁹⁶ Bilmen, s. 175.; Erdoğan, s. 542.

olarak kullanmaması gerekmektedir. Karısının haklarını gözetip onu mağdur etmeyecek şekilde salıvermesi uygun olmaktadır.

Talâk; sözlü, yazılı veya işaret yoluyla yapılabilen bir yetkidir. Sözlü talâk, sarîh ya da kinâyeli lafızlarla yapılabilir. “Seni boşadım” veya “boş ol” gibi doğrudan boşamayı kasteden lafızlarla yapıldığında hüküm direk uygulanmakta, ayrıca boşama niyeti aranmamaktadır. Toplumun örfünde boşanmaya delalet eden birtakım kalıp sözler varsa bunların kullanılması neticesinde de talâk vaki olmaktadır. Örneğin; “Şart olsun”, “başına gün doğsun”, “talâk üzerime olsun”, “mefhum-i küllemâ üzerime olsun” veya “iraden elinde olsun” gibi cümleler boşamaya delalet ediyorsa bu cümlelerin akabinde kadın boşanmış sayılmaktadır.¹⁹⁷

“Şart olsun” demek “Avradım boş olsun” demek manasına müteâref olan belde ahalisinden Zeyd kayını Amr’a “Menzilime girersen şart olsun” dedikten sonra Amr Zeyd’in menziline girse Zeyd’in avradı boş olur mu? *el-Cevab*: Olur.
Bu surette “Şart olsun” demekde talâka niyet lazım mıdır? *el-Cevab*: Değildir.¹⁹⁸

Kinâyeli boşamada kullanılan lafızlar hem talâka hem de talâk dışında bir manaya delalet edebilmektedir. Açık olarak boşama kastedilmeyen cümlelerde erkeğin boşamaya niyet edip etmediği dikkate alınmaktadır. Meselelerde görüldüğü üzere, o dönemde kullanılan kinâyeli boşama lafızları şöyledir: “Var yıkıl git”, “azat ettim”, “benim karım değilsin”, “bana yaramazsın”, “seni bırakırım” veya “seni istemem” gibi. Bu lafızlar kullanıldığı takdirde kocanın burada boşamayı kastettiğine dikkat edilmelidir. Talâk niyeti varsa boşama gerçekleşir; niyet yoksa boşama hükmü gerçekleşmez.

“Zeyd zevcesi Hind’e “Validen Zeynep menzilime gelirse seni bırakırım” deyip ba’dehu Zeynep Zeyd’in menziline varsa mücerred Zeyd böyle demekle Hind Zeyd’den boş olur mu? *el-Cevab*: Olmaz.”¹⁹⁹

Meselelerde, kocanın karısına “anamdır, “kız kardeşimdir” demesiyle boşamanın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği sual olunmuştur. Boşama şartı bulunmadığı takdirde sadece böyle demekle hükmün gerçekleşmeyeceğine dair fetva verilmiştir.²⁰⁰

¹⁹⁷ **Behce**, nr. 443, 455, 461, 493, 494, ss. 97, 99, 104.; **Netice**, nr. 238, s. 63.; **Feyziye**, nr. 473, s. 69.

¹⁹⁸ **Behce**, nr. 479, 480, s. 102.

¹⁹⁹ **Feyziye**, nr. 506, s. 74.; benzer fetvalar için bkz. **Feyziye**, nr. 393, 394, 506, ss. 58, 74.; **Behce**, nr. 456-459, s. 99.

²⁰⁰ **Netice**, nr. 163, s. 52.; **Feyziye**, nr. 396, s. 58.

Sağlıklı bir kimsenin boşaması söz ile olmaktadır. Gelen fetva örneklerinde, konuşma engeli olmayan bir adam, eşini boşama hususunda başıyla işarette bulunur ya da parmağıyla üç işareti yaparsa boşamanın gerçekleşmeyeceği hükmü verilmiştir.²⁰¹ Sağır ve dilsizler ise kendilerine uygun işaretlerle talâk yetkilerini kullanabilmektedir. Örneğin: “*Dilsiz olan Zeyd zevcesi Hind’i işaret-i ma’hûdesiyle tatlik eylese Hind Zeyd’den boş olur mu? el-Cevab: Olur.*”²⁰²

Fetvalarda karşılaştığımız bir diğer boşama türü yazılı bir nesne ya da mektup yoluyla yapılan boşamadır. Yazı yoluyla yapılan boşamada mektup yazıldığı anda kadın boş olmaktadır. Şayet adam karısına bir mektup gönderir ve özellikle “mektup ulaştığında benden boş ol” diye belirtirse yazı ulaştığında kadın boşanmış olur. Aşağıdaki fetva bu konuyu örneklendirmektedir:

“Zeyd diyar-ı âhara gittikten sonra zevcesi Hind’e muanven ve mersûm mektup yazıp mektupta “Vusûl-i mektubumda benden boş ol” deyu tahrîr ve mektubu Hind’e irsâl eylese Hind kendüye mektup vusûlünde Zeyd’den boş olur mu? *el-Cevab: Olur.*”²⁰³

Fetâvâ-yı Feyziye’de yer alan meselede, mektupta “İraden elinde olsun” ibaresi yazıyorsa boşamanın kadının kabulüne bağlı olduğu, kadın kabul etmediği takdirde hükmün uygulanamayacağı bildirilmektedir.²⁰⁴

Tek taraflı irade beyanıyla oluşan boşamada hâkim kararına ihtiyaç duyulmamaktadır. Ancak eşler ayrıldıktan sonra bir başkasıyla evlenmek istediklerinde birtakım anlaşmazlıklar ortaya çıkabilmektedir. Bu sebeple kişilerin mahkemeye giderek boşandıklarını belirtmesi, ileride oluşabilecek mağduriyetleri önlemek için önemlidir. Örneğin; ilk kocasından boşandığını ve iddetinin bittiğini belirten kadın, yeni bir evlilik yapmak istediğinde eski kocası onun yalan beyanda bulunduğunu iddia edebilir ya da koca, karısını üç talâk ile boşamadığını öne sürüp evliliğin devamını talep edebilir.

²⁰¹ **Behce**, nr. 442, 562, ss. 97, 115.; **Feyziye**, nr. 424, s. 62.

²⁰² **Behce**, nr. 441, s. 97.

²⁰³ **Behce**, nr. 451, s. 98.; benzer fetva için bkz. **Behce**, nr. 536, s. 110.

²⁰⁴ **Feyziye**, nr. 414, 415, s. 61.

Boşanmanın meydana geldiğinin ispatı için taraflardan delil istenerek bu delil ve şahitler ışığında boşanmaya ya da evliliğin devamına hükmedilmektedir.²⁰⁵

Koca, boşama yetkisini kullandığı takdirde karısının mehr-i müeccel bedelini ve karısının iddet bekleyeceği süre içerisinde nafakasını ödemelidir. Koca, evlilik birliği içerisinde talâk lafzı zikretmeden karısının mehr-i müeccelini yani nikâh esnasında peşin olarak verilmeyen mehrini teslim etmek istediğinde karısını boşadığına hükmedilmez. Mehir, koca üzerine bir borçtur ve adam borcunu ödemiştir denilebilir.

Kocanın karısını hayız döneminde veya cinsi birleşmenin hemen ardından boşaması sünnete aykırı olan bir boşamadır, bidat görülmektedir. Ayrıca, kocanın sinirli halinde iken yaptığı boşamada talâk niyetinin olması gerektiğine hüküm verilmiştir.²⁰⁶ *Behcetü'l-fetâvâ*'da yer alan bir meselede, kocanın sinirli bir halde iken karısını kaç talâk ile boşadığını hatırlayamaması neticesinde bir talâk ile boşadığına hükmedilmiştir.²⁰⁷

3.3.1 Mahkeme Kararıyla Boşanma (Tefrik)

İslam hukukunda talâk hakkı temelde erkeğin tasarrufundadır. İslam kadına doğrudan bu yetkiyi vermemiş lakin çeşitli şekil ve şartlarda boşanabilme fırsatı tanımıştır. Hâkim kararıyla evlilik birliğinin sonlandırılması anlamına gelen tefrik, kadının evlilikten zarar gördüğü durumlarda mahkemeye başvurup kocasından ayrılma istediğinde bulunmasıyla olur. Dinen kabul edilebilen bir sebep öne sürülmesi ve bunun neticesinde mahkemenin boşama kararı vermesi gerekmektedir.

Hanefi mezhebinde mahkemeye sunulacak mücbir sebepler diğer mezhep görüşlerine nazaran kısıtlıdır. Örneğin, kocanın kaybolması durumunda ölümüne kesin kanaat edilmediği sürece doksan yaşına kadar veya emsallerinin vefatına kadar gaibin karısı ayrılma talebinde bulunamamaktadır. Ayrıca, kocası nafakayı karşılamıyor diye kadın boşanma talebinde bulunamamaktadır. Bu iki durumda kadın hem maddi hem manevi zarara uğramaktadır. Fetva mecmualarında gelen meselelerde kadına boşama yetkisi tanıma ya da şartlı boşama yoluyla onun lehine olacak birtakım uygulamalara

²⁰⁵ *Netîce*, nr. 306, 310, s. 75.; *Behce*, nr. 556, s. 114.

²⁰⁶ *Behce*, nr. 464, 465, s. 100.

²⁰⁷ *Behce*, nr. 453, s. 98.

gidildiği görülmektedir. Koca, uzun bir yolculuğa veya savaşa gidecekse birkaç yıl dönemediği takdirde karısına boşama yetkisi vermektedir. Böylece kadın uzun yıllar beklemek zorunda kalmayıp dilediği takdirde kendini boşayabilmektedir.

Kocanın hasta olması durumunda karısının boşanma talebi uygun görülmemiştir. Ancak daha evvelden iktidarsızlık gibi cinsi hastalıklara sahip bir adamın karısı, hastalığı bilmeden evlenip sonradan rıza göstermezse mahkemeye başvurabilir. Hâkim bir yıl müddet verir. İyileşme emaresi görülmez ve birliktelik yaşanmazsa eşlerin arası ayrılır. Eğer bu hastalık ilişkiden sonra ortaya çıkarsa *Behce*'de yer alan fetvada görüldüğü üzere kadın boşanma talebinde bulunamamaktadır.²⁰⁸

“Hind Zeyd’in maktûu’l-husyeteyn olduğunu bilmeden nefsinin Zeyd’e tezvîc edip ba’dehu maktûu’l-husyeteyn olduğu zahir olmakla Hind Zeyd’i hâkime bir sene tecil ettirdikten sonra bir sene murûr edip Zeyd Hind’e vâsıl olmasa Hind kendini hâkime tefrîk ettirmeğe kâdire olur mu? *el-Cevab: Olur.*”²⁰⁹

Mecmualarda yer alan meselelerden biri de karı veya kocanın ağzından kelime-i küfrün sâdır olmasıyla boşamanın gerçekleşip gerçekleşmediği mevzuudur. Koca karısına iman üzere küfretse karısı bâin talâk üzere boş olmaktadır. “Zeyd zevcesi Hind-i müslimeye “*Bre din ü imanını falan ettiğim!*” deyu cima’ lafzıyla şetmeylese Hind Zeyd’den mübâne olur mu? *el-Cevab: Olur.*”²¹⁰

Bu konuda eşlerin ayrılması için hâkimin hükmüne gerek yoktur. Ancak kadın ayrılığın mevcudiyetinden emin olmak ve kendi haklarını güvenceye almak için mahkemeye müracaat etmektedir. Bu kişinin karısına geri dönebilmesi için imanını yenilemesi, daha sonra yeni bir nikâh akdi yapması gerekmektedir.

3.3.2 Muhâlea

Eşlerin kendi aralarında anlaşarak kadının kocasına bir bedel ödemesi ya da kocanın üzerindeki bir borcun silinmesi yoluyla yapılan boşanma türüne muhâlea denmektedir. Mecmualarda muhâlea bahsine dair yaklaşık otuz mesele bulunmaktadır. Muhâlea yoluyla ayrılmak için herhangi bir sebep aranmadan tarafların boşanma ve

²⁰⁸ *Behce*, nr. 588, s. 119.

²⁰⁹ *Behce*, nr. 587, s. 118.; benzer fetva için bkz. *Netice*, nr. 322, s. 77.

²¹⁰ *Feyziye*, nr. 413, s. 60.; benzer fetva için bkz. *Netice*, nr. 315, s. 76.

şartları konusunda icap ve kabulde bulunmaları yeterlidir. Ancak evliliklerin sebepsiz yere bozulması doğru olmadığından eşiyile maddi ve manevi açıdan sıkıntı yaşayan kadınların bu yola başvurmalarına imkân tanınmıştır. *Kuran-ı Kerim*'de “...Allah'ın kurallarına uymamalarından korkarsanız, kadının evlilikten kurtulmak için verdiği meblâğda taraflara bir vebal yoktur...” buyurulmaktadır.²¹¹ Bu ayet-i kerimeyle kocanın bir bedel karşılığında evliliğe son vermesine cevaz verilmektedir. Bu tür boşanmalar bâin talâk hükmünde kabul edilmektedir. Kadının bir bedel vererek ayrılmak istemesi boşamanın geri dönülmez olacağının bir göstergesidir.

Taraflardan her ikisinin muhâlea talebinde bulunmaları mümkündür. Ancak talâk konusunda kadının yetkisi sınırlı olduğu için kocasından boşanmak istediği takdirde muhâlea yolunu tercih etmesi daha muhtemeldir. Koca bazı mali yükümlülüklerinden kurtularak boşanmaya rıza gösterir. Kadın, müeccel mehir veya iddet nafakasından feragat ederek, bunların haricinde bir bedel ödeyerek ya da boşanma sonrası çocukların bakım ve masraflarını üstlenerek muhâlea talebinde bulunabilmektedir. Örneğin:

“Hind zevc-i dâhili Zeyd zimmetinde olan mehrinden Zeyd'e “Eğer mehr-i mezbûrun uşrunu bana edersen mâadâsı üzerine hul' oldum” deyip bu vechile hul' olsa mehr-i mezbûrun uşru şartla, mâadâsı bi hükmi'l-hul' sâkıt olur mu? *el-Cevab*: Olur.”²¹²

Eşleriyle boşandıktan sonra tekrar yeni bir mehirle akit yapan daha sonra tekrar ayrılan kişiler, hangi mehir üzerine muhâleada bulunduğunu açıkça belirtmelidir. *Netîcetü'l-fetâvâ*'da yer alan meselelerde, ilk mehir üzere muhâleada bulunan eşler yeni bir akit ve mehirle evlenip ilişkilerinden sonra tekrar boşanırlarsa, kocanın ödeyeceği mehir sadece ikinci akitte belirlenen mehirle sınırlı kılınmaktadır. İlk mehir üzerine muhâleada bulunduğu için kadın bu hakkından feragat etmiştir. Eğer ilk mehri ödmeden tekrar yeni bir mehirle akit yapıp ikinci mehir üzerine muhâleada bulunurlarsa ilk mehir ödenmediği için kadına teslim edilmesi gerekmektedir. Bu durumda kadın ikinci mehirden feragat etmiş olur.²¹³

²¹¹ Bakara 2/229.

²¹² **Netîce**, nr. 318, s. 76.; benzer fetvalar için bkz. **Feyziye**, nr. 477, 511, ss. 69, 74.; **Behce**, nr. 563, 564, 569, 570, ss. 115, 116.

²¹³ **Netîce**, nr. 298, 317, ss. 73, 76.

Hem kadının hem de kocanın hul' üzere anlaştıklarını açık bir lafızla belirtmeleri gerekir, aksi halde boşamaya hükmedilmez. Ayrıca icap ve kabulün aynı mecliste olması gerekmektedir. Aşağıda fetva bu konuyu örneklendirmektedir:

“Hind zevci Zeyd’e “Seninle mehrim üzerine hul’ oldum” deyip lakin Zeyd kabul etmeyip ol meclisten kalkıp gittikten sonra bazı ahababı Zeyd’e “Niçin kabul etmedin” deyu levmettiklerinde Zeyd dahi “Kabul ettim” dese bu mertebe ile mübâne olmuş olur mu? *el-Cevab*: Olmaz.”²¹⁴

Fuzulinin yaptığı hul' neticesinde tarafların bunu onaylaması gerekmektedir. Fuzuli bedeli tazmin ederse muhâlea gerçekleşir. Eğer bedel tazmin edilmemişse kadının iznine bakılır. Kadın bu anlaşmayı kabul ederse boşama vaki olur, kabul etmezse muhâlea geçersiz sayılır. Benzer hüküm ebeveynin kızlarının kocalarıyla yaptığı hul' meselesinde de verilmiştir. Baba, büyük kızının mehri üzerine damadıyla muhâleada bulunur ve bedeli tazmin ederse kız kabul etmese dahi boşama gerçekleşmiş olur.²¹⁵ Şayet baba, mehir bedelini karşılamadıysa kızı kabul etmeyince boşamaya hükmedilmez. Örneğin: “*Zeyd kızı Hind-i kebîrenin zevci Amr ile Hind’in izninsiz Hind’in mehri üzerine hul’ olup lakin mehre dâmin olmasa Hind vâkıfe oldukda hul’-ı mezbûru mucîze olmayınca Hind’e talâk vaki olur mu? el-Cevab*: Olmaz.”²¹⁶

Ebeveyn, küçük kızlarının kocasıyla hul' yapıp bedeli tazmin ederse boşama gerçekleşir. Kız buluşa erdiği zaman mehrini kocasından alır. Meselelerde, kocanın bu mehri daha sonra anne veya babaya tazmin etmesi gerektiği belirtilmiştir.²¹⁷

Çocuğun bakımını üstlenmeye dair yapılan muhâlea örneklerinde şayet çocuk bu dönem içerisinde vefat ederse geri kalan süreye kadar kadın bu bedeli ödemek durumundadır. *Behcetü'l-fetâvâ*'da yer alan fetva örneğinde, çocukların bakımı üzerine muhâleada bulunan bir kadının, çocuklarına yabancı biriyle evlenip çocukları babasına geri verdiğinde dahi kalan miktarı ödemesi gerektiğine hükmedilmiştir:

“Hind zevci Zeyd ile mehri ve Zeyd'den olan sağîre kızı Zeyneb'i beş sene tamamına dek ve sağîr oğlu Amr'ı iki sene tamamına dek infak etmek üzere hul' olduktan sonra üç ay murûrunda Hind nefsinin sağîrlere ecnebiye tezvîc edip sağîrlerin nisvândan

²¹⁴ **Behce**, nr. 561, s. 114.

²¹⁵ **Feyziye**, nr. 516, s. 75.

²¹⁶ **Behce**, nr. 572, s. 116.

²¹⁷ **Feyziye**, nr. 508, 514, 515, ss. 74, 75.

hâdine-i uhraları olmamakla Zeyd sağırleri Hind'den alsa Zeyd Zeyneb'in dört sene dokuz aylık ve Amr'ın bir sene dokuz aylık nafakalarını dahi Hind'den alıp sağırleri infaka kâdir olur mu? *el-Cevab: Olur.*"²¹⁸

3.3.3 Boşama Yetkisinin Eşe Verilmesi (Tefvîz-i Talâk)

Prensip olarak talâk yetkisi kocanın elindedir. Kaynaklarda kadının yaratılıştan duygusal bir yapıda olması, hamilelik, lohusalık veya hayız dönemlerinde hormonları sebebiyle daha hassas ve kırılgan olması ve bu dönemlerde fevri kararlar alıp sonradan zor durumda kalacağı bir yola girme ihtimali belirtilerek kadına boşama yetkisi verilmediği söylenmektedir. Ayrıca boşamanın neticesinde erkeğe birtakım mali yükümlülükler verildiği için kocanın boşamada daha ihtiyatlı olacağı düşünülmektedir. Bu sebeple kadının doğrudan talâk yetkisi bulunmamaktadır. Ancak koca dilerse nikâh anında ya da daha sonra karısına boşama yetkisi verebilmektedir.

Fetva mecmualarında rastlanan uygulamalarda, kocanın uzun bir yolculuğa çıkıp “şu kadar sürede dönmezsem benden boş ol”, “şu kadar süre dönmezsem bir kimseye var” ya da “iraden elinde olsun” gibi birtakım ifadelerle karısına boşama yetkisi tanıdığı görülmektedir. Ölüm veya başka sebeplerle dönememe ihtimali olan yolculuklarda kadının zor durumda kalmaması için böyle bir yola gidildiği düşünülmektedir. Örneğin: “Zeyd âhar diyara gider oldukda zevcesi Hind'e “Eğer altı ay tamamına dek gelmezsem bir kimseye var” deyip talâk niyet edip gittikten sonra altı ay murûr edip Zeyd gelmese Hind mübâne olur mu? *el-Cevab: Olur.*”²¹⁹

3.3.4 İlâ, Zihâr ve Liân

Kocanın eşiyle dört ay veya daha uzun süre cinsî birleşmeden uzak kalacağına yemin etmesine ilâ denmektedir. Cahiliye döneminde kadınlara zulüm ve baskı amaçlı kullanılan bu durum, İslam'ın gelişinden sonra ayetlerle belli bir süreyle sınırlandırılmış ve şartlara bağlanmıştır. *Kuran-ı Kerim*'de “Kadınlardan uzaklaşmaya yemin edenler için dört ay beklemek vardır. Eğer geri dönerlerse Allah çok bağışlayıcıdır, sonsuz rahmet sahibidir” buyrulmaktadır.²²⁰ *Fevziye* 'de yer alan meselede, dört ay geçmeden

²¹⁸ Behce, nr. 568. s. 115.

²¹⁹ Netice, nr. 233, s. 62.; benzer fetva için bkz. Behce, nr. 477, s. 101.

²²⁰ Bakara 2/226.

yeminini bozup karısına dönen adamın normal evlilik hayatına devam edebildiği, ancak kefarete ödemesi gerektiği bildirilmiştir.²²¹ Yemin ettiği süreyi tamamladığı takdirde karısı bir bâin talakla boşanmaktadır. Örneğin:

“Zeyd zevcesi Hind’e “Senin döşegine girersem benden boş ol” dedikte îlâ niyet edip ba’dehu dört ay murûr edip vat’a kâdir iken Hind’i vat’ eylemese Hind mübâne olur mu? *el-Cevab*: Olur.”²²²

Koca, karısıyla yeniden evlenir daha sonra tekrar îlâ yaparsa ikinci talâk hakkını kullanmış olur. Böyle devam edip üç talâk hakkını da kullanan kişilerin, şer’i hülle yerine gelmeden eşleriyle tekrar evlenmelerinin mümkün olmadığı hükmü verilmektedir.²²³

Meselelerde görüldüğü üzere, kocanın dört aydan daha kısa süre üzerine yeminde bulunması sonucu boşamaya hükmedilmemektedir.²²⁴ Îlâ hem sarîh hem de kinayeli lafızlar kullanılarak yapılabilmektedir. Ancak kinâî lafız kullanılarak yapılan îlâda talâka niyet etmek gerekmektedir. Ele aldığımız fetva mecmualarında îlâ bahsine dair on bir mesele bulunmaktadır.

Kocanın karısını mahremi olan bir kadına ya da onun bakılması yasak olan bir uzvuna benzetmesi yoluyla yapılan boşamaya “zihâr” denmektedir.²²⁵ Ele aldığımız fetva mecmualarında yaklaşık on meselede zihâr bahsine yer verilmektedir.

Mücadele suresinde zihârda bulunan kocanın karısına dönmek istediği takdirde köle azat etmesi, buna imkânı yoksa iki ay oruç tutması, buna da gücü yetmiyorsa altmış fakiri doyurması gerektiği buyrulmaktadır.²²⁶ Zihâr kefareti yerine getirmeyen kocanın karısıyla ilişkiye girmesi caiz görülmemiştir. Aşağıdaki fetva bu konuyu örneklendirmektedir:

“Zeyd zevcesi Hind’e “Sen benim üzerime anamın zahır gibisin” dedikten sonra kable’t-tekfîr Hind’i bir talâk ile tatlik edip ba’de inkızâi’-idde Hind nefsinin Amr’a

²²¹ *Feyziye*, nr. 524, s. 76.

²²² *Feyziye*, nr. 523, s. 76.; benzer fetva için bkz. *Behce*, nr. 576, s. 117.

²²³ *Behce*, nr. 575, s. 117.

²²⁴ *Feyziye*, nr. 525, s. 76.; *Netice*, nr. 323, s. 77.

²²⁵ Bilmen, s. 179.

²²⁶ *Mücadele* 58/2-4.

tezvîc ettikten sonra Amr fevt olup ba'de inkızâi'l-idde Zeyd Hind'i tezevvüc eylese kable't-tekfîr Zeyd Hind'i vat' etmek caiz olur mu? *el-Cevab*: Olmaz.”²²⁷

Mecmualarda gelen meselelerde yer aldığı üzere zihâr yapılacak uzuv, şahsın mahremi olan kimsenin görülmesi yasak olan bir uzvu üzerine olmalıdır. Fetva örneklerinde görüldüğü üzere baş, yüz ve el gibi görülmesi haram olmayan yerler zikredilerek yapılan zihâr kabul edilmemektedir.²²⁸

Kocanın karısını zina ile suçlaması ya da nesebini kabul etmemesi durumunda iddiasına şahit getirememesi sebebiyle hâkim önünde karısıyla karşılıklı yeminleşmelerine “mülâane” denmektedir. Ele aldığımız fetva mecmualarında liân bahsine dair on mesele bulunmaktadır.

Kuran-ı Kerim'de “Eşlerine zina suçlamasında bulunup da kendilerinden başka tanıkları olmayanların her birinin tanıklığı dört kere doğru söylediğine Allah'ı tanık göstermesi, beşinci olarak da "eğer yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lânetine uğramasını" söylemesidir” buyrulmaktadır.²²⁹ Koca, doğruyu söylediğine dair Allah'ı şahit tutarak dört defa yemin eder. Daha sonra kadın kocasının yalan söylediğine dair yeminini bildirir. Hâkimin kararıyla evlilik birliğine son verilir. Hanefilere göre bâin talâk meydana gelmiş olur. Ortada çocuğun nesebini nefyetme durumu varsa hâkim çocuğun nesebini anneye ilhak edebilmektedir. Aşağıdaki birbiriyle bağlantılı iki mesele bu konuyu örneklendirmektedir:

“Zeyd nikâh-i sahih ile tezevvüc ettiği Hind-i hurre ve balıge ve müslime ve affeden tevellüt eden veled için beynlerinde nikâh kâim iken “Veled-i mezbûr benden değildir” deyip bu vechile veledin nesebini nefyettiklerinde Hind “Veled zinadan değildir, sendendir” deyu Zeyd'i tekzip edip ba'dehu Hind Zeyd'in bu makâlesinin mûcebini kadı meclisinde talep ettikde murâfaa oldukları kadı vech-i şer'î üzere liân ettikde Zeyd ve Hind telâun edip kadı-yı mezbûr Hind'i Zeyd'den tefrîk eylese Hind Zeyd'den bâin talâk boş olur mu? *el-Cevab*: Olur.

Bu surette ba'de't-tefrîk kadı “Veled-i mezbûrun nesebini Zeyd'den nefyettim, Hind'e ilhâk ettim” dese veledin nesebi Zeyd'den müntefî olup Hind'e mülhak olur mu? *el-Cevab*: Olur.”²³⁰

²²⁷ **Behce**, nr. 582, s. 118.

²²⁸ **Netîce**, nr. 320, 321, 324, s. 77.; **Feyziye**, nr. 526, s. 76.; **Behce**, nr. 581, s. 117.

²²⁹ Nur 24/6-7.

²³⁰ **Feyziye**, nr. 527, 528, s. 77.; benzer fetvalar için bkz. **Netîce**, nr. 334, 336, s. 79.

Netîce'de yer alan fetva örneğinde, çocuğunun nesebini inkâr eden adama, karısı tarafından liân teklifinde bulunulmuş, ancak adam bu teklifi reddedip zina isnadını da yalanlamıştır. Böyle bir durumda kocaya kazif cezası verilmesi gerektiği belirtilmiştir.²³¹

3.3.5 Bâin Talâk

Bâin talâk, kocanın boşadığı eşine yeni bir nikâh kıymadan geri dönemediği boşanma çeşididir.²³² Kocanın eşini üç defa boşama yetkisi vardır. Talâk lafzını tek seferde ya da ayrı ayrı zamanlarda kullanması mümkündür. *Kuran-ı Kerim*'de “*Boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir*” buyurulmaktadır.²³³

Üç talâk hakkının kullanılması suretiyle eşler arasında beynûnet-i kübrâ denilen büyük ayrılık meydana gelmektedir. Meselelerde örnekleri yer aldığı gibi koca istese de eşine yeni bir nikâh akdiyle dönememektedir.²³⁴ Kadın başka bir adamla sahih bir evlilik yaptıktan sonra bu evlilik, ölüm veya boşamayla neticelenirse ilk kocasıyla tekrar bir araya gelebilmektedir. Eğer üç talâk hakkının tamamı kullanılmayıp bir veya iki boşama hakkı kullanıldıysa kocanın, karısının rızasını alarak yeni bir nikâh ve mehirle ona dönebileceği hükmü verilmektedir.²³⁵ Kadın istemediği taktirde yeni bir evliliğe zorlanamamaktadır. Bu tür ayrılığa beynûnet-i suğrâ denmektedir.

“Zeyd zevce-i medhûl-bihası Hind’e “Boş ol” deyip ba’dehu Zeyd Hind’e müracaat etmeyip Hind’in iddeti münkaziye olduktan sonra Zeyd tecdîd-i nikâh murad ettikde Hind imtina eylese Zeyd Hind’e “Nefsini bana tezvîc eyle” deyu cebre kâdir olur mu? *el-Cevab*: Olmaz.”²³⁶

Nikâhtan sonra ancak zifaktan önce olan boşamalar, muhâlea yoluyla yapılan boşamalar ve Hanefilere göre kinayeli ya da şiddet içeren sözlerin kullanıldığı boşamalar sonucunda bâin talâk gerçekleşmektedir.²³⁷

²³¹ *Netîce*, nr. 337, s. 79.

²³² Erdoğan, s. 45.

²³³ Bakara 2/229.

²³⁴ *Netîce*, nr. 309, 311, s. 75.; *Feyziye*, nr. 419, s.61.

²³⁵ *Netîce*, nr. 230, 263, 288, 289, ss. 61, 67, 72.; *Feyziye*, nr. 387, 397, 401, 402, 409, 418, 421, 425, ss. 57-62.; *Behce*, nr. 488- 490, 558, 559, ss. 103, 114.

²³⁶ *Feyziye*, nr. 388, s. 57.

²³⁷ Aydın, s. 290.; konuyla ilgili örnek fetvalar için bkz. *Feyziye*, nr. 317, 520, ss. 48, 76.; *Behce*, nr. 534, s. 110.

Bâin talâk neticesinde evlilik derhal son bulup eşlerin ayrılması gerekmektedir. Müeccel mehrin vadesi gelmiş olup ödenmesi gerekir. Eğer eşlerden biri vefat ederse aralarında mirasçılık hakkı doğmaz. Ancak ölüm hastalığında koca karısını boşar ve iddet süresinde koca vefat ederse kadın kocasına mirasçı olur ancak kadın vefat ederse koca karısına mirasçı olamaz.

Koca, karısını üçten fazla sayı belirterek boşarsa burada üç talâk üzere boşadığına hükmedilir ve şer’î hülle gerçekleşmeden eşler yeniden bir araya gelemez. Örneğin: “Zeyd zevce-i medhûl-bihası Hind’e “Boş ol” dedikten sonra Zeyd ol mecliste Hind’e sekiz kere dahi “Boş ol” dese Zeyd Hind’i bilâ-hulle tezevvüce kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz.”²³⁸

Tekrar amaçlı söylenen “boş ol” lafzı ile üç talâka hükmedilmemektedir. *Neticetü’l-fetâvâ*’da yer alan bir meselede, koca karısına bir defa “boş ol” demiş ancak karısı duymayınca boşama lafzını üç kere tekrar etmiştir. Buradaki amaç lafzı yinlemek olduğu için kocanın karısını sadece bir talâk ile boşadığı hükmü verilmiştir.²³⁹

3.3.6 Ric’î Talâk

Ric’î talâk, kocanın boşadığı karısına iddet süresi içinde dönme imkânı veren boşama şeklidir. Bunun için yeni bir nikâh akdine ve ikinci bir mehre gerek yoktur. Aşağıdaki mesele bu konuyu örneklendirmektedir:

“Zeyd zevce-i medhûl-bihası Hind’i tatlik etmeksizin Hind ile birkaç defa ihtiyaten tecdîd-i nikâh ettikten sonra Zeyd Hind’i talâk-ı ric’îyle tatlik eylese Zeyd Hind’e iddeti içinde müracaat edip tecdîd-i nikâh etmeden Hind ile ezvac muamelesine kâdir olur mu? el-Cevab: Olur. (Paşmakçızâde es-Seyyid Abdullah Efendi)”²⁴⁰

Meselelerde yer alan örnek uygulamalarda, koca geri dönüşünü sözle ifade ederek ya da fiili olarak göstermektedir.²⁴¹ Ric’î talâkın vuku bulması için eşler arasında zifafın gerçekleşmiş olması, boşamanın açık sözlerle yapılması ve şiddetli lafızların

²³⁸ Feyziye, nr. 405, s. 59.

²³⁹ Netice, nr. 261, s. 67.

²⁴⁰ Netice, nr. 228, s. 61.; benzer fetvalar için bkz. Feyziye, nr. 421, 432, 470, 472, 485, 496, ss. 61, 63, 68, 69, 71, 72.; Netice, nr. 259, 280, ss. 55, 66.

²⁴¹ Behce, nr. 535, 537, 540, ss. 110, 111.

kullanılmaması gerekmektedir. İddet süresi tamamlanıp koca karısına dönmediği takdirde yeni bir nikâh akdi yapmadan bir araya gelmeleri mümkün değildir.

Ric'î talâk ile yapılan boşama sonrasında kadın, iddetini kocasının evinde ya da onun gösterdiği bir evde geçirmelidir. Eşlerin tekrar eski birlikteliğine kavuşabilmesi, ailenin dağılmasının önlenmesi amacıyla bu hükme varıldığı düşünülmektedir. Bu sürede kişi düşünme fırsatı bulur, eşiyle ayrılığa sabredemeyebilir veya onları ayrılığa götüren hal iyiye evrilmiş olabilir. Böylece kocanın talâktan vazgeçip tekrar karısına dönmesi sağlanabilmektedir.

Ric'î talak ile yapılan boşama sonrası iddet süresince eşlerden biri vefat ederse aralarında mirasçılık hükümleri uygulanmaya devam etmektedir. Mehrin ödenmesi için iddetin sona ermesi ve boşamanın bâin talâka dönüşmesi gerekmektedir.

3.3.7 Şer'î Tahlil (Hülle)

Kocanın üç talâkla boşadığı karısıyla tekrar evlenebilmesi konusunda, kadının başka bir adamla sahih bir evlilik yapmasına ve aralarında ilişki hasıl olduktan sonra bu evliliğin ölüm veya boşamayla sona ermesi gerektiğine hükmedilmektedir.²⁴² Buna şer'î tahlil denmektedir.

“Zeyd zevcesi Hind'i üç talâk ile tatlik ettikten sonra Hind ba'de inkızâi'l-idde nefsinı akd-i sahih ile Amr'a tezvîc edip Amr dahi Hind'i vat' edip tahlîl-i şer'î hasıl olduktan sonra Amr Hind'i tatlik eylese Zeyd ba'de inkızâi'l-idde Hind'i tezevvüc etmek caiz olur mu? *el-Cevab*: Olur.”²⁴³

Kuran-ı Kerim'de buyurulduğu üzere:

“İkinciden sonra koca eşini bir daha boşarsa bundan sonra kadın, boşayandan başka bir koca ile evlenmedikçe ona helâl olmaz. İkinci koca da onu boşarsa birinci kocası ile bu kadının, Allah'ın kurallarına riayet edeceklerini zannederlerse tekrar evlilik hayatına dönmelerinde bir sakınca yoktur.”²⁴⁴

Üç boşamadan sonra hülle olmadan evlenememenin hikmeti, kocanın talâk lafızlarını dikkat etmeden, nedensiz bir şekilde kullanmasını engellemek ve aile birliğinin

²⁴² **Behce**, nr. 541, 542, 547, 548, ss. 111, 112.; **Netîce**, nr. 304, s. 74.

²⁴³ **Feyziye**, nr. 398, s. 58.

²⁴⁴ Bakara 2/230.

devamını sağlamaktır. Koca, karısıyla tekrar evlenebilmek için onun bir başkasıyla sahih bir evlilik gerçekleştirmesini ve bu evliliğin de sonlanmasını beklemek zorundadır. Ancak hülle yapılan adam dilerse kadını boşamayabilir ve kadının eski kocasına geri dönme imkânı ortadan kalkabilir.

Hüllenin yerine gelmesi için sahih bir akitle kurulan evlilik birliği içerisinde eşler arasında ilişkinin vuku bulması gerekmektedir. Kadının iddeti içinde evlenmemesi, şayet hamile ise doğumunu beklemesi gerekmektedir. Mecmualarda gelen meselelerde, hülle için bir başkasıyla evlenen kadın, eski eşine dönmek isteyince hülle yapılan adamlar aralarında ilişki vuku bulup bulmadığına dair tartışmalar yaşanmıştır. Kadın sözüne güvenilir biri ise kocası da onun beyanını tasdik ederse sözüne itibar edilmektedir. Ancak kadın, evlendikten sonra ilişkinin bulunmadığına dair aksi beyanda bulunursa kavline itibar edilmemektedir. Örneğin:

“Zeyd zevce-i medhûl-bihâsı Hind’i üç talâk ile tatlîk edip iddeti münkaziye olduktan sonra nefsinin Amr’a tezvîc edip ba’dehu Amr Hind’i tatlîk edip ba’de inkızai’l-idde Hind “Amr bana vâsıl oldu” deyu ikrar ve Zeyd dahi tasdik edip nefsinin Zeyd’e tezvîc ettikten sonra Hind “Amr bana vâsıl olmadı” dese tasdik olurnur mu? *el-Cevab*: Olunmaz.”²⁴⁵

3.3.8 Talâkın Şarta Bağlanması (Ta’lîk)

Ta’lîk, boşamanın bir şarta veya zamana bağlanmasıdır. Koca veya kadının belli bir işi yapması veya yapmaması şartına bağlanan boşanma çeşididir. Bu durum meydana geldiğinde başka bir işleme gerek kalmadan ayrılık gerçekleşmektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, şart koşulan lafızdan sonra boşamaya taalluk eden söz söylenmesi gerektiğidir. Aksi halde o fiilin işlenmesiyle kocanın karısını boşaması arasında ilişki kurulamamaktadır. Örneğin:

“Zeyd-i kadı Amr’ın medyunu Bekir’e “Deynini Amr’a eda etmeyince menziline girme” deyu tenbih ettikten sonra Bekir deynini eda etmeden menziline girse, Zeyd “Mücerred emrime muhalefet etmekle avradın boş olur” deyip Bekir’in avradının talâkına hükmeylese nâfiz olur mu? *el-Cevab*: Olmaz.”²⁴⁶

²⁴⁵ **Behce**, nr. 551, s. 113.; benzer fetva için bkz. **Feyziye**, nr. 410, s. 60.

²⁴⁶ **Feyziye**, nr. 396, s. 58.; benzer fetvalar için bkz. **Behce**, nr. 467, s. 100.; **Netîce**, nr. 264, s. 67.

Fetva mecmualarının ilgili kısımlarında meselelerin ayrıntılı olarak danışıldığı görülmektedir. Yaklaşık yüz seksen meselede bu konuya dair fetva örnekleri mevcuttur. Gelen meselelerde o dönemde en çok kullanılan şartlı boşama çeşitleri şöyledir; “içki içersem”²⁴⁷, “evime ya da falan eve girersem”²⁴⁸, “zina edersem”, “sana borcumu ödersem/ödemeysem”²⁴⁹, “karımı haksız yere döversen”²⁵⁰ gibi şahsın kendi fiilleri üzerine şart koşması şeklinde olmaktadır. Bir başkasının fiilleri üzerine şart koşulan talâk meselelerinde ise en çok “falan kişinin evine gidersen”²⁵¹, “karım evden dışarı iznim olmadan çıkarsa” gibi kalıplar kullanılmaktadır. Kişi şart koştuğu şeyi yerine getirmemezse boşamanın gerçekleşmeyeceği hükmü verilmektedir.²⁵²

Şart koşulan cümlede zaman kastı varsa hüküm ona göre uygulanmaktadır. Örneğin; “her ne zaman şunu yaparsam” cümlesi, talâk için kullanıldığında şahsın yapacağı tüm evlilikleri kapsamaktadır. Yani o fiili işlediği durumda evleneceği her kadın ondan boşanmış olmaktadır. Boşadığı eşiyle tekrar evlense yine onu boşanmış sayılmaktadır.

“Zeyd Amr’a “Hind’i tezevvüc eyle” dedikde Amr “Ben Hind’i tezevvüc etmem. Her bâr Hind’i tezevvüc ettikçe benden üç talâk boş olsun” dedikten sonra Hind’i tezevvüc eylese Hind Amr’dan üç talâk boş olur mu? *el-Cevab*: Olur.”²⁵³

Üzerine şart koşulan şey şekil değiştirmiş, yıkılmış veya zarar görmüşse kişinin o fiili yerine getirmesiyle karısıyla arasının ayrılmayacağına dair hüküm verilmiştir.²⁵⁴ Kişi bir şarta niyet eder, kendi isteği dışında bu durum gerçekleşir ya da bunu yapmaya zorlanırsa talâk vuku bulmaz. Örneğin:

“Zeyd medyunu Amr ile bir odada otururken Zeyd Amr’a “Senin zimmetinde olan şu kadar akçe hakkımı almadan bu odadan dışarı çıkarsam zevcem Hind üç talâk boş olsun” dedikten sonra Zeyd meblağ-i mezbûru almadan Zeyd’in emrinsiz Bekir,

²⁴⁷ **Feyziye**, nr. 484, s. 71.; **Behce**, nr. 468, 523, ss. 100, 108.

²⁴⁸ **Behce**, nr. 471, 496, ss. 101, 104.; **Feyziye**, nr. 447, 454, 479, 483, ss. 65, 66, 70.; **Netice**, nr. 251, 281, ss. 65, 70.

²⁴⁹ **Behce**, nr. 485, s. 103.; **Feyziye**, nr. 461, 470, 471, 472, 502, ss. 67-69, 73.

²⁵⁰ **Feyziye**, nr. 453, 481, ss. 66, 70.; **Netice**, nr. 248, s. 65.

²⁵¹ **Behce**, nr. 473, s. 101.; **Feyziye**, nr. 497, s. 72.

²⁵² **Feyziye**, nr. 458, 459, 460, 464, 465, 468, 476, 480, 482, 491, ss. 67-71.

²⁵³ **Netice**, nr. 283, s. 71.

²⁵⁴ **Netice**, nr. 252, 258, ss. 65, 66.

Zeyd'i arkasına yüklenip ol odadan dışarı çıkarsa Hind Zeyd'den üç talâk boş olur mu? *el-Cevab: Olmaz. (Damadzâde Ebulhayr Ahmed Efendi)*"²⁵⁵

Mecmualarda yer alan bir başka mesele, iki karısı olan adamın talâkı bir şarta bağlayıp o şartı yerine getirmesi halinde hangi karısını boşayacağına dairdir. Gelen fetva örneklerinde, kocanın kendi tayiniyle eşlerden birini belirlemesi gerektiği hükmü verilmektedir.²⁵⁶

Fetva mecmualarında yer alan meselelerden biri de kocanın eşini boşarken "Allah dilerse boşsun" cümlesini sarf etmesidir. Bu durumda verilen hükümlere göre boşama gerçekleşmemektedir. Çünkü Allah'ın iradesini insanların bilmesi söz konusu değildir. "Zeyd zevcesi Hind'e "Boş ol" dedikte cehren ve muttasilen "biiradetillahi teâla" dese Hind Zeyd'den fi'l-hâl boş olur mu? *el-Cevab: Olmaz.*"²⁵⁷

Meselelerde, bir nevi şartlı boşama sayılan "falan fiili işlersem alıp alacağım boş olsun" diyen bir kimsenin, o fiili işlediği takdirde nikâhlanacağı her kadının kendisinden boşanmış sayılacağına hükmedilmiştir.²⁵⁸ Ancak koca evlenip boşandığı karısına tekrar geri dönüş yaparsa hüküm ikinci defa uygulanmamaktadır.²⁵⁹ Çünkü bir kere bozulan yeminin hükmü bitmiş olmaktadır.

Bir şarta yemin edip karısını boşamak zorunda kalan kişiler daha sonra geri dönüş yolu aramaya çalışmaktadır. Bu kişi karısının boş olmaması için nasıl bir yol izlemelidir? Gelen meselelerde fuzuli nikâh olunup kocanın bunu fiiliyle kabul etmesi üzerine fetva verilmiştir. Kişi, fuzuli nikâh yapıp daha sonra kendi isteğiyle karısını boşar ve rızasını alarak tekrar evlenirse karısı, önceki şarta binaen ikinci defa boşanmış olmaz.

"Zeyd mutallakası Hind için "Eğer Hind'i tezevvüc edersem yahut bir kimesne Hind'i bana tezvîc ederse benden üç talâk boş olsun" dedikten sonra Zeyd Hind'i tezevvüc murad eylese tarîk-i şer'i nedir?

el-Cevab: Bir âhar kimesne Hind'i fuzûlen Zeyd için tezevvüc eder Hind der-akab talâk-ı selâse ile şart-ı mezbûra binaen boş olur lakin Hind Zeyd'in mülküne dahile

²⁵⁵ **Netîce**, nr. 244, s. 64.; benzer fetvalar için bkz. **Netîce**, nr. 269, s. 68.; **Behce**, nr. 470, 472, s. 101.; **Feyziye**, nr. 450, 494, 500, ss. 66, 72, 73.

²⁵⁶ **Feyziye**, nr. 483, s. 70.; **Behce**, nr. 486, s. 103.

²⁵⁷ **Behce**, nr. 446, s. 98.

²⁵⁸ **Feyziye**, nr. 457, s. 67.; **Behce**, nr. 508, 511, ss. 106, 107.; **Netîce**, nr. 202, s. 57.

²⁵⁹ **Netîce**, nr. 242, 282, ss. 63, 71.; **Behce**, nr. 512, 514, 517, ss. 107, 108.; **Feyziye**, nr. 443-445, ss. 64, 65.

olmamakla Zeyd'e haram olmaz ba'dehu Hind Zeyd'e tekrar fuzûlen tezevvüc olunur akd-i sâniyi Zeyd fiiliyle kabul edince nikâh sahihan mün'akid olur.”²⁶⁰

Netîcetü'l-fetâvâ'da yer alan iki meselede, “falan fiili işlersem alıp alacağım boş olsun” diyen kişiler o fiili işleyip bir kadınla evlenmek istedikleri takdirde kurtuluş yolu aramaktadır. Kadın ve adamın birer vekil tayin etmesi istenir. Bu vekiller iki kez nikâh akdi kıyar ve ikinci akdin kadın ve adam tarafından kabul edilmesi yoluyla nikâhları caiz hale gelir. Böylece boşama hükmü ortadan kaldırılmış olur.”²⁶¹

Mecmularda yer alan birkaç meseleye bakıldığında, kocanın boşama lafzını gerekmeyen durumlarda ağız alışkanlığı olarak kullandığı görülmektedir. Bu durum kadının her zaman boşanma tehdidi altında bırakılmasına sebep olmaktadır. Örneğin:

“Zeyd zevcesi Hind'e “Eğer şu yorganı benden izinsiz eline alırsan benden bâin talâk boş ol” dedikten sonra Hind Zeyd'in izninsiz ol yorganı eline alsın Hind Zeyd'den bâin talâk boş olur mu? *el-Cevab*: Olur.”²⁶²

3.3.9 Mecnunun, Sarhoşun ve Hastanın Boşaması

Kocanın boşama yetkisine sahip olması için tam ehliyetli olması yani akıllı ve bulûğ çağına ermesi gerekmektedir. Küçük çocukların ve akıl hastalığı olanların boşama yetkisine sahip olmadığı ilgili fetva örneklerinde de yer almaktadır.²⁶³ Ancak geçici akıl hastalığına tutulan kişinin akli yerinde olduğu vakitte karısını boşamasıyla hüküm gerçekleşmektedir.²⁶⁴

Sarhoşken karısını boşayan kişi, eğer sarhoşluk veren maddeyi bilmeden içerse talâkı geçerli olmamaktadır. Hanefilerin genel kabulüne ve bu konuda gelen fetva örneklerine göre bilerek ve isteyerek sarhoş edici madde alan kişinin boşaması geçerli sayılmaktadır.²⁶⁵ Yine aynı şekilde canı ve malıyla zorda tutulan mükrehin boşaması da geçerlidir. Ancak mecmualarda tespit ettiğimiz üzere bazı meselelerde zorla karısını

²⁶⁰ **Behce**, nr. 516, s. 107.; benzer fetvalar için bkz. **Netîce**, nr. 249, 250, 265, 274, 284, ss. 65, 67, 69, 71.; **Behce**, nr. 505-507, s. 106.; **Feyziye**, nr. 443, 444, 478, 504, ss. 64, 70, 73.

²⁶¹ **Netîce**, nr. 266, 267, s. 68.

²⁶² **Behce**, nr. 488, s. 103.

²⁶³ **Netîce**, nr. 225, 226, 292, ss. 61, 72.; **Feyziye**, nr. 430, s. 62.

²⁶⁴ **Feyziye**, nr. 404, s. 59.; **Behce**, nr. 463, s. 100.

²⁶⁵ **Feyziye**, nr. 389, 429, ss. 57, 62.

boşamak durumunda kalan şahısların boşaması geçerli sayılmamıştır. Bu tür boşama neticesinde mağduriyet olduğu için fetvalarda düzenlemeye gidildiği düşünülmektedir.

Ölüm hastalığında (maraz-ı mevt) yapılan boşamalar kocanın karısını mirastan mahrum edeceği düşüncesiyle tartışılmıştır. Kocanın bu hakkını kötüye kullanmaması için iddet içinde koca vefat ederse kadın mirasçı olmakta; kadın vefat ederse koca mirasçı olamamaktadır. Kadının rızasının olduğu boşamalarda iki taraf da birbirine mirasçı sayılmamaktadır. Örneğin: “*Zeyd maraz-ı mevtinde zevcesi Hind’i talebiyle üç talâk ile tatlık ettikten sonra Hind’in iddeti münkaziye olmadan Zeyd fevt olsa Hind Zeyd’e varise olur mu? el-Cevab: Olmaz.*”²⁶⁶

3.3.10 Vekaletle Boşama

Nikâh akdinde geçtiği üzere dileyen kimseler akit meclisine bizzat katılmayıp bir vekil aracılığıyla işlerini yürütmekteydi. Benzer durum boşama safhasında da karşımıza çıkmaktadır. Koca karısından ayrılmak istediğinde bu yetkisini vekili aracılığıyla kullanabilmektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken durum vekillerin yetkisi dışına çıkmadan işlemi gerçekleştirmeleridir. Kocanın karısını kaç talâk ile boşamaya niyet ettiği önemlidir. Vekil bir, iki veya üç talâktan hangisi ile boşamaya görevlendirildiyse sadece o hükmü yerine getirmekte, sınırı aşamamaktadır. Aksi halde eşler arasında ayrılık gerçekleşmemektedir. Örneğin:

“Zeyd zevcesi Hind’i tatlika Amr’ı tevki edip Amr dahi vekaleti kabul ettikten sonra Amr vekalet-i merkûmeye binaen Hind’i üç talâk ile tatlık eylese Zeyd selâseye tevkîli niyet etmeyince Hind Zeyd’den üç talâk boş olur mu? *el-Cevab: Olmaz.*”²⁶⁷

Feyziye’de yer alan meselelerde, bir kişinin “kocan beni boşamaya vekil kıldı” ya da “kocan seni boşadı” diye bir haberle çıkagelmesi sonucu kadının inanıp bir başkasıyla evlendikten sonra ilk kocanın gelip onları ayırması hükmü danışılmıştır.²⁶⁸ Vekalet inkâr edilip hüküm sabit olmadığı için boşama gerçekleşmemiştir. Sonradan evlenilen adamla aralarını ayırmak gerekmektedir.

²⁶⁶ Behce, nr. 533, s. 110.; benzer fetva için bkz. Feyziye, nr. 436, s. 63.

²⁶⁷ Behce, nr. 445, s. 97.

²⁶⁸ Feyziye, nr. 135, 136, s. 23.

Fetva mecmualarında gelen meselelerde yer alan bir diğer konu, kendisine yetki verilmediği halde bir başkası adına boşama işlemi gerçekleştiren fuzulinin yaptığı boşama işlemidir. Bu durumda tarafların haberdar olup boşamayı onaylaması ya da reddetmesi gerekmektedir. Örneğin, cariyesini evlendiren efendi, cariyenin kocasından habersiz cariyeyi boşarsa koca kabul etmediği sürece talâk gerçekleşmemektedir.²⁶⁹

3.3.11 Evliliğin Sona Ermesinin Sonuçları

3.3.11.1 İddet

Kocası vefat eden ya da kocasından boşanan kadının yeni bir evlilik yapabilmesi için beklemesi gereken süreye “iddet” denmektedir. Ele aldığımız fetva mecmualarında iddet bahsine dair yaklaşık yetmiş mesele bulunmaktadır.

Evliliğin sona erme çeşitleri ve kadınların durumlarına göre iddet süreleri değişmektedir. Kocası ölen kadının beklemesi gereken süre dört ay on gündür. *Kuran-ı Kerim*’de buyrulduğu üzere: “İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri kendi başlarına (evlenmeksizin) dört ay on gün beklerler.”²⁷⁰ Kocasından boşanmış ya da evliliği feshedilmiş kadın hayız gören yaşta ise iddeti üç temizlik süresi kadardır. *Kuran-ı Kerim*’de: “Boşanan kadınların kendileri üç âdet görünceye kadar beklerler.” buyrulmaktadır.²⁷¹

Gelen meselelerde görüldüğü üzere, henüz ergenliğe ulaşmamış, hayızdan kesilmiş veya hiç hayız görmeyen kadınların iddetinin üç ay olduğu belirtilmiştir.²⁷² *Kuran-ı Kerim*’de buyrulduğu üzere: “Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlar ile âdet görmeyenler hakkında tereddüt ederseniz onların bekleme süresi üç aydır.”²⁷³

Hamile kadınların iddeti, *Talâk* suresinde buyrulduğu üzere doğum yapmalarıyla sona ermektedir.²⁷⁴ Çocuğun organlarının belirgin olduğu vaziyette düşük gerçekleşirse iddet tamamlanmaktadır. Örneğin: “Zeyd fevt oldukta zevcesi Hind-i hâmil

²⁶⁹ Feyziye, nr. 416, s. 61.

²⁷⁰ Bakara 2/234.

²⁷¹ Bakara 2/228.

²⁷² Behce, nr. 590, 605, ss. 119, 121.; Feyziye, nr. 558, s. 81.; Netice, nr. 299, 301, 302, s. 74.

²⁷³ Talâk 65/4.

²⁷⁴ Talâk 65/4.

Zeyd'in fevtinden bir ay murûrunda müstebînü'l-hılka bir cenin-i meyyit ilkâ eylese Hind'in iddeti münkaziye olup nefsinin ahâra tezvîce kâdire olur mu? el-Cevab: Olur."²⁷⁵

Meselelerde, hamile olmayan kadının ric'î talâk ile boşandığı biliniyorsa iddet içinde kocası vefat ettiği takdirde yeni baştan vefat iddeti beklemesi gerektiğine hükmedilmiştir.²⁷⁶ Bâin talâk iddeti bekliyorsa başlamış olduğu iddeti tamamlamalıdır. Örneğin: *"Zeyd sıhhatinde zât-i hayz olup hâmil olmayan zevcesi Hind-i hurreyi talâk-ı selâse ile tatlik edip ba'dehu üç gün murûrunda Zeyd fevt olsa Hind'in iddeti iddet-i vefata münkalibe olur mu? el-Cevab: Olmaz."*²⁷⁷

Gelen meselelerde görüldüğü üzere, eşler arasında ilişki yaşanmadan evlilik sona ererse kadının iddet beklemesine gerek yoktur.²⁷⁸ Kuran-ı Kerim'de: *"Mümin kadınlarla evlenme akdi yapıp da sonra, birleşmeden onları boşadığınızda onlar üzerinde, hesaplayıp bekleteceğiniz bir iddet hakkınız yoktur."* buyrulmaktadır.²⁷⁹

İddetin amacı kadının hamile olup olmadığının anlaşılması ve bunun neticesinde nesebin karışmasını önlemektir. Geri dönme imkânı olan boşamalarda kocaya, bâin talâk ile vuku bulan boşamalarda ise her iki tarafa düşünme fırsatı verilerek yeniden bir araya gelmelerine imkân tanınmaktadır. Umulur ki eşler arasındaki nefret sevgiye dönüşür, karardan pişmanlık duyulup uzlaşma yoluna gidilir. Yine kocası vefat eden kadının ruhen yeni hayatına alışmasını sağlamak için belli bir süre geçmesi, iddetin hikmet ve gayeleri arasında yer almaktadır.

Fetva mecmualarında yer alan meseleleri incelediğimizde kadınların iddet sürelerinin bitiş ve başlayışına hususiyetle dikkat edildiğini görmekteyiz. Yeni bir evlilik yapılacağı takdirde önceki evlilikten olan iddetin bitimine dikkat edilip şayet iddet tamamlanmadıysa kadın ve erkeğin aralarının derhal ayrılması gerektiğine hükmedilmiştir. Eşler bu hususta anlaşmazlığa düşerse mahkemeye giderek iddia ve

²⁷⁵ **Netice**, nr. 314, s. 76.; benzer fetvalar için bkz. **Behce**, nr. 554, 603, ss. 113, 120.

²⁷⁶ **Behce**, nr. 599, s. 120.

²⁷⁷ **Behce**, nr. 595, s.119.; benzer fetvalar için bkz. **Feyziye**, nr. 559, s. 81.; **Netice**, nr. 300, s. 74.

²⁷⁸ **Feyziye**, nr. 553, 557, ss. 80, 81.; **Behce**, nr. 265, 606, ss. 71, 121.

²⁷⁹ Ahzab 33/49.

beyanda bulunabilmektedir. Şahitlerin görüşleri veya delil sunulması yoluyla iddetin tamamlanıp tamamlanmadığına dair hüküm verilmektedir. Örneğin:

“Zeyd-i müteveffanın zevcesi Hind nefsinı şuhûd mahzarlarında Amr’a tezvîc ettikten sonra bir sene mürurunda Hind Amr’dan “Ben nefsimi sana tezvîc ettiğimde iddetim münkaziye olmamıştı” deyu dava ve Amr inkâr eylese Hind müddeâsına ikâmet-i beyyine edince Amr’dan tefrîk olunmak lazım olur mu? *el-Cevab*: Olur.”²⁸⁰

İddet müddetince kadının evlenmesi yasaktır. Böyle bir evlilikte bulunan kişilerin araları derhal tefrik edilir. Fasit evlilik sonrası adam vefat ettiyse kadının ölüm iddeti beklemesine gerek yoktur. Şayet ilişki gerçekleştiyse boşama iddeti beklenir. Buradaki husus, evlilik fasit olsa da zifafın gerçekleşmesi ve kadının hamile olma ihtimali üzerinedir.

Efendisi vefat eden ümm-ü veledin iddeti üç hayız kadardır. Zifaf esas alındığı için buradaki iddet, talâk iddetine benzetilmektedir.

“Zeyd-i müteveffanın zât-i hayz olan ümm-i veledi Hind Zeyd’in fevtinden altmış gün tamamında nefsinı Amr’a tezvîc murad ettikde üç hayız görüp “İddetim münkaziye oldu” dese Amr Hind’e inanınca Hind’i tezevvüc etmek caiz olur mu? *el-Cevab*: Olur.”²⁸¹

Feyziye’de yer alan birkaç meselede, başka bir beldede olan kocanın ölüm haberi ya da kendisini boşadığı haberi karısına ulaştığında iddetin ne zaman başlayacağı mevzuu danışılmıştır. Bu durumda, haberin kadına ulaştığı zaman değil kocanın öldüğü ya da karısını boşadığı andan itibaren iddetin başlaması gerektiğine hükmedilmiştir.²⁸²

İslam memleketinde yaşayan ehl-i kitap bir kadın, Müslüman bir erkekle evliyse iddet beklemesi gerekmektedir. Şayet kendisi gibi gayrimüslim bir erkekle evliyse itikatlarında böyle bir uygulama olmadığı sürece iddet beklemesi gerekmediği hükmü verilmektedir.²⁸³

İddet bekleyen kadın, bu süreyi kocasıyla oturduğu evde geçirmelidir. İddet bitmeden bu evden çıkmasının doğru olmadığı meselelerde de görülmektedir.

²⁸⁰ **Feyziye**, nr. 203, s. 31.; benzer fetva için bkz. **Feyziye**, nr. 561, s. 81.

²⁸¹ **Behce**, nr. 593, s. 119.; benzer fetva için bkz. **Feyziye**, nr. 536, s. 78.

²⁸² **Feyziye**, nr. 545, 546, s. 79.

²⁸³ **Behce**, nr. 594, s. 119.; **Feyziye**, nr. 544, s. 79.

“Zeyd’in zevce-i medhûl-bihası Hind Zeyd’in menziline sâkine iken Zeyd Hind’i tatlık eylese Hind iddeti münkaziye oluncaya dek menzil-i mezbûrda sâkine olmayıp bi-gayr-i vech âhar menzile çıkmağa kâdir olur mu? *el-Cevab*: Olmaz.”²⁸⁴

Behce’de yer alan bir meselede, kocasının evinde iddet bekleyen kadının, canı ve malı üzerine korkusu olduğu takdirde ailesinin yanına taşınmasına dinen müsaade edildiğine fetva verilmiştir.²⁸⁵

Kadının ihtiyaçlarının karşılanması için kocası tarafından ödenen bedele iddet nafakası denmektedir. Kocası vefat eden bir kadın mirastan payını alacağı için ayrıca iddet için nafaka hakkı bulunmamaktadır. Hamile bir kadının iddeti doğuma kadar sürdüğü için nafakası da doğumla sona ermektedir. Kocasından boşanmış olan kadının iddet nafakası ise üç hayız görmekle tamamlanmaktadır. Kadın kendine nafaka takdir ettirmek istiyorsa iddet süresi içerisinde hâkime başvurmaktadır. İddet bitiminde nafaka hakkı tanınmamaktadır.

3.3.11.2 *Hidâne*

Hidâne, çocuğun ya da çocuk hükmünde olan kişilerin bakılıp gözetilmesi, onların himaye edilmesi anlamına gelmektedir. Ele aldığımız fetva mecmualarının aile hukuku alanında yer verdiği son mevzuu olan *Babu’l-hidâne*’ye dair yüze yakın mesele bulunmaktadır.

İslam hukukunda eşlerin boşanması durumunda çocukların bakımı öncelikle anneye verilmektedir. Çocuğun doğum sonrası süreçte beslenme, bakım ve temizlikte annesine ihtiyaç duyduğu aşikardır. Annenin şefkat ve merhameti, bu işlerdeki becerisi çocuğun yetişme döneminde oldukça önemlidir. Baba, maddi ve hukuki anlamda çocuğu üzerinde hak sahibidir.

Annenin bulunmadığı durumlarda çocuğun bakımı annenin akrabalarına geçmektedir. Hidâne hakkının kime ait olduğu konusunda çok sayıda mesele yer almaktadır. Sırasıyla anneanne, babaanne, kız kardeş ve teyze gibi kimselere intikal

²⁸⁴ **Feyziye**, nr. 530, s. 77.; benzer fetvalar için bkz. **Behce**, nr. 614, 615, s. 122.

²⁸⁵ **Behce**, nr. 612, s. 122.

etmesi gerektiği belirtilmektedir.²⁸⁶ Hidâne'de bulunacak kişinin akıllı, bulûğa ermiş ve çocuğa bakabilecek güç ve ahlaki olgunluğa erişmiş olması gerekmektedir.

Hidâne hakkı için aynı düzeyde yer alan birden fazla kişi varsa hâkimin kararıyla çocuk için en uygun olanı seçilmektedir. Kişi eğer hidâne şartlarına riayet etmezse çocuk kendisinden alınıp daha uygun kişiye teslim edilmektedir. Hidâne şartlarına aykırı sayılan durumlar arasında; çocuğu babanın bulunduğu memleketten alıp başka bir beldeye götürmek, dine aykırı işlerde bulunmak ve çocuğa mahrem olmayan bir kişiyle evlenmek gibi hususlar örnek gösterilebilir. Son madde, çocuğun üvey baba veya üvey kardeş tarafından herhangi bir sıkıntıyla karşılaşmaması açısından önemli bir uygulamadır.

“Hind zevci Zeyd’i müteveffadan olup iki üç yaşında olan sağîre kızı Zeyneb’i bi-hakkı’l-hidâne terbiye ederken Hind fâcîre olmakla yabarlarda yatıp sağîreyi yalnız bırakmakla zıya’ ihtimali galip olup Hind’in anası dahi fâcîre olup sağîreyi aldığı takdirce menziline yalnız bırakıp zıya’ ihtimali galip ve mütehakkık olsa hakk-ı hidâne sağîrenin babasının anası Aîşe’nin olmakla Aîşe sağîreyi re’y-i hakimle Hind’den alıp terbiye ve imsâka kâdire olur mu? *el-Cevab*: Olur.”²⁸⁷

Çocuğa bakan kişi, çocuğa yabancı biriyle evlendiği takdirde kendisinden hidâne hakkı düşmektedir. Mecmualarda örneklerine rastlandığı üzere, baba dilerse çocuklarını geri alabilmekte ya da hidâne hakkı bulunan diğer şahıslar çocuğa sahip çıkabilmektedir.²⁸⁸ Şayet kadın bu eşinden ayrılırsa hidâne hakkı kendisine rücu’ etmektedir.²⁸⁹

Fetva örneklerinde, çocuğun kadınlardan mahrem bir akrabası olmadığı durumda asabe sıralamasına göre en uygun kişiye verilmesi gerektiği belirtilmiştir.²⁹⁰ Çocuğun asabeden akrabaları bulunmadığı takdirde zevi’l-erhâmdan olan ana bir kardeş, ana bir kardeşin oğlu, ana bir amcaya vb. teslim edilmektedir. Meselelerde, azatlı kölenin çocuğu için ana babayı azat eden efendiye hidâne hakkı tanınmaktadır.²⁹¹ Çocuğun

²⁸⁶ **Behce**, nr. 644, 646, 647, s. 126.; **Feyziye**, nr. 577, 586, 597, 605-607, ss. 83, 85, 87, 88.; **Netîce**, nr. 340, 342, 352, 356, ss. 80, 82.

²⁸⁷ **Behce**, nr. 665, s. 129.; benzer fetvalar için bkz. **Behce**, nr. 672, s. 130.; **Feyziye**, nr. 579, 580, 587, 588, ss. 84, 85.

²⁸⁸ **Feyziye**, nr. 582, 594, ss. 84, 86.; **Netîce**, nr. 360, s. 83.; **Behce**, nr. 650, 654, 663, 669, ss. 127, 129, 130.

²⁸⁹ **Feyziye**, nr. 583, 589, ss. 84, 85.; **Netîce**, nr. 349, s. 81.

²⁹⁰ **Behce**, nr. 645, 648, 649, ss. 126, 127.; **Feyziye**, nr. 576, 582, 584, 604, ss. 83, 84, 87.; **Netîce**, nr. 347, 348, s. 81.

²⁹¹ **Behce**, nr. 650, 653, 655, s. 127.; **Feyziye**, nr. 596, 602, ss. 86, 87.

bakımı için akrabalarından güvenilir bir kimse bulunamadığı takdirde hâkim görüşüne ihtiyaç duyulmuş, hüküm onun takdir ettiği şekilde uygulanmıştır.²⁹²

Meselelerde, erkek çocuğun kendini idare edecek yaşa gelene kadar, kız çocuklarının bulûğa erene kadar hidâne yoluyla bakılacağına hükmedilmiştir.²⁹³ Daha sonra erkek çocuğu asabe tarafından akrabalarına verilmektedir.

“Zeyd-i sağîri anasının anası Hind bi-hakkı’l-hidâne imsâk üzere iken Zeyd yedi yaşını tekmîl edip istiğnâ hasıl olsa sağîrin akreb-i asabâtı li-ebeveyn ammi Amr sağîri Hind’den almak istedikte sağîrin li-üm kız karındaşı Zeyneb sağîri “Ben alırım” deyu Amr’ı men’a kâdire olur mu? *el-Cevab*: Olmaz.”²⁹⁴

Erkek çocuk bulûğa erdiğinde, kız çocuk ise kendi başına karar verme yetkinliğine ulaştığı zaman anne babasından ya da mevcut akrabalarından hangisini tercih ederse onun yanında kalabilmektedir.²⁹⁵

Müslüman olmayan bir kadın da Müslüman bir kadın gibi çocuğu üzerinde hak sahibidir. Anne şefkat ve merhametinin din ayrımı yoktur. Çocuk akli erip dini kavrayıncaya kadar annesinin yanında kalabilmektedir. İlgili meselelerde, çocuk bu yaşa erdiğinde babasının bakımına verilmesi gerektiği belirtilmektedir.²⁹⁶

Hidâne sürecinde çocuğun bakımı kendi malı varsa öncelikle oradan karşılanmaktadır. Malı bulunmadığı takdirde ihtiyaçlarını babası gidermektedir. Hidâne hakkı elinde olan kişi, kadıya başvurup babaya nafaka takdir ettirip borçlanma yoluna gidebilir. Aşağıdaki fetva bu konuyu örneklendirmektedir:

“Hind zevc-i mutallıki Zeyd’den olup hidânesinde olan sağîr oğlu Amr’ın malı olmamakla Amr için Zeyd’in üzerine hâkime kadr-i ma’rûf yevmî şu kadar akçe nafaka takdîr ettirip ve istidâneye izin alıp bir müddet sağîri istidâne ile infak ettikten sonra Hind nafaka-i müstedâneyi almadan Zeyd fevt olsa Hind nafaka-i müstedâneyi Zeyd’in terekkesinden almağa kâdire olur mu? *el-Cevab*: Olur.”²⁹⁷

²⁹² Behce, nr. 656, 658, 660, 662, 663, ss. 128, 129.

²⁹³ Behce, nr. 664, 668, s. 129.; Feyziye, nr. 608, s. 88.; Netîce, nr. 354, s. 82.

²⁹⁴ Feyziye, nr. 609, s. 88.; benzer fetva için bkz. Netîce, nr. 338, s. 80.

²⁹⁵ Behce, nr. 674, s. 130.; Feyziye, nr. 590, s. 85.; Netîce, nr. 363, s. 83.

²⁹⁶ Netîce, nr. 353, s. 82.

²⁹⁷ Behce, nr. 713, 716, 720, ss. 136, 137.; Feyziye, nr. 633, 641, ss. 92, 93.

Nafaka yetmediği takdirde yine hâkime başvurulup artırma talep edilebilir. Kadın, çocukların bakımı üzerine muhâleada bulunmuş ise bu sürede bakım masrafları kendisine aittir. Çocuk bu dönem içerisinde vefat etse dahi kalan miktarı kocaya ödemekle yükümlüdür.

Hidâne başlığı altında yer alan meselelerde, bu hakkı kendisinde barındıran kişi çocukları babasından gizleyememekte, babanın çocuklarıyla ilgilenmesine engel olamamaktadır. Annenin akrabaları, çocuğu başka bir şehre götürememektedir. Bu hak sadece anneye ait kabul edilmektedir. Annenin götürebileceği belde ise meselelerde sadece nikâh kıyılan yer ile sınırlandırılmaktadır. Aynı şekilde baba da çocuğu hidâne hakkı olan kişinin rızası olmadan uzak bir yere götürememektedir.²⁹⁸

“İstanbul ahalisinden Zeyd Hind’i İstanbul’da tezevvüc ettikten sonra Hind fevt olsa halen Hind’in Dimetoka’da mütevattine olan anası Zeyneb Hind’in Zeyd’den olan sağîre kızı Hatice’yi hâdinesi olmakla Zeyd’in izninsiz Dimetoka’ya götürüp anda imsâka kâdire olur mu? *el-Cevab*: Olmaz.”²⁹⁹

²⁹⁸ **Behce**, nr. 667, 670, ss. 129, 130.

²⁹⁹ **Feyziye**, nr. 579, s. 84.; benzer fetvalar için bkz. **Feyziye**, nr. 580, 588, ss. 84, 85.

4. SONUÇ

Müslümanlar Asr-ı Saadetten beri dini ve hukuki hayatta karşılaştığı meseleleri kendi bilgi ve birikimiyle çözemediği durumda ehil kimselere danışma ihtiyacı hissetmiştir. Osmanlı döneminde bu ihtiyacı müftülük, kadılık ve şeyhülislamlık makamı karşılamıştır. Söz konusu meselelere çözüm bulma işlemi fetva literatürünün oluşumuna zemin hazırlamıştır. Biriken fetvalar ya bizzat şeyhülislam tarafından ya da fetva katipleri aracılığıyla çeşitli şekillerde derlenip mecmua halinde yayınlanmıştır. Hanefi mezhebinin aslî kaynaklarından yararlanmak suretiyle bu meselelere çözüm sunulmuştur. Hemen hemen her konuda meseleyi içinde barındıran mecmualar, ilerleyen dönemlerde aslî kaynaklarda araştırma yapma imkânı sınırlı olan kadı, müftü ve şeyhülislamın el kitabı halini almıştır. Bu çalışmanın temel kaynaklarını oluşturan *Behcetü'l-fetâvâ*, *Netîcetü'l-fetâvâ* ve *Fetâvâ-yı Feyziyye* adlı mecmualar hem kendi dönemine hem de sonraki dönemlere kaynaklık eden muteber eserlerden kabul edilmiştir.

“XIII. Yüzyıl Fetva Mecmuaları Işığında Osmanlı’da Aile Hukuku” başlıklı tezimizde, belirtilen fetva mecmualarının aile hukuku alanına dair nikâh, radâ’ ve talâk bahisleri incelenmiştir. Öncelikle *Fetâvâ-yı Feyziyye maa’n-nukûl*, *Behcetü'l-fetâvâ maa’n-nukûl* ve *Netîcetü'l-fetâvâ maa’n-nukûl* adlı eserlerden okumalar yapılmıştır. Kapsamın geniş olması hasebiyle metin içerisinde mecmuaların “Klasik Yayınları” tarafından latinize edilmiş ve *Fetâvâ-yı Feyziyye*, *Behcetü'l-fetâvâ* ve *Netîcetü'l-fetâvâ* isimleriyle yayınlanmış nüshaları kullanılmıştır. Konu başlığı altında hükümleri açıklarken fetvaların nükûllerinden ve Hanefi mezhebinin muteber kaynaklarından istifade edilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, İslam aile hukukuna dair yaklaşık bin iki yüz mesele incelenerek ilgili konu başlığı altında sunulmuştur. Konuyla ilgili doktrinde yer alan hüküm belirtilip daha sonra konuyu açıklayıcı, temsil gücü yüksek fetva örnekleri sunulmuştur. Böylece öğretici ve uygulamadaki usul gösterilmeye çalışılmıştır. O dönemde en çok karşılaşılan ve tartışma konusu olan problemlere yer verilmiştir. Konuyla ilgili daha fazla örneğe ulaşmak ve çalışmamızdan istifade etmek isteyenler için dipnot kısmında kaynaklar ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir.

Bir meselenin çok sayıda danışılmış olmasından yola çıkarak toplumun genelinin o mevzuda sıkıntı yaşadığına ya da XVIII. yüzyılın genel probleminin o olduğuna kanaat getirilmemelidir. Mecmualar bize dönem hakkında genel bir bilgi vermektedir. Toplumu tanıyabilme, sorunlarını görebilme adına fırsat sunmaktadır. Kapsamlı bir çalışma için o dönemin diğer fetva örneklerine, şer'iyce sicillerine ve tarihi kaynaklarına müracaat etmek lazımdır. Bizim amacımız, parçanın bütün hakkında fikir oluşturmaya inancıyla konuya katkı sağlayabilmektir.

Aile hukukunun ilk bahsi *Kitâbu'n-nikâh*'a dairdir. Meselelere yansıdığı kadarıyla nikâh bahsiyle ilgili en çok danışılan konulardan ilki, küçük erkek ve kızların evliliği mevzuudur. Küçüğü evlendirme velayetinin kime ait olduğu, veli bulunmadığı durumlarda kimlere hak tanındığı gibi meseleler tartışılmıştır. Bu fetvalarda, Hanefi anlayışına birebir uygun cevap verilerek velayette asabe önceliği tanınmıştır. Asabeden kimse bulunmadığı takdirde velayet hakkının zevi'l-erhâma geçtiği, kimsesi olmayan çocuğun ise velayetinin kadıya ait olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, bulûğa ermiş olanların veli veya kadı izni vs. olmadan şahitler huzurunda kendilerini evlendirebildikleri görülmüştür.

Meselelerde, evlilik ve boşanmaya dair durumlarda vekil tayin etme yolunun kullanıldığı görülmüştür. Sadece erkeklerin değil tam ehliyeteye sahip kadınların da kendilerini evlendirme hususunda bir başkasına vekalet tanıdığı saptanmıştır. Vekalet verilen şahıs usulsüzlük yaptığı takdirde, akde aykırı davrandığı gerekçesiyle vekalet düşürülüp yapılan işlem geçersiz kılınmıştır.

Osmanlı Devleti'nin büyük bir imparatorluk olması sebebiyle farklı ırk ve dinden pek çok insan aynı devlet çatısı altında yaşamıştır. Bu durum aile hukukunun uygulanışında farklılık ve zenginliğe vesile olmuştur. Meselelerde köle, cariyeye ve gayrimüslim kişilerin evlilikleri işlenmiştir. Köle ve cariyelerin evliliğinin efendilerinin iznine bağlı olduğu, izin verilmediği sürece akdin yürürlüğe girmediği belirtilmiştir. Farklı dinden olan kişiler, zimmî statüsünde kabul edilip bir sorun yaşadıkları takdirde öncelikle kendi itikatlarında var olan uygulamalar dikkate alınmış; bu kişilerin İslam'a girmesiyle uygulanacak hükümler ise fetva örnekleriyle açıklanmıştır.

Nikâh bahsinde en çok fetva istenen meselelerden biri de evlenme engellerine dairdir. Çok eşliliğin mevcut olduğu dönemde hanımlar arasında sıhrî hısımlık veya kan hısımlığı doğuran bir durum bulunduğu takdirde evliliğin olmayacağı yönünde hüküm verilmiştir. Ancak uygulama sürecinde bazı sorunlarla karşılaşmış ve bunlara çözüm üretilmeye çalışılmıştır. Örneğin, kendisiyle evlenilmesi yasak olan kadınlarla bilerek evlenen kişilere şahit olunmuş, bu kişiler eşlerinden tefrik edilerek şiddetli bir ta'zîr cezasına tabi kılınmıştır. Olumsuz meselelerden biri olan aile içi cinsel istismar ve cinsel ilişkiye dair örnekler de mecmualarda yer almış, böyle bir durum gerçekleştiğinde ortaya çıkan hurmet-i musâhere süreci kayıtlara işlenmiştir. Ayrıca, bir fetva örneğinde denk geldiği üzere eşcinsel ilişkinin mevcudiyetine de şahit olunmuştur.

Kadının maddi dayanağı kabul edilen mehir konusunda yaşanan ihtilaflar, mecmualarda sıklıkla tartışılmıştır. Nikâh bahsinde yer alan yaklaşık beş yüz meseleden yüz küsuru mehirle ilgili hükümlere dairdir. Bu örnekler sayesinde dönemin mehir miktarlarını görme imkânımız olmuştur. Ayrıca, mehrin belirlendiği vakitteki paranın kıymetini kaybettiği, verileceği vakitteki değerinin altın veya gümüş cinsinden hesaplanması gerektiği belirtilmiştir. Mehirle ilgili gelen fetvalar ışığında, o dönemde enflasyonun varlığına dair bilgi edinilmiştir. Mehir konusunda taraflar arasında anlaşmazlık çıkıp mağduriyet yaşandığı takdirde hâkim kararıyla çözüm sunulmuştur. Gerek bu konuda gerek diğer tartışma içeren meselelerde hem kadın hem de erkeklerin sosyal ve ekonomik haklarını temin edebilmek için hâkim huzuruna çıktığı ve haklarını aramaktan çekinmediği görülmüştür.

Kitâbu't-talâk bahsinde, şer'î olarak talâk yetkisinin erkeğin elinde olması sebebiyle genellikle eşlerin kendi aralarında bunu çözüme kavuşturduğu görülmüştür. Erkeğin sahip olduğu boşama yetkisinin bazı durumlarda gereksiz ve kolayca kullanıldığı örneklerine rastlanmıştır. Talâkın şarta bağlanması mevzuunda, kocanın içinde bulunduğu zor durumdan kurtulmak adına evliliğini öne sürdüğü görülmüş, şart koştuğu şey yerine geldiği takdirde karısının kendisinden boşandığı belirtilmiştir. Böyle bir durumda karısına geri dönmek isteyenlerin hâkim huzuruna çıktığı, düştüğü çıkmazdan kurtulmak adına çözüm aradığı görülmüştür. Ayrıca, o dönemde örfün hükümlere etkisi ortaya çıkarılmıştır. Örneğin, boşamaya taalluk eden “Şart olsun”, “Başına gün doğsun”,

“Mefhum-i küllemâ üzerime olsun” gibi lafızların kullanılmasıyla boşama hükmünün yürürlüğe girdiği bildirilmiştir.

Meselelere baktığımızda muhâlea yoluyla boşanmaların sıklıkla tercih edildiği dikkat çekmiştir. Bu konuda ilk adımı daha çok kadınların attığı görülmüş, mehir, nafaka ya da çocukların bakımı üzerine ayrılma talebinde bulundukları saptanmıştır. Boşanma sonrası kadınların iddet süreleri ayetler ışığında açıklanmış ve konuyla ilgili fetva örneklerine yer verilmiştir. Hem evlilik hem iddet süresince nafaka sorumluluğunun kocaya ait olduğu belirtilmiş, bu sorumluluğu yerine getirmeyen eşler için kadı kararıyla nafaka takdir etme yoluna gidildiği örnekleri görülmüştür.

Son olarak hidâne başlığı altında, eşlerden birinin ölümüyle ya da karı kocanın ayrılmasıyla çocukların bakımının kime ait olduğu meseleleri tartışılmıştır. Hidâne hakkına sahip olacak kişilerin uyması gereken şartlar sıralanmış; çocuğa yabancı biriyle evlenen, dine aykırı işlerde bulunan, çocuğu anne babanın bulunduğu beldeden uzağa götürmeye çalışan kişilerden çocuğun alınıp sıralamadaki diğer kişilere teslim edildiği belirtilmiştir. Örneğin, kızı vefat edip torununun bakımını üstlenmek isteyen Dimetokalı bir kadının, çocuğu İstanbul’da yaşayan babasından izinsiz memleketine götüremeyeceği bildirilmiştir.

EKLER

﴿ ٢٥ ﴾

الاباشرط المتقديم سواء كان الفضل كثيرا او يسيرا (البحر الرائق في الحج
عن الغير ملخصا)

اولا زينه حج فرض اولان زيد مر جو ازوال اوليان مرضه مبتلى اولوب بنفسه
حجدين عاجز اولغله زيد بنم ايجون حج ايله ديورمرو شوقدر اجه و يروب لكن مباح
من بور زيدك و طندن اجه عروك نفقه سنه بالغ اولماسه عرومكه مكرمه يه قريپ
اولوب مبلغ من بور نفقه سنه بالغ اوله حق محلدن زيد ايجون حج ايلسه زيددن فرض
حج ساقط اولورمي * الجواب * اريماز

(لوا امر الحى ان يحج عنه بمبلغ فليبلغ النفقة من يده لم يحج عنه من حيث يبلغ لانه
امكن مراجعته بخلاف الميت (ايضاح الكرماني في الحج عن الغير)
صبي اولان زيد باباسي عزي ايله حج كتمش اولسه زيددن فرض حج ساقط اولورمي
بوخسه بعد البلوغ اعاده لازميدر * الجواب * لازميدر
(والصبي اذا حج مع الاب لا يتوب عن حجة الاسلام ويلزمه الاعادة
(احكام الصغار)

زيدك آزاد سر قولى عرو زيدايله حج كتمش اولسه عرودن فرض حج ساقط اولورمي
بوخسه بعد العتق اعاده لازميدر * الجواب * لازميدر
(ولو حج قبل العتق مع المولى لم يجزه عن حجة الاسلام وعليه حجة الاسلام اذا عتق
(خاتمه في الحج)

استطاعت اولوب فقير اولان زيد ماشيا حج ايلسه زيد موسر اولد قده اعاده حج
لازمه اولورمي * الجواب * ولماز

(لو حج الفقير ثم استغنى لم يحج ثانيا لان شرط الوجوب التمكن من الوصول الى موضع
الاداء ولذا لا يشترط المال للمكي لكن في التوادراته حج ثانيا ذكره القهستاني
(الدر المنتقى في الحج)

✽ كتاب النكاح ✽

(هو لغة الضم والجمع وشرعا عقد اى مجموع ايجاب وقبول ولو حكما يرد على ملك المتعة
اى حل استمتاع الرجل من المرأة قصدا (الدر المنتقى)

هند زیده بنی شوقدر اجه مهر ايله نفسكه تزويج ايله ديور زیدی توکیل ايتكله زيدا
دخی هندى اولقدر اجه مهر نسجه سبله شهود محضر لنده نفسنه تزويج ايلسه عقد
مزبور صحیح اولورمي * الجواب * اولور

واذا ذنت المرأة للرجل ان يزوجهها من نفسه فعقد بمحضرة شاهدين جائز
(هداية في الوكالة بالنكاح وكذا في الكافي)

زيد مرض موندند هندى شهود محضر لنده تزويج ايتدكد نصكره زيد فوت اولوب
هندى وساروره سنى ترك ايلسه هند تركدن حصه سنى المتى استدكده ساروره مجرد
زيد مرض موندند تزويج ايتكله وارثه اولمازن ديورندى منه قادر

³⁰⁰ Seyyid Feyzullah Efendi, Fetâvâ-yı Feyziye maa'n-nukûl, İstanbul: Darü't-Tibâati'l-Âmire, 1266, s. 25.

﴿٧٩﴾

زید باباسنک رضاغا ار قرینداشی عمروک نسباً قز قزنداشی هندی تزوج ایتک جائز
اولوری * الجواب * اولور
(ولم یعتق بعده کنت العم ولا محرم غیر رحم کالمحرم بالرضاع) (قہستانی فی اول العتق)
﴿کتاب الطلاق باب ما یقع به وما لا﴾

د لسن اولان زید زوجہ سی ہندی اشارت معہودہ سہلہ تطلیق ایلہ ہندی زید دن
بوش اولوری * الجواب * اولور
(وبقع طلاق الاخرس بالاشارة زید بالاخرس الذی ولد وهو اخرس او طراً علیہ ذلک
ودام حتی صارت اشارتہ مفہومہ کذا فی المضمرات) (ہندی فہمین بقع طلاقہ)
زید اخرس اولیان عمروہ زوجہ ک ہندی تطلیق ایلہ دیدکدہ عمرو اصلاً نسنہ نطق
ایتمیوب انتجی باشی اکہ مجرد بویلا ایتککھ ہندی زید دن بوش اولوری * الجواب * اولماز
(لو قبل لرجل طلقت امرأتک فاوی برأسہ ای نعم ینبغی ان لا تطلق کذا فی العتق
واما طلاق الاخرس بقع بالاشارة) (جامع الفصولین فی ۳۴)
شرط اولسون دیمک عورتہ بوش اولسون دیمک معانسنہ متعارف اولان یلہ اہالہندن
زید زوجہ سی ہندی شرط اولسون دیدکدہ قلبندن اوج طلاق بوش اولمغی نیت ایدوب
لکن اوج طلاق بوش اولغہ متعلق نسنہ دیمیوب مجرد شرط اولسون دیوب اوج طلاق
بوش اولمغی نیت ایتککھ ہندی زید دن بر طلاق بوش اولور یوخسہ اوج
طلاق * الجواب * بر طلاق
(صریحہ ما استعمل فیہ دون غیرہ مثل انت طالق و مطلقہ و طلقک و تقع بہا واحدہ
رجعیہ وان نوى ضدها ای ضد الواحدہ وهو الواحدہ البائتہ او اکثر من الواحدہ
(فی باب ایقاع الطلاق من صد الشریعہ)
برقر یہ اہالہنشی بعد الیوم سیاہیمزہ یدندہ اولان امر شریفدن زیادہ نسنہ ویرمہ لم
دیو اتفاق ایدوب عادت جاہلانہلری اوزرہ اوزرہ یہ بر جیوق وضع ایدوب طلاقہ متعلق
کلام سولہ مکسر بن جملہ سی اول جیوقی اتلا یوب یووجہ اوزرہ جیوق اتلامدن
مرا دلری طلاق ثلثہ اولسہ بعدہ مزبور لر سیاہی یہ امر شریفدن زیادہ نسنہ
ویرسدل مجرد مرا دلری نسنہ مزبور لر عورتلری بوش اولوری * الجواب * اولماز
(فالت زوجہا طلقی فاشار الیہا بثلث اصابع یرید بذلك ثلث تطلیقات لا تطلق مالم یقل
بلسانہ لانه لو وقع لوقع بالضمیر والطلاق لا یقع بالضمیر
(محیط برہانی فی ایقاع)
زید زوجہ سی ہندی تطلیقہ عمروی توکیل ایدوب عمرو دخی وکالتی قبول ایتدکدہ نصکرہ
عمرو وکالت مزقومہ یہ بناء ہندی اوج طلاق ایلہ تطلیق ایلہ زید ثلاثہ یہ توکیلی نیت
ایتمیوبک ہندی زید دن اوج طلاق بوش اولوری * الجواب * اولماز
(رجل وكل غیرہ بالطلاق فطلقہا الوکیل بالثلاثۃ ان کان الزوج نوى بالتوکیل توکیل
بالثلاث طلق ثلاثاً وان لم یضو الثلاث لا یقع شیء فی قول ابی حنیفہ رحمہ اللہ

³⁰¹ Yenişehirli Ebu'l-Fazl Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl*, Mehmed Fıkhî el-Aynî (ter.), İstanbul: Darü't-Tibâati'l-Âmire, 1266, s. 79.

❖❖❖❖❖

انتقال ایدر یوخسه اول بلده قاضی بشاره می انتقال ایدر
 الجواب اول بلده قاضی بشاره می انتقال ایدر
 (ولو كان للصغير اب امتنع عن تزويجها لا ينقل الولاية الى الجد بل تزويجها
 القاضي ولو عضل ولي الاقرب للصغير والصغيرة من تزويجها فيزوجها
 القاضي لكن تزويجها ههنا يابى عن العاضل باذن الشرع لا بغيره لان العاضل
 ظالم بالتمنع والقاضي كف ايدي الظلمة (فيمن كرر في نوع ولي الصغير
 من النكاح كذا في المنظومة لابن الوهبان واحكام الصغار للاستروشي)

❖ باب المحرمات والرضاع ❖

هند زبده منكوحه می اولدیغی حالده زیده سن والده م زبده شهوت
 ايله مس ایتکله یتمزده حرمت مصاهره واقعه اولمشدی دیو دعوی
 زید انکار ایدوب مدعی ثابت اولمیر بعد زید هند ايله رضایله
 محالعه ایتدکلر ندنصکره حرمت مصاهره می عن اصل منکر وهند دخی
 خصوص مزبورده نفسی تکذیب اید یحک زید هندی تروج ایتک
 جائز اولور می *الجواب* اولور (شیخ)
 رجل اقران هذه المرأة امه او ابنته او اخته من الرضاع ثم اراد ان يتزوجها
 وقال او هميت او اخطأت او نسبت وصدقت المرأة فيما ادعى من الغلط
 والنسيان كان له ان يتزوجها وكذا لو اقرت المرأة بذلك وانكر الرجل
 ثم اكذبت المرأة نفسها وقالت اخطأت او غلطت فترجوها جاز
 وان كان اقرارها بعد النكاح بقى على النكاح (قاضیخان فی فصل اقرار احد
 الزوجین بالحرمة من باب المحرمات)
 زید جاریه سی هند که اتاسی زبده وطنی ایلده هند که وطنی زیده حرام
 اولور می *الجواب* اولور (ابوالخیر)
 ويثبت حرمة المصاحرة بالوطئ عن الشبهة وبالزنا حتى لو وطئ امرأته بفجور
 حرمت عليه امها وابنتها (من محرمات المحيط للسرخسی)
 زید هندی تروج ایتدکلر ندنصکره عمر و زیده مقدما هند که قرزی زبده
 زنا ایتمشیدی دیوشهادت ایلده بالکن عمر وک شهادتی ايله حرمت
 مصاهره ثابت اولمش اولوب هند زید دن تفریق اولنقی لازم اولور می
 الجواب اولماز (ابوالخیر)
 ولو فرق القاضي بين الزوجين بشهادة واحدة على الرضاع لا ينفذ
 (من قضاء البرازية في الرابع قبيل الوصايا) ولا يحكم بالشاهد

³⁰² Dürriẓâde Mehmed Arif Efendi, *Neḫīcetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1265, s. 45.

KAYNAKÇA

- Abay, Mehmet. “İslam Hukukunda Fetva”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2010.
- Abdulkadiroğlu, Abdulkerim. “Mehmed Kâmil Efendi”, **DİA**. C. 28, Ankara, 2003, s. 494.
- Aktan, Hamza. “İslam Aile Hukuku”. **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi** içinde. Hakkı Dursun Yıldız (proje yürütücüsü), C. 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992, 398-433.
- Altaş, Rahime. **Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi ve Fetâvâ-yı Feyziyye Nikah /Evlilik Konulu Fetvaların Fıkhî Tahlili**. Ankara: Araştırma Yayınları, 2018.
- Altınsu, Abdulkadir. **Osmanlı Şeyhülislamı**. Ankara: Ayyıldız, 1972.
- Arslan, Emine, “Nukûllü Fetva Mecmuaları ve Mehmed Fıkhî’nin *el-Ecvibetü’l-Kâni’a* Adlı Eserinin Bunlar Arasındaki Yeri”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Marmara Üniversitesi SBE, 2010.
- Atar, Abdulkadir. “XVIII. Yüzyıl’da Yayınlanmış Fetva Mecmualarına Göre Osmanlı’da İktisadi Hayat”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Marmara Üniversitesi SBE, 2015.
- Atar, Fahreddin. “Fetva”, **DİA**. C. 12, İstanbul, 1995, 486-496.
- Aydın, Mehmet Akif. **İslam- Osmanlı Aile Hukuku**, İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1985.
- _____. **Osmanlı Aile Hukuku**. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- _____. **Türk Hukuk Tarihi**. İstanbul: Beta, 2013.
- Bardakoğlu, Ali. “Vesâyet”, **DİA**. C. 43, İstanbul, 2013, s. 66.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. **Hukuk-i İslamiyye ve Istılahı Fıkhiyye Kamusu**. C. 1, İstanbul: Bilmen, 1967, s. 206.
- Bursalı Mehmed Tahir. **Osmanlı Müellifleri**. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333/1915.
- Cin, Halil. **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1988.
- Coşkun, Elif, “Akkirmanî Ali Efendi’nin Nikâh ve Talâkla İlgili Fetvaları”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Hitit Üniversitesi SBE, 2018.

- Çeşmizâde Mehmed Halis. **Hulâsatu'l-ecvibe**. İstanbul: Bosneci Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1289/1872.
- Doğan, Muhammet Nur. "İshak Efendi, Ebuishakzâde", **DİA**. C. 22, İstanbul, 2000, 530-531.
- Dürrîzâde Mehmed Arif Efendi. **Netîcetü'l-fetâvâ maa'n-nukûl**. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1265.
- Ebu'l-Ulâ Mardin. "Fetva", **İslam Ansiklopedisi**. C. 4, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, s. 582.
- Ecer, Ahmet Vehbi. "İçtimai Hayat ve Kültür Tarihi Bakımından Fetva Kitaplarının Önemi". İsmail Cerrahoğlu ve diğerleri (haz.). **Prof. M.Tayyip Okiç Armağanı** içinde. Ankara: Sevinç, 1978, 251-265.
- Eliaçık, Muhittin. "Osmanlıda Manzum Fetva Geleneği". **Türkiyat Mecmuası**, C. 21, 2011, 105-145.
- Erdoğan, Mehmet. **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**. İstanbul: Ensar, 2005.
- Ergin, Hayri. "18. Yy. Fetvalarına Göre Osmanlı'da Günlük Hayat (Behcetü'l-Fetava) Örneği", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Gazi Üniversitesi SBE, 2006.
- Ertan, Veli. **Tarihte Meşihat Makamı İlmiye Sınıfı ve Meşhur Şeyhülislam**. İstanbul: Bahar, 1969, s. 84.
- İnanır, Ahmet. "XVI. Yy Osmanlı Devleti'nde Fetvanın Yeri". Süleyman Kaya ve Haşim Şahin (ed.). **Osmanlıda Fıkıh ve Hukuk** içinde. İstanbul: Mahya, 2017, 133-149.
- İpşirli, Mehmet. "Abdullah Efendi, Yenişehirli", **DİA**. C. 1, İstanbul, 1988, 100-101.
- _____. "Ahmed Efendi, Ebubekirefendizâde", **DİA**. C. 2, İstanbul, 1989, s. 60.
- _____. "Ahmed Efendi, Müftîzâde", **DİA**. C. 2, İstanbul, 1989, s. 61.
- _____. "Arapzâde Ataullah Efendi", **DİA**. C. 3, İstanbul, 1991, s. 331.
- _____. "Damadzâde Ahmed Efendi", **DİA**. C. 8, İstanbul, 1993, 449-450.
- _____. "Dürrîzâde Mehmet Ârif Efendi", **DİA**. C. 10, İstanbul, 1994, s. 37.
- _____. "Dürrîzâde Mehmed Ataullah Efendi", **DİA**. C. 10, İstanbul, 1994, 37-38.
- _____. "Dürrîzâde Mustafa Efendi", **DİA**. C. 10, İstanbul, 1994, s. 38.
- _____. "Feyzullah Efendi, Damadzâde", **DİA**. C. 12, İstanbul, 1995, 525-526.
- _____. "İbrahim Beyefendi, İvazpaşazâde", **DİA**. C. 21, İstanbul, 2000, 290-291.
- _____. "İbrahim Efendi, Seyyid", **DİA**. C. 21, İstanbul, 2000, 300-301.

- _____. “Mehmed Emin Efendi, Hayatizâde”, **DİA**. C. 28, Ankara, 2003, s. 462.
- _____. “Mehmed Emin Efendi, Salihefendizâde”, **DİA**. C. 28, Ankara, 2003, s. 463.
- _____. “Mehmed Zeyni Efendi”, **DİA**. C. 28, Ankara, 2003, 541-542.
- _____. “Mirzazâde Mehmed Said Efendi”, **DİA**. C. 30, İstanbul, 2005, 169-170.
- _____. “Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi”, **DİA**. C. 30, İstanbul, 2005, 170-171.
- _____. “Mustafa Efendi, Feyzullahefendizâde”, **DİA**. C. 31, İstanbul, 2006, 297-298.
- _____. “Mustafa Efendi, Hamîdizâde”, **DİA**. C. 31, İstanbul, 2006, 298-299.
- _____. “Paşmakçızâde Abdullah Efendi”, **DİA**. C. 34, İstanbul, 2007, s.185.
- _____. “Vassâf Abdullah Efendi”, **DİA**. C. 42, İstanbul, 2012, 559-560.
- Hâdimî, Ebu Said. **Mecâmiu’l-hakâik**. İstanbul, 1318, s. 370.
- Heyd, Uriel. “Osmanlıda Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri”. Fethi Gedikli (çev.), Süleyman Kaya ve Yunus Uğur (ed.). **Osmanlı Hukukunda Fetva** içinde. İstanbul: Klasik, 2018, 28-62; orijinali “Some Aspects of the Ottoman Fetva”. **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, Sayı. 32, 1969, 35-56.
- İbn Abidin, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. **Reddu’l-muhtâr**. Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1994.
- İbn Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed. **el-Müsned**. İstanbul: Çağrı, 1982.
- Kahraman, Seyyid Ali, Ahmet Nezih Galitekin, Cevdet Dadaş (haz.). **İlmiyye Salnamesi**. İstanbul: İşaret, 1998.
- Kara Ömer, Sadi Çögenli. “Şeyhülislam Feyzullah Efendi: Hayatı ve Eserleri”, Ömer Kara (ed.). **Erzurumlu Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi Sempozyumu** içinde. Erzurum, 2015, 35-99.
- Karadöl, Bünyamin. “Şeyhu’l-İslâm Minkârizâde Yahya Efendi’nin Nikah Akdi/Evlilik ile İlgili Fetvâları”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Çukurova Üniversitesi SBE, 2006.
- Karaman, Hayreddin. **Anahatlarıyla İslam Hukuku**. C. 2, İstanbul: Ensar, 1990.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Ahmed. **el-Bedâiu’s-sanâi fi tertîbi’s-şerâi**. Beyrut: Daru’l-Kitâbu’l-Arabî, 1974.
- Kaya, Süleyman, Betül Algın, Ayşe Nagehan Çelikçi, Emine Kaval (haz.). es-Seyyid Ahmed Efendi, es-Seyyid Hafız Mehmed b. Ahmet el-Gedûsi (der.). **Şeyhülislam Fetvaları, Netîcetü’l-fetâvâ**. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.

- Kaya, Süleyman, Betül Algin, Zeynep Trabzonlu, Asuman Erkan (haz.). **Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, Behcetü'l-fetâvâ**. İstanbul: Klasik Yayınları, 2011.
- Kaya, Süleyman. “Osmanlı Fetvası Üzerine”. **TALİD**, C. 11, Sayı. 22, 2013, 79-125.
- Kaya, Süleyman (haz.). **Şeyhülislam Feyzullah Efendi, Fetâvâ-yı Feyziye**. İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.
- Kaya, Süleyman, Yunus Uğur, Mustafa Demiray (ed.). **Osmanlı Hukukunda Fetva**. İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.
- Koca, Ferhat. “Fetvahane”, **DİA**. C. 12, İstanbul, 1995, 496-500.
- _____. “Osmanlılarda Meşihat Dairesi İçinde Müstakil Bir Birim Olarak Fetvahane”. **İlam Araştırma Dergisi**, C. 2, Sayı.1, 1997, 133-151.
- Koç, Mehmet. “Şeyhu'l-İslâm Minkârîzâde Yahya Efendi'nin Talak ile İlgili Fetvâları ve Tahlili”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Çukurova Üniversitesi SBE, 2008.
- Korkmaz, Ömer. “XVIII. Yüzyıl Adana Şer'iyye Sicilleri Özelinde Aile Hukuku”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Çukurova Üniversitesi SBE, 2018.
- Köse, Saffet. “Netîcetü'l-fetâvâ”, **DİA**. C. 33, İstanbul, 2007, 26-27.
- Krüger, Hilmar. **Fetwa and Siyar**. Wiesbaden, 1978, s. 77.
- Merğînânî, Ebu'l Hasan Burhaneddin Ebu Bekr b. Abdulcelil el-Ferganî, **Hidaye, Bidayetü'l-mübtedi şerhi el-hidaye tecümesi**, Hüsamettin Vanlıoğlu, Abdullah Hiçdönmez, Fatih Kalender, Emin Ali Yüksel (ter.), İstanbul: Yasin Yayınevi, 2014.
- _____. **Hidâye Tercümesi**. Hasan Ege (ter.). Şelale Yayınevi, 1984.
- Nugay, Kübra. “Şeyhülislam Mehmed Emin Ankaravî'nin Fetava-yı Ankaravi Adlı Eserindeki Metodu (Aile Hukuku Örneğinde)”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Cumhuriyet Üniversitesi SBE, 2012.
- Okumuş, Mustafa. “Osmanlı Şeyhülislamlarından Çatalcalı Ali Efendi'nin Fetvalarında Nikah (Evlenme Akdi)”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Marmara Üniversitesi SBE, 2003.
- Öğüt, Salim. “Fetâvâ-yı Feyziyye”, **DİA**. C. 12, İstanbul, 1995, s. 443.
- Örsten, Seda. “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Fetva Mecmuaları”. **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**. Sayı. 4, 2007, 29-40.
- _____. “Osmanlı Hukukunda Fetvâ”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Ankara Üniversitesi SBE, 2005.
- Özcan, Abdulkadir. “Asım Efendi, Çelebizâde”, **DİA**. C. 3, İstanbul, 1991, 477-478.

- Özcan, Tahsin. “Mehmed Said Efendi, Halilefendizâde”, **DİA**. C. 28, Ankara, 2003, 523-524.
- _____. “Mehmed Salih Efendi”, **DİA**. C. 28, Ankara, 2003, s.526.
- _____. “Mehmed Şerif Efendi”, **DİA**. C. 28, Ankara, 2003, 531-532.
- _____. “Mekkî Mehmed Efendi”, **DİA**. C. 28, Ankara, 2003, 577-578.
- _____. “Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi”, **DİA**. C. 34, İstanbul, 2007, 288-290.
- _____. “Pîrîzâde Osman Sâhib Efendi”, **DİA**. C. 34, İstanbul, 2007, 291-292.
- _____. “Seyyid Murtaza Efendi”, **DİA**. C. 37, İstanbul, 2009, 72-73.
- _____. “Veliyyüddin Efendi”, **DİA**. C. 43, İstanbul, 2013, 40-42.
- Özdemir, Perihan, “Fetâvâ-yı Abdurrahim’deki Nikâhla İlgili Fetvaların Değerlendirilmesi”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Kastamonu Üniversitesi SBE, 2019.
- Özel, Ahmet. “Behcetü’l-fetâvâ”, **DİA**. C. 5, İstanbul, 1992, s. 346.
- _____. **Hanefi Fıkıh Alimleri**. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1990.
- Özen, Şükrü. “Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü”. **TALİD**. C. 3, Sayı. 5, İstanbul, 2005, 249-378.
- Özdemir, Merve. “Osmanlı Fetva Mecmualarında Tıp”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2016.
- Serahsi, Ebu Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebu Sehl Ahmed. **Mebsut**. Beyrut: Daru’l Ma’rife, 1989.
- Seyyid Feyzullah Efendi. **Fetâvâ-yı Feyziye maa’n-nukûl**. İstanbul: Darü’t-Tıbbâti’l-Âmire, 1266.
- Sökülmez, Şerafettin, “Şeyhülislam Sun’ullah Efendi’nin Fetâvâsına Göre Osmanlı Hukukunda Talâk”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. İstanbul Üniversitesi SBE, 2013.
- Şahin, Osman. “İslam Hukukunda Fetva Usulü”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. OnDokuz Mayıs Üniversitesi SBE, 2002.
- Tayşi, Mehmet Serhan. “Feyzullah Efendi, Seyyid”, **DİA**. C. 12, İstanbul, 1995, 527-528.
- T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu. **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**. C. 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Osmanlı Tarihi**. C. 4/2, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983.

Yakut, Esra. “Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi’nin ‘Fetâvâ-yı Ali Efendi Adlı Fetva Mecmuasına Göre Osmanlı Toplumunda Aile Kurumunun Oluşması ve Dağılması”. **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**. Sayı. 7, 1996, 286-318.

Yenişehirli Ebu’l-Fazl Abdullah Efendi. **Behcetü’l-fetâvâ maa’n-nukûl**. Mehmed Fıkhî el-Aynî (ter.). İstanbul: Darü’t-Tıbâati’l-Âmire, 1266.

Yıldırım, Sedat. “Şeyhülislam Feyzullah Efendi’nin Hayatı, Eserleri ve Arapça Şeceresi”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Atatürk Üniversitesi SBE, 2014.

